

T. C. DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ

72843

1919-1922 YILLARI ARASINDA
İZMİR'DE İKTİSADİ DURUM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

72843

Bülent DURGUN

Danışman : Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR

İZMİR - 1998

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Yazarın Merkezimizce Doldurulacaktır.
Soyadı : DURGUN
Adı : Bülent

Kayıt No :

TEZİN ADI :
TÜRKÇE : 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum
YABANCI DİL : The Economic Aspect of İzmir Between 1919 and 1922

TEZİN TÜRÜ	Yüksek Lisans	Doktora	Doçentlik	Tıpta Uzmanlık	Sanatta Yeterlilik
	X				

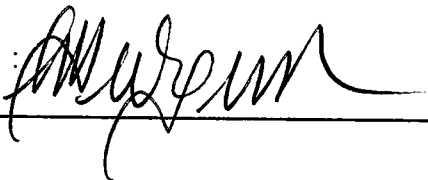
TEZİN KABUL EDİLDİĞİ
Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Fakülte :
Enstitü : Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü
Diğer Kuruluşlar :
Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA

Yayınlayan :
Basımevi :
Basım Tarihi :

TEZ YÖNETİCİSİNİN

Soyadı, Adı : KIRKPINAR, Kenan
Ünvanı : Yrd. Doç. Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL : Türkçe	TEZİN SAYFA SAYISI: 217
TEZİN KONUSU (KONULARI) 1. 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir'de Durum	
TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELE 1. Ekonomik Durum 2. İzmir 3. 1919- 1922	
İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELE 1. Economic Aspect 2. İzmir 3. 1919- 1922	
1. Tezimden fotokopi yapılmasına izin veriyorum. 2. Tezimden, dipnot gösterilmek şartıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir. 3. Kaynak gösterilmek şartıyla tezin tamamının fotokopisi alınabilir. Yazarın İmzası : 	

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi Durum’un göstermiş olduğu özellikleri ortaya koymaktır.

1919’da Yunanistan’ın İzmir’i işgal etmesinden, şehrin 1922’de Türk ordusunca kurtarılışına kadar geçen bu süreç içinde kentin ekonomik yaşantısında belirgin bir canlanma olduğu gözlenmektedir.

Andolu’nun batıya açılan ticari kapısı olma özelliğini üzerinde barındıran İzmir incelediğimiz dönem öncesinde I. Dünya Savaşı’nı ve “Milli İktisat” görüşünün hakim olduğu dönemleri yaşamış, Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla ekonomik hakimiyetini yeniden azınlıklar ile yabancılara teslim etmiştir. Sözde asayiş sağlamaya çalışılan Yunan işgaliyle birlikte, her alanda olduğu gibi barışın canlandırdığı İzmir’in ekonomik yaşantısına da Yunanlılar hakim olmuşlardır. Ancak bu canlılık, geçmişte olduğu gibi İzmir’de yaşayan Türklere hiç bir şey kazandırmayacaktır.

İncelememizi yaparken, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerden, dönemin gazete ve dergilerinden, konumuzu içeren daha önce yapılmış araştırmalardan ve makalelerden, anı türünde yayınlanmış eserlerden faydalandık.

İnceleme konumuzu oluşturan “1919- 1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi Durum”u ortaya koyabilmek için araştırmamızı üç bölümde ele aldık:

Birinci bölümde : Tarihsel Gelişim Sürecinde İzmir

İkinci bölümde : 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir’de İktisadi
Durum

Üçüncü bölümde : Sosyal Durum ve İşgalin Etkileri ele alınmıştır.

Araştırmamızda bazı bilgileri, okuyucuya daha kolay ulaşabilmesi
maksadıyla, tablolarla vermeye çalıştık.

SUMMARY

The aim of this search is to point out the Economic Aspect of İzmir Between 1919 and 1922.

We observe significant increasing of economic activities of the city in the interval between the invasion of İzmir by Greek Army in 1919 and the rescue of the city by Turkish Army in 1922.

İzmir, that carries the speciality of being a trade window of Anadolu which opens to the west, has testified I. World War and the term of dominant opinion that “National Economy” before the time we mention on it, with the signature of Mudros Armistice christian elements and levantens took over the control of economic activities in the city. Together with Greek invasion which is made with the purpose of so-called reestablishment of security in İzmir, as it happened in all respects Greeks handled the control of increasing economic activities. As in the past, this increasing of economic activity would have gained nothing to Türk community.

While searching the matter, we used documents in Ottoman Archive, newspapers and magazines of the period, previously written scientific books and articles which contribute to our term, and the materials which are written with the purpose of diary.

In order to explain the situation we examined the subject that is named as “The Economic Aspect of İzmir Between 1919 and 1922” in three chapters:

Chapter 1; İzmir, During The Period of Historical Development

Chapter 2;The Economic Aspect of İzmir Between 1919 and 1922

Chapter 3; Social Situation and The Effects of Invasion

In this study, in order to reach easily to reader, we presented the statistical informations, in tables.

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsünün / / 1998 tarih vesayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğrenim Yönetmeliği'nin maddesine göre Yüksek Lisans öğrencisi Bülent DURGUN'un " 1919- 1922 Yılları Arasında İzmir'de İktisadi Durum" konulu tezi incelenmiş ve aday / / 1998 tarihinde saat 'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel savunmaya dayanan tezini savunmasından sonra dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin olduğuna oy ile karar verildi.

BAŞKAN

ÜYE

ÜYE

ÖNSÖZ

Daha önce konumuzu doğrudan doğruya kapsayacak bir çalışma yapılmamış olması bizim bu konuyu incelemize neden olan etkenlerin başında gelmekle birlikte, II. Meşrutiyeti izleyen “Milli İktisat ” politikasının ve I. Dünya Savaşı’nın Mondros mütarekesiyle sona ermesinin ardından, bu süreçleri yaşayan İzmir’in ekonomik yaşantısında Yunan işgaliyle yeni bir dönemin başlaması, bizi bu dönem hakkında inceleme yapmaya yöneltmiştir.

Daha önce incelenmemiş olan; ki oldukça mühim bir eksiklik olduğu kanaatindeyiz; bu önemli devreyi kapsayan çalışmamızın, sektörlerle ayırarak incelediğimiz ekonomik yapısının, yeni ve arşiv kaynaklarına dayanan bulgularla, bizden sonra aynı konuda çalışma yapacaklara yol göstermesi açısından fayda sağlaması temennisindeyiz.

Çalışmamızda öncelikle varmaya çalıştığımız nokta “Tarihi Gelişim Sürecinde İzmir” başlığı altında, 1919- 1922 yıllarına gelinceye kadar tarih boyunca Batı Anadolu’ya ticari bir kapı olma görevini üstlenmiş olan İzmir’in her yönüyle gelişimini ve durumunu ortaya koymaktır. İkinci bölümde “1919-1922 Yılları Arasında İzmir’in İktisadi Durumu” başlığı altında Yunan işgalini yaşamakta olan İzmir ekonomisini sektörlerle ayırarak sergilemeye gayret ettik. Son bölümde de daha önce sektörel olarak incelediğimiz ekonominin sosyal yapıya yansımaları değerlendirildi.

İncelememizi yaparken öncelikle Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belgelerden faydalanırken, çalışmamızın esasını *Ahenk* gazetesi koleksiyonları ve *Türkiye İktisat Mecmuası* fasikülleri oluşturmuştur. Bu kaynaklara ilave olarak daha önce yapılmış bilimsel araştırmalardan ve anı türünde yazılmış eserlerden de istifade ettik.

Çalışmalarımın başlangıcından bugüne kadar sabırla beni destekleyen eşim Funda'ya müteşekkirim.

Çalışmalarımız süresince bilgilerini kiskanmadan paylaşan, öneri ve destekleriyle yol gösteren, araştırma hevesimi canlı tutan değerli hocalarım Prof. Dr. Ergün AYBARS'a ve Doç. Dr. Bayram BAYRAKTAR'a minnettarım. En başından bugüne kadar sabırla bana yol gösteren, eleştirileriyle ve yorumlarıyla kendisinden feyz aldığım hocam, Yrd. Doç. Dr. Kenan KIRKPINAR'a şükranlarımı sunuyorum. Konu seçimindeki yakın ilgisinin yanı sıra, çalışmalarım süresince sabırla ve titizlikle eksiklerimi düzeltten, yorum ve eleştirileriyle incelemize ışık tutan hocam Yrd. Doç. Dr. Kemal ARI'ya sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Çalışmalarım süresince yardımlarını ve desteklerini esirgemeyen Enstitü çalışanlarını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi görevlilerini, İzmir ve Ankara Milli Kütüphaneleri çalışanlarını saygıyla anıyorum.

Maddi ve manevi destekleriyle çalışmamın meydana gelmesindeki katkılarından dolayı Tümgeneral Erol KIRIŞOĞLU'na, Ulş. Kd. Alb. Sadettin ÖZKAN'a, Ulş. Bnb. Ahmet ŞENKEÇECİ'ye, Ulş. Bnb. Mahmut ÇAVUŞOĞLU'na, Ulş. Yzb. Çevik SEZER'e, Ulş. Yzb. İsmail ÖZDEMİR'e ve Ulş. Yzb. Muzaffer H. ÖĞÜT'e saygılarımı sunuyorum.

Bülent DURGUN

İzmir, Eylül 1998

İ Ç İ N D E K İ L E R

	<u>SAHİFE</u>
İÇİNDEKİLER	1
GİRİŞ	3
I. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNDE İZMİR	6
A. İZMİR'İN TARİHİ	6
B. DOĞAL VE TOPLUMSAL YAPI	12
C. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YARI- SÖMÜRGELEŞMESİ VE İZMİR	42
D. "MİLLİ İKTİSAT" VE İZMİR	78
E. 1915-1918 ENFLASYONU	90
II. (1919-1922) YILLARI ARASINDA İZMİR'DE İKTİSADİ DURUM	102
A. TARIM,ORMAN VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ	102
B. SANAYİ SEKTÖRÜ	119
C. ULAŞIM VE HABERLEŞME SEKTÖRÜ	126
D. MADENCİLİK SEKTÖRÜ	139
E. MALİ DURUM VE BANKACILIK SEKTÖRÜ	143
F. TİCARET SEKTÖRÜ	160

III. SOSYAL DURUM VE İŞGALİN ETKİLERİ	173
A. GELİRLERİN DURUMU	180
B. FİYATLARIN DURUMU	189
C. GENEL DURUM	197
SONUÇ	204
KISALTMALAR	207
BİBLİYOGRAFYA	208

GİRİŞ

Avrupa'nın sanayi devrimini gerçekleştirdikten sonra kapitalist sistemi benimsemesi neticesinde "19. Yüzyılın sonlarıyla 20. Yüzyılın başlarında Batı'nın iktisadi, sosyal ve siyasal yaşamını biçimlendiren yeni bir olay vardır: Emperyalizm..."¹.

Dünya Savaşı öncesine gelindiğinde emperyalist devletler hammadde kaynaklarını ve ürün pazarlarını paylaşmış durumdaydılar. Paylaşma yarışında Almanya ve İtalya geç kaldıkları için ihtiyaç duydukları bölgeleri elde edemediler. Bunun sonucunda çıkan I. Dünya Savaşı'nda emperyalist Avrupalı devletler sömürgelerinin sınırlarını genişletme ve yeni sömürgeler edinme mücadelesi veriyorlardı. İtalyanlar, İngiltere ve Fransa tarafından kendisine İzmir ve Batı Anadolu'nun vaad edilmesiyle Almanya ile olan bağlaşıklıklarını bırakmışlardı. Halbuki aynı bölge İngilizler tarafından Yunanistan'a da vaad edilmiş, Yunanistan bu sayede savaşa dahil edilebilmişti².

Dünya Savaşı sona erdiğinde " hasta adam " Osmanlı İmparatorluğu paylaşılmış, İzmir gerçekte İngiltere'nin payı olmakla birlikte zahiren Yunanistan'a verilmişti.

İzmir, tarih boyunca Batı Anadolu'nun dışarıya açılan kapısı olma özelliğini taşıdığından her zaman bir ticaret merkezi olarak değer bulmuştur. Batı Anadolu'nun servetleri İzmir'de toplanarak -özellikle sanayi devriminden sonra- Avrupa'ya ve emperyalist ülkelere akıyordu. Avrupa'dan İzmir'e gelen mamul mallar Anadolu içlerine dağıtılarak tüketiliyor, bu sayede bölge çift

¹ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, Cem Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul Mayıs 1996, s. 129

² Kazım Çavdar, *İzmir*, Bilgehan Matbası, İzmir 1986, s. 9

yönlü bir sömürü kışkacının içinde bırakılıyordu. İzmir’den yapılan ticaretin baş aktörlerini ve en kazançlı çıkanlarını yerli azınlıklarla “levanten ” olarak adlandırılan etnik gruplar oluşturuyordu.

Bu şartlar altında Türk burjuvazisi ilkel sermaye birikimini tamamlayamadan ulusal devrimini yapmak zorunda bırakıldı. Milli burjuvazi sermaye birikimini tamamlayabilmek için, azınlıklar ve levantenlerin Avrupa’ya ve ülke dışına akıttıkları servetlerin yönünü değiştirmek zorunda kalıyorlardı³.

Milli Mücadele yılları süresince Yunan işgali altında bulunan İzmir’in ekonomik potansiyelini, azınlıklar ve levantenlerle birlikte ekonomik yaşantıdan pay almak çabasında olan Türklerin içinde bulunduğu durumu, I. Dünya Savaşı’nın ve sonrasındaki Milli Mücadele’nin İzmir’in iktisadi yaşantısına olan etkilerini ortaya koyabilmek isteği ile bu çalışmaya başladık

Çalışmamızın incelediği dönem İzmir’in Yunan işgali altında bulunduğu 15 Mayıs 1919- 9 Eylül 1922 tarihleri arasındaki dönemi kapsamaktadır. Ancak incelememizi yaparken Batı Anadolu ekonomisine dayalı olan İzmir’in, ekonomik yapısını tasvir edebilmek için zaman zaman çevre il ve ilçelerin aynı dönem içindeki durumlarından da bahsetmek lüzumunu duyduk.

Bununla beraber başlangıçta incelediğimiz dönemin durumunu tam olarak ortaya koyabilmek için İzmir’in tarihi gelişiminden, toplumsal, idari ve coğrafi yapısından bahsetmek zorunda kalırken, İmparatorluğun incelediğimiz dönem öncesindeki genel ekonomisinden ve “ Milli İktisad ” politikasının kente olan etkisinden de bahsettik. “1919- 1922 Yılları Arasında İzmir’in

³ Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, Gözlem Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul Ocak 1977, s. 82

İktisadi Durumu” nu ortaya koyabilmek için iktisadi sektörlerin dönem içerisindeki durumunu yansıtmaya çalıştık. Son olarak işgal altında bulunan İzmir’de ekonmik durumun sosyal yaşantıya ve özellikle de Türk unsurun üzerinde yaptığı etkiyi ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmamızın en önemli kaynaklarından birisini Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nden elde ettiğimiz belgeler oluşturuken, incelediğimiz dönem içinde yayınlanan ancak süreklilik göstermeyen İzmir basınından, özellikle Ahenk Gazetesi’nin İzmir ve Ankara Milli Kütüphanelerindeki koleksiyonlarından da faydalandık. En temel kaynak olarak *Türkiye İktisad Mecmuası*’nın 1919-1922 yılları arasında yayınlanan fasiküllerini kullandık. Bizden önce değerli öğretmenlerimizin ve araştırmacıların yapmış oldukları incelemelerden de faydalanırken, anı türünde yayınlanmış eserleri de dikkate aldık. Konumuz ekonomik temellere dayandığından her ne kadar dip notlarla atıflarda bulunmadıysak da, incelememize ışık tutması açısından İktisat Bilimi’nin temel kaynaklarını da göz önünde bulundurduk.

I. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİNDE İZMİR

A. İZMİR'İN TARİHİ

Kazım ÇAVDAR “İzmir’in M.Ö. 3.000” li yıllarda tarih sahnesinde boy göstermeye başladığını söylerken, Raziye KİŞİ bu tarihi M.Ö. XI. asıra dayandırmaktadır¹.

Şehrin kurucuları Lalegler’dir. M.Ö.1918’li yıllarda Hititler şehir üzerinde etkin olmuşlardır. M.Ö.1200 yıllarında Trakya ve Yunanistan’dan gelerek Batı Anadolu’ya yerleşen Frig, Lid ve İonların da şehre etki ettikleri görülmektedir². Daha sonra İzmir M.Ö. 600- 546 yıllarında Lidyalıların, M.Ö. 546-334 yıllarında Perslerin, M.Ö. 334- 281 tarihleri arasında Helenlerin, M.Ö. 281-133 yıllarında Bergamalıların, M.Ö. 133- M.S. 395 tarihleri arasında Romalıların ve daha sonra 395- 1076 yıllarında da Bizansın egemenliğinde bulunmuştur³.

Türkler tarafından egemenliğin ele geçirilmesini Marjorie Housepian Dobkin ilginç bir şekilde ifade etmektedir:

“Selçuk Türkleri 1084, Persler 1130’ da şehri yıktılar. 1402’de Timur daha sonra efsane olacak bir vahşetle halkı doğradı ve binaları yıktı... Yirmi iki yıl sonra İzmir Osmanlı İmparatorluğu’na geçti.”⁴

İzmir’de kentleşme ilk olarak İzmir Körfezi’nin doğu kıyısında bulunan bugün “Bayraklı” olarak isimlendirilen bölgeden başlamıştır. Buradan

¹ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 1; Raziye Kişi, *II.Meşrutiyet’in İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990, s. 1

² Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 2

³ Raziye Kişi, a.g.e. , s. 3, 5

⁴ Marjorie Housepian Dobkin, *Smyrna (The Destruction of a city)*, The Kent State University Press, Kent, Ohio and London, England 1988, s. 22

da Halkapınar ve Kadifekale istikametinde gelişme göstermiştir⁵. Şehir, M.Ö. 494' de Perslilerin egemenliği altında iken Milletlerin isyan etmesi ile Persliler şehri yakıp yıkarak bu isyanı bastırmışlardır. M.Ö. 334 yılında ordusu ile Çanakkale'yi geçen İskender, generallerinden Lysimachos'a şehri yeniden kurması emrini vermiştir. Bunun üzerine General Lysimachos kenti Kadifekale'den limana doğru uzanan bir şekilde kurmuştur⁶.

XV. yy. da da Kadifekale'nin bir yerleşim birimi olarak özelliklerini koruduğu bilinmektedir. Kadifekale Türk yerleşiminin de başlangıç noktasıdır. Kadifekale'den başlayan Türk yerleşimi adım adım limana doğru yayılma sürecini izlemiştir⁷.

Bayraklı'da ilk kurulduğu M.Ö. 3000'li yıllarda adı "Navluhan" olan İzmir'in bir müddet sonra Efes kralı Perseus tarafından ele geçirilmesiyle şehir yeniden inşa ettirilerek ismi de Efes'in bir mahallesinin ve Perseus'un güzel eşinin adı olan "Smyrna" olarak değiştirilmiştir⁸. İsim Smira, Simirna, Smire, Semire, Lesmire, Lessmirr, Le smirle, Ksimire, Zmirra, Asmira, İsmira şekillerinde de kullanılmıştır⁹. Türkler şehirden söz ederken başlangıçtan beri "İzmir ismini kullanmış olmakla beraber, yalnızca Arap bilgini İbn-I Batut'da 'Yezmir' adının kullanıldığı görülmektedir¹⁰."

M.Ö. 700'lü yıllarda dünyanın en zengin kenti olan Sard ile komşu bulunan İzmir, Lidyalıların egemenliği altına girerek hem Sard ile yaptığı

⁵ Asaf Koçman, "İzmir'in Kitleli Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler", *Ç.T.T.A.D.* , I/3 , s.268; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 1

⁶ a.g.e. , s. 3 - 4

⁷ Zeki Arıkan, "XV-XVI. yy. da İzmir" , *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 62

⁸ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 1

⁹ Raziye Kişi, a.g.e. , s. 1

¹⁰ a.g.e. , s. 1; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 1

ticareti hem de hinterlandı olan Batı Anadolu ile yaptığı ticareti artırma imkanı bulmuştur. Lidyalıların parayı kullanmaya başlamaları ile bu ticaret daha da kolaylaşmıştır. Lidya kralı olan Giges ekonomiye büyük önem vermiş ve Kral Yolu'nu yaptırmıştır. İkinci derece yollarla da Sinop'a ulaşarak ekonominin merkezi olmayı başarmıştı. Bu gelişmelerden doğal olarak İzmir de payını almıştır¹¹.

İzmir'in "karakterindeki ' ticaret kapısı' olma özelliği " ilk defa Bizans'ın Norveçlilere (Varangions) doğu topraklarında ticaret yapma ve kendilerini yönetme hakkını vermesiyle gün ışığına çıkmıştır¹². Benzer ayrıcalıkları daha sonra XI ve XII. yüzyıllarda Cenevizliler ve Venedikliler de elde etmişlerdir¹³.

İzmir'in ticari işlerliği, çevresindeki limanların durumundan etkilenmekteydi. Örneğin İstanbul'un Latinlere bağlandığı 1204-61 yılları arasında İzmir ticari bir rönesans yaşadı¹⁴.

Beylikler döneminde İzmir ticari olarak fazla bir önem taşıymıyordu. Foça'nın şap ocaklarının zenginliklerine yakın bir liman olması ve limandaki istihkamlarla güven telkin etmesine rağmen bu dönemde özellikle haçlılarla yapılan savaşlar nedeni ile liman iktisadi yönden pek parlak değildi. Önemi yitirmiş olmasında art bölgesini yitirmiş olmasının da etkin bir payı vardı¹⁵. Bu dönemde İzmir'de yaşayanların meslekleri ve uğraşlarına örnek olarak tuzcu, azatlı köle, imam, denizci, müderris ve hamamları gösterebiliriz. Şehrin

¹¹ a.g.e. , s. 1

¹² Marjorie H. Dobkin, a.g.e. , s. 22

¹³ a.g.e. , s. 22; Zeki Arıkan, "XV-XVI. yy.da İzmir", *Üç İzmir*, s. 59

¹⁴ Daniel Goffman, "17. Yy. Öncesi İzmir", *Üç İzmir*, s. 72

¹⁵ Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 61

ekonomisi tarıma dayalıydı. Vergi gelirlerinin büyük bir kısmı geleneksel tarım ürünlerinden toplanmaktaydı ve arıcılık da gelişmiş bir durumdaydı¹⁶.

1570'lere gelindiğinde şehir tarımsal olarak kendi kendisine yeterliliğini kaybetmişti. Gıda maddelerini karşılayabilmek için diğer bölgelere bağımlı bir halde idi. Bununla birlikte şehrin ticari, endüstriyel ve hizmet sektörlerindeki gelişmelerden dolayı nakit ödeme gücü yüksekti. Bu iki yönlü ilişki İzmir ile hinterlandını birbirine bağımlı bir hale getirdi¹⁷. Bu dönemde İzmir tahıl yönünden fakir olduğu halde bazı durumlarda tüccara bu “zorunlu ürünü” vermişti. Daha sonra açlığı önlemek için sürekli olarak tahıl ithalatında bulunuldu. İstanbul ve Mısır arasında tahıl taşıyan kaptanlar İstanbul'un sabit fiyatından kurtulmak için aradaki limanlara uğrayarak daha fazla kar etme yollarını arıyorlardı. Neticede bu çabaları prim yaptı ve kimi zaman İstanbul'u aç bırakmak pahasına yüklerini İzmir limanına boşaltılar. Bu işlemler fiyatlarda dalgalanmalara neden oldu. “Çevresi tarafından beslenen ve körfezde güvenlik içinde olan İzmir, bu ticaretten payını aldı.”¹⁸

1600'lere kadar şehir nüfusu 5.000 kişiyi geçmezken, şehir 1650'lere gelindiğinde Akdeniz'in en işlek limanlarından birisi ve Avrupa ile Osmanlı İmparatorluğu arasında en işlek ticaret noktalarından biri haline gelmişti. Kimi zaman diğer Akdeniz limanlarına göre daha hakim bir üs görüntüsü veren İzmir Limanı'nın ekonomik verimliliğinden ve ticari durumundan Batılı gezginler de övgü ile bahsetmişlerdir¹⁹. Bu gelişmeler son derece kritik bir dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nun duraklama devrinde vuku buluyordu. Oysa İzmir, Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine,Avrupadaki

¹⁶ a.g.m. , s. 64 - 65; Daniel Goffman, a.g.m. , s. 74 -75

¹⁷ a.g.m. , s. 78

¹⁸ a.g.m. , s. 80

¹⁹ a.g.m. , s. 71; Zeki Arkan, a.g.m. , s. 59

ticari gelişmelere seyirci kalmak yerine bizzat bu gelişmeleri teneffüs ediyordu. Daniel Goffman İzmir'in bu dönemdeki gelişmesini şu sözlerle ifade ediyor:

“Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde bu ambarın doğuşu ancak yakın zamanlarda uluslararası ticaret eksenlerine bağlanmış ama hiç bir zaman imparatorluktaki yönetsel, sosyal ve ekonomik rahatsızlıklara bağlanmamıştır.”²⁰

Batı Anadolu'nun, hatta Anadolu'nun İran, Irak ve Suriye'nin ürünlerinin pazarı haline gelen İzmir'in ticaretinde XVII. yüzyıl başlarında İngilizler ve Hollandalılar söz sahibiydiler. Bu pazara Küçük Asya'nın geleneksel tarım ürünlerine ilave olarak İran'dan üç bin balyadan fazla (her balya 276 livre çekiyordu) ipek direkt olarak İzmir'e geliyordu. Yine İran başta olmak üzere Irak ve Suriye'den deve ve katır kervanları ile mal geliyordu. XVII. yüzyılda İzmir'de Katip Çelebi'ye göre 40, Evliya Çelebi'ye göre 82 ticaret hanı bulunmaktaydı. Dış ticaret olduğu gibi iç ticaret de gelişmiş bulunmaktaydı. Özellikle İstanbul'un ihtiyaç duyduğu tarım ürünleri İzmir'den, dolayısıyla Batı Anadolu'dan karşılanmaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu bazı dönemlerde ihtiyaç duyduğu kimi maddelerin ihracını yasaklıyordu. Bu da doğal olarak kaçakçılığı körüklüyordu. Bu nedenle İzmir Limanı kaçakçılığa da sahne oluyordu²¹.

XVIII. yüzyıl başında da Batılı pek çok gezgin İzmir'in ticaret hayatına hayran kalmışlardır. Amsterdam ve Bordeaux gibi ihtişamlı bir

²⁰ Daniel Goffman, a.g.m. , s. 20

²¹ Zeki Arıkan, a.g.m. s. 66; Stefanos Yerasimos, a.g.e. , s. 519; Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan (İzmir'in Son Yüzyılı, S. Ferit Eczacıbaşı'nın Yaşamı ve Anıları)*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul Haziran 1986, s. 32

görünüm sergilenmemiş olmasını hayretle karşılayan gezginler bunu ser-
vetlerini gizleyen ve şehre yatırım yapmayan tüccarlara bağlamaktadırlar²².

XIX. Yüzyıla gelindiğinde ise özellikle yabancı sermayenin ulaşım ve
haberleşme alanında gerçekleştirmiş oldukları yatırımlarla İzmir'in dış ticaret
hacminde belirgin gelişmeler yaşandı. "1850'lerde Osmanlı dış ticaret
hacminde İzmir'in payı %7,5 civarındayken, 1870'lerde bu oran ithalatta
%20, ihracatta %43 olmak üzere, dört katlık bir artışla %30'a yükseldi."²³

²² Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 32

²³ Abdullah Martal, "XIX.Yy. İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo - Ekonomik Durumunda Gerçekleşen
Değişmeler." , *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 121-122

B. DOĞAL VE TOPLUMSAL YAPI

1. Toplumsal Yapı

Nüfusu Rum, Ermeni, Yahudi, Levanten ve Türklerden oluşan İzmir şehri Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'dan sonra en karmaşık nüfusa sahip olan şehriydi. Levantenler, büyük ihracat ve ithalat mağazalarının yoğun olduğu bugün Alsancak olarak bilinen bölgede, Rumlar şehrin kuzeyinde ve Karşıyaka'da, Yahudiler Frenk mahallesinin güney sınırı ile Ermeni mahallesinin sınırı arasında, Ermeniler ise Yahudi mahallesinin güneyinden başlayarak Basmane'yi de içine alacak bir şekilde Türk mahallesine kadar güneye doğru giden bölgede yaşıyorlardı. Türkler ise şehrin en güneyinde yaşıyorlardı. Kadifekale eteklerinden Eşrefpaşa'ya kadar yayılan bölge Türk mahallesine dahildi¹.

Azınlıklar, tıpkı imparatorluğun diğer bölgelerinde de olduğu gibi toprakların gerçek sahiplerinden çok daha üstün haklara sahip bir şekilde yaşantılarını sürdürüyorlardı. Bunu yaparken en temel dayanakları ise para idi. Parayı kazanmanın yollarını da biliyorlardı. Türkler askerlik, devlet memurluğu ve çiftçilik yaparak karın tokluğuna hayatta kalabilme çabası içerisinde iken, diğer etnik gruplar ticari hayatı ele geçirerek sadece İzmir'in değil tüm Batı Anadolu'nun artık ürününü kendi kazanç hanelerine yazmakta çok da zorlanmıyorlardı. İzmir'in ticaretinde etkin olan İzmir Ticaret Odası'nın üyelerinin çoğunluğunun azınlıklardan oluşması bu durumun en belirgin göstergelerindendir².

¹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Savaş Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1982, s. 18; Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 51; Tülay Alim, *Balkan Harplerinin Bitimi İle Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988, s. 4-5

² Şerife Yorulmaz, "XIX. Yüzyıl'da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 140-142; Kemal Arı, " Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu ", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 34; Marjorie H.

Yaşar Aksoy Hristiyan azınlığın, iç kesimlerde değil de Frenk mahallesi gibi kıyı şeridinde yakın bölgelerde oturmasını, limanda bulunan savaş gemilerinin koruması altında bulunarak kendilerini güven içinde hissetmiş olmalarına bağlamaktadır. Frenk sokağı aynı zamanda Hristiyan azınlığın yurt dışından getirdiği malları boşaltma ve pazarlama yeri olma özelliğini de taşıdığından bu bölge Levantenler için kıymetli idi³.

Konumuz 1919-1922 yılları arasında İzmir nüfusun dağılımı olmamakla birlikte bu konuda birkaç temel nitelikteki bilgiyi vermeden geçmeyi göze alamadım. Şöyleki; pek çok kaynakta da belirtildiği üzere yüzyıllarca İzmir nüfusunun çoğunluğunu (başlangıçta %80'lere varan oranlarda) Türk unsuru oluşturunuyordu⁴.

Ancak İzmir'in nüfusu statik bir özellik arz etmiyordu. Gözümüzün önüne bu canlılığı getirmek için şu tasvirleri inceliyelim. Her şeyden evvel azınlıkların askere alınmayışı ve bu nedenle onlardan sadece vergi alınması

Dobkin, *Smyrna 1922*, s. 25; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, Kastaş A. Ş. Yayınları, İstanbul Nisan 1987, s. 211; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, Kastaş A. Ş. Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul Nisan 1988, s. 20

³ Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 37-38

⁴ Tülay Alim, a.g.e., s. 18-21, "...17. Yüzyıl ortalarında İzmir'e gelen Fransız gezgini Jean Baptiste Travernier, şehri nüfusunun 90.000 olarak vermektedir. Bunun 60.000'i Türk, 15.000'i Rum, 8.000'i Ermeni ve 6-7000'i de Yahudi'dir. Şehrin bütün ticaretini ellerinde tutan Avrupalıların sayısı ise genellikle azdır. Öte yandan aşağı yukarı aynı tarihlerde İzmir'de bulunmuş olan bir Fransız gezgini (Hevalier d'Arureaux de, şehrin nüfusunu 88.000 olarak hesap etmiştir. Bunun 60.000'i Türk, 7-8.000'i Yahudi ve 20.000'i de diğer topluluklardan oluşmaktadır... İzmir'in nüfusunu XVIII. Yüzyıldan itibaren veren Fuad Köprülü de, yine Türklerin çoğunlukta olduğunu belirtir. Şehirde 15.000 Türk, 10.000 Rum, 1.800 Musevi, 200 Ermeni, cenebi vardır... Rauf Beyru ise, Tournefort'un şehir nüfusunun 1702'de 100.000 olarak kaydettiğini yazar. Yine bu yüzyıla ait olarak verdiği bilgilerde veba salgını dolayısıyla şehrin nüfusunun 1776'ya kadar hiç artmadığını ve bu tarihte 102.000 olduğunu belirtir. 1812'de 151.000'e çıkan şehir nüfusu, vebadan 45.000 kişi ölmesi üzerine 106.000'e düşmüş ve 1837'de artarak 130.000 olmuştur. Veba salgınının önlenmesi, buharla işleyen vasıtaların gerek Avrupa ve gerekse doğu limanları ile geliş-gidişi kolaylaştırmış olması, ticaretin yükselmesi, içeride emniyet ve sükunetin sağlanması, memlekete yabancı sermayenin girmesi, İzmir'i ülkenin iç kısımlarına bağlayan demir yollarının (1858-1864)'de kurulması gibi sebepler nedeni ile 1837'den itibaren şehir nüfusu artmış, 1857'de 180.000, 1868'de 187.000 ve 1891'de 207.547'ye yükselmiştir... Osmanlı kaynaklarına göre Aydın Vilayetinin 1893 yılında toplam nüfusu 496.658 idi ki bunun içinde İzmir'in nüfusu 207.547'yi buluyordu."

azınlık unsurların rahatlıkla çoğalmasına sebep oluyordu. Çıkan savaşlarda Türk unsurun kullanılması sadece ölüm oranını arttırmıyor aynı zamanda nüfus artışının hızını da etkiliyordu⁵. Buna ilave olarak Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması ile "Megali İdia" denilen, Bizans İmparatorluğu'nu Yunanistan'ın hükümdarlığında yeniden canlandırma hülyası Yunanlıların Batı Anadolu ve doğa olarak İzmir'de gizliden gizliye Rum nüfusunu arttırma çabalarına dönüşmüştü. Bunda da hatırı sayılır bir başarı sağladıkları söylenebilir⁶.

⁵ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul Kasım 1994, s. 79-98, "...1840-1912... zaman aralığında İzmir'in nüfusu 110.000'den 300.000'e, ... yükselmesi ile"; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 20, "Anadolu Türklerinin nüfusu askerlik nedeniyle azalması... 1877-1878 Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Yunan savaşından sonra ise, Anadolu Türklüğünü hızlı bir tükenişin içine itecektir. Askerlik görevi yerine para ödeme Rum, Ermeni ve Yahudi azınlıkların işine gelmektedir.", s. 37 "Arnavutluk ve Arabistan'daki ayaklanmalar yüzünden, yıllarca askerlik yapan ve redif olarak sık sık silah altına çağrılan yalnız Anadolu Türk'ü olmuştu... Üç yıllık muvazzaflık hizmet süresi, zorunluklarla yedi-sekiz yıldan aşağı düşmüyordu..."

⁶ Tülay Alim, a.g.e. s. 20, "Tuncer Baykara'dan alıntı ile şöyle anlatıyor, B. D. ", "XVIII. yüzyılın sonlarında dağınık olarak başlayan Batı Anadolu'ya Yunan akımının XIX. yüzyılın başlarından sonra gittikçe arttığını ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra şuurlu bir hal aldığını" belirterek devam ediyor: "Rumlar, XIX. yüzyıla birlikte milliyet fikirlerinin ve Batı Medeniyetinin etkisi ile (İzmir'de B.D.) çoğalmaya başlamışlardır. 90.000 Rum, 30.000 Yunanlı, 40.000 Türk, 15.000 Musevi, 9.000 Ermeni ve 8.000 Levanten'le ecnebinin varlığından söz eden Fuad Köprülü bu konuda Elyse'e Reclus'un verdiği bilgilere dayanmaktadır... Philippon'un XX. Asrın ilk yılları için 200.000 nüfus içindeki 100.000 Rum'a karşılık 60.000 Müslüman, 20.000 Yahudi, 12.000 Ermeni, 15.000 Avrupalı ve Levanten gösterdiğine dikkat çekerek, bunun tarafgirlik ve dini gayretkeşlik hissi altında yazıldığını belirtir. XIX. asrın ikinci yarısından itibaren İzmir nüfusunun artışında, Ege Denizi adalarından, Yunanistan'da hatta Anadolu'nun başka şehirlerinden buraya gelip yerleşen Rumlar etkili olmuştur. "; Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 34; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 19, "Rum toplumunun ekonomik ve sosyal gelişmesi diğer etnik grupların gelişmesinden çok daha hızlıydı. 1864 ve 1890 yılları arasında İzmir'deki Osmanlı ve Yunan uyruklu Rumların sayısı 75.000'den 107.000'e yükseldi. İçerlerdeki Rumların sayısının 168.000 olduğunu tahmin ediliyor. Halbuki bu süre içinde İzmir'deki Türk nüfusunun artışı 6.000, Ermeni nüfusunun ise 4.200 idi. Rum nüfus artışının yanısıra Ortodoks kiliselerinin sayısı 7'den 12'ye Rum okullarının 12'den 28'e ve bu okullardaki öğrencilerin 2550'den 8100'e yükseldiği görüldü.", M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötügen Yayınları, İstanbul 1980, s.167 "...Barış zamanında kurnazca metodlarla Türk topraklarına sızarak orada Yunanlılığı kuvvetlendirmişlerdir, yani; Yunanlılar, İzmir'e çıkmadan önce bir asır müddetle sistemli bir şekilde Batı Anadolu'da nüfuslarını çoğaltmışlardır." ; Eliot Grinnell Mears, *Modern Turkey, (A Politico-Economic Interpretation, 1908-1923 Inclusive, with selected chapters by representative authorities.)* , The Macmillian Company, New York December 1924, kitabında POLYETHNIC, T.H.'nin "GREEKS" başlıklı makalesi , s. 82

Genç Türklerin, Jön Türklerin “Milli” Politikası ile her alanda başlayan “Türkleştirme” çabalarından İzmir nüfusu da nasibini aldı. I. Dünya Savaşı bu “Türkleştirme”⁷ çabalarını hızlandırmadan evvel, Balkan Harpleri neticesinde savaşın cereyan ettiği bölgeden göç eden muhacirlerin⁸ pek çoğu da İzmir bölgesine yerleştirildi. Daha sonra Dünya Savaşının başlamasıyla, savaştan evvel İzmir’den yapılan ticarette aslan payını alan İngiliz, Fransız ve İtalyan uyruklular, kendi ülkelerinin Osmanlılara hasım devlet olması neticesinde İzmir şehrini terk ederek, ticari alandaki paylarını dönemin hükümetinin de desteğini alarak gelişmeye çalışan yerli burjuvaziye bırakmak durumunda kalmışlardı⁹.

Bu kendiliğinden terk edişe bir de Dünya Savaşı neden gösterilerek çıkarılan “Tehcir” kanunu ile Rum ve Ermeni vatandaşların göç ettirilmesi bu dönemde nüfusu iyiden iyiye hareketli bir hale sokacaktı ki “Tehcir”¹⁰’ın etkisi Vali Rahmi Beyin yumuşatıcı tavrı ile azaltılabilmişdi¹⁰.

⁷ Eliot Grinnel Mears, *Modern Turkey*, T. H. Polyzgides, “GREEKS” başlıklı makalesinde, s. 82

⁸ Tülay Alim, a.g.e. , s. 22- 23; Zeki Arkan, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918” , *Üç İzmir*, s. 223 “...İzmir’e gelen göçmen sayısının 100.000’nin üzerinde olduğu anlaşılmaktadır...”

⁹ Tülay Alim, a.g.e. , s. 12

¹⁰ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1973, s. 38 “... Harp içinde Vali Rahmi Bey’in liberal siyaset ve idaresi İzmir’i yabancı uyrukluları, ekaliyet mensuplarını, en az tedirgin eden bir muntaka haline haline getirmiştir. Bunların başında Rumlar, İzmir ve hinterlandında ticaret, ziraat, zanaatlarında, mekteplerinde, her sahada geniş ölçüde ve memleketin diğer yerleri ile kıyas kabul etmeyecek şekilde yararlanıyordu. Vali Rahmi birkaç ele başı müstesna, İzmir ve havalisi Ermenilerini de tehcirden kurtardı.” ; Dimitri Kitsikis, *Türk-Yunan İmparatorluğu (Ara bölge gerçeği ışığında Osmanlı tarihine bakış)*, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, Çeviren: Volkan Aytar, İstanbul 1996, s. 210 ; *TİH. Cilt I (Batı Cephesi I’nci Ks.)* , s.10 “Venizoles Türkiye’deki Rumlardan 450.000 kişinin memleket dışına çıkarıldığına ve 300.000 kişinin de idam edilmiş bulunduğunu...” ifade ediyordu. ; Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1993, s. 33, 35, 36, 108 (aşağıdaki tablo verileri s. 35-36’den alınmıştır.)

I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine sonuçlanacağını imparatorluk yöneticilerince hissedilmeye başlanması ile nüfus dinamiklerinde tersine bir hareketlilik başlar¹⁰. Bu başlangıç ise mütarekenin imzalanması ile ve özellikle İzmir'in İşgal edilmesi ile iyiden iyiye hızlanır. Tehcir edildiği iddiası ile binlerce Rum, Yunanlı Makedonya'dan, Adalardan ve Yunanistan'dan Batı Anadolu'ya akın etmeye başlar. Bunu Ahenk gazetelerinin "Havadis-i Vilayet" sütunlarında "Pire'den gelen gemilerin pek çok insan" getirdiği yolundaki haberlerinden net bir şekilde izleyebiliyoruz¹¹.

İzmir Sancağının 1917 Yılı Nüfusu

KAZALAR	TÜRK	RUM	DİĞER	TOPLAM
İzmir Merkez kaza	111486	87497	39196	238179
Bergama	70012	0	1784	71796
Foça	8147	0	69	8216
Menemen	22769	4089	619	27477
Karaburun	8784	0	0	8784
Çeşme	7985	0	197	8182
Urla	9516	22383	471	32370
Seferihisar	7892	2620	11	10523
Kuşadası	11190	9000	224	20414
Nif(Kemalpaşa)	19948	4765	290	25003
Tire	39108	3348	1912	44368
Ödemiş	74869	6423	1769	83061
Bayındır	23249	3676	286	27211
Toplam	414955	143801	46828	*605588

¹⁰ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Dördüncü Bası, Ankara 1995, s. 227 "...1919'da şehir merkezi nüfusunun 250.000'den çok olduğu tahmin ediliyordu. 55.000 Rum, 21.000'den çok Musevi, 10.000 Ermeni asıllı Osmanlı yurttaşı ve 50.000 kadar da yabancı devlet uyruklu vardı ve bunların da yarısına yakını Yunan Devleti uyruklu idi.", Engin Berber, a.g.e., s. 33-108

¹¹ Dimitri Kitsikis, a.g.e., s. 210

İzmir nüfusuna hareketlilik katan¹² diğer etkenlere çevre il ve ilçelerden gelen Rum azınlığı ilave edebileceğimiz gibi mütarekenin imzalanması ile ticarete başlamakta sabırsızlanan ve savaş boyunca zarar etmiş olan İngiliz, Fransız ve İtalyan tüccarların akınlarını da dahil etmeliyiz. Tabi bir de İzmir'den Yunanlı, yerli Rum zulmünden kaçmak için taşraya göç eden Türkleri de bu mozaiğin içinde saymalıyız. Tabii bütün bu hareketlilik Türk ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girmesi ile yeniden tersine döndü. Bu defa Yunanlılar ve Rumlar şehri terk ederken Türkler yeniden yerleştiler¹³.

İzmir'in coğrafi konumu şehrin ticari yönden önemini arttırmaktadır. Bu da doğal olarak İzmir'de yaşayanların çeşitliliğine etki etmektedir. "Ticaret tarihi halkların ilişkilerinin tarihidir" sözü İzmir'in nüfus yapısındaki kozmopolitliği, çeşitliliği oldukça güzel ve sade bir şekilde ifade etmektedir. İzmir'in nüfusunu Türkler, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Levantenler oluşturmaktaydı.

Yukarıda daha önce ifade edildiği gibi bu çeşitlilik I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde asgariye inmişti. Ancak Mondros Mütarekesinin imzalanması ile çeşitlilikteki canlanmayı ve artışı yeniden gözlemleyebiliriz.

Çeşitli kültürlerden, farklı gelenek ve göreneklerden binlerce insanın aynı potada birleşmeye çalışıldığı yerdir, İzmir. Tek başına bu bile etnik grupların aralarında çatışmalara neden olmaya yetebilecek bir sebeptir. Buna Levantenlerin pek çoğunun ülkelerinde başarılı olamayıp, para kazanmak için gelenlerden oluşmasını, kapütülasyonlar sonucu konsoloslukların suçlu barındırma yuvaları haline dönüşmelerini ve Rumların suç işleyerek

¹² a.g.e. , s.210; Engin Berber, a.g.e. , s. 35-36

¹³ Teferruatlı bilgi için bakınız, Kemal Arı, *Büyük Mücadele (Türkiye'ye Zorunlu Göç)* (1923-1925), İstanbul 1995 ; Kemal Arı, a.g.m. , s. 32; Dimitri Kitsikis, a.g.e. , s. 210

Yunanistan'a kaçmalarını¹⁴ da ilave ettiğimiz takdirde asayişin "belkemat" olmasını beklemenin bir hayalden öteye gidemeyeceği ortaya çıkar.

Etnik gruplar yabancı ülkelerin ve kendi dini merkezlerinin tahriklerine açık idiler. İzmir'in yönetiminin Türklerin kontrolünde bulunmasından rahatsızlık duyan Rumlar, Ermeniler ve Levantenlere karşı bazen Yahudilerin Türklerle aynı safta hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Bu gruplar kendi aralarında da çıkar çatışmalarına giriyorlardı ve olaylar çoğu kere kansız sonuçlanmıyordu¹⁵.

"İzmir'de taşınmaz mallar açısından Türklerin 28 bin 804, Rumların 15 bin 945, yabancı uyrukluların 12 bin 709, Ermenilerin 4 bin 300, Musevilerin 3 bin 346 parça mülkü vardı..."¹⁶

İzmir'de sosyal, ekonomik ve kültürel alanda 1919 öncesi ve işgal döneminde yabancıların ve azınlıkların üstünlükleri gözlenmektedir. Türkler her ne kadar "millileştirme" çabası ile bir miktar ilerleme kaydettilerse de kapitalist ülkeler azınlıkları kullanarak İzmir ve art bölgesinin ürünlerini sömürüyorlardı. Türkleştirme hareketi yalnızca azınlıkların karşısına yerli burjuvayı rakip olarak çıkarmayı sağlamıştı. Bununla birlikte Emperyalistlerin kurmuş oldukları düzendeki ara burjuvazi rolünü üstlenen azınlıkların karşısında Türklerin rekabet edebildiklerini söylemek son derece güçtür¹⁷.

¹⁴ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 227

¹⁵ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 48

¹⁶ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 47

¹⁷ Orhan Kurmuş, a.g.e. s. 19; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Belge Yayınları, Altıncı Baskı, Türkçesi: Bahür Kuzucu, İstanbul Kasım 1992, s. 515-516; Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918", *Üç İzmir*, s. 221

İzmir’de yaşayan en kalabalık azınlık grubunu Rumlar oluşturuyordu. Machala, Romaiko caddeleri ile Punta’da oturuyorlardı¹⁸. Davranışlarının küstah, gürültülü, uyanık, kurnaz ve neşeli olduğu söylenebilir¹⁹. Azınlıklar içinde Avrupalılara karşı en çok hayranlık taşıyan grup bunlardı. Ancak içlerindeki şark kültürünü de tamamen söküp atamıyorlardı. Bu özellikleri giyimlerinden ve misafir ağırlayış şekillerinden kolaylıkla kendisini ele veriyordu²⁰.

Rumlar da diğer hristiyan azınlıklar gibi “bedel-i askeriye” ödeyerek askerlikten muaf tutuluyorlardı²¹. Ancak askerlik yaşı gelen yerli Rumlar, adalardaki Yunan subaylarınca eğitilerek tekrar İzmir’e dönüyorlardı²². “Maliyenin tahsildarlarına vergilerini ödedikleri zaman kendilerini daha bağımsız kabul ediyorlar ve bayraklarını evlerine asıyorlardı...”²³ Bu da Türk-Rum çatışmalarının kıvılcımını oluşturuyordu. Adalarda Yunan subaylarınca yetiştirilmiş yerli Rumlar ve Yunan uyrukluklar silahlı çeteleri ile bu çatışmalardaki en temel unsurları oluşturuyorlardı. Kendilerince başlatılan ve masum Türklerin katledilmesi ile sonuçlanan olaylar dünya kamuoyuna Rumlar tarafından “Türkler Rumları kesiyorlar” şeklinde yayılmaya çalışılıyor böylelikle “Megalo İdea”nın gerçekleşmesine ortam hazırlıyorlardı²⁴. Fener Rum Patrikhanesi diğer pek çok konuda olduğu gibi bu konuda da son derece etkindi. Osmanlı Hükümetinin bu çabalara karşı almak istediği tedbirleri

¹⁸ Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 36

¹⁹ Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 36; Rauf Beyru, “XIX. Yy.’ın İlk Yarısında İzmir’de Sosyal Yaşam”, *Üç İzmir*, s. 169

²⁰ Rauf Beyru, a.g.m., s. 169; Şerife Yorulmaz, “XIX. Yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti; İzmir”, *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 1/3, s.140

²¹ Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 36

²² M. Süreyya Şahin, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, s. 167

²³ Yaşar Aksoy, a.g.e., s. 36

²⁴ Şerife Yorulmaz, a.g.m., s. 144; M. Süreyya Şahin, a.g.e., s.167; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul Nisan 1987, s. 47-48

patrikhanenin din görevlilerince araştırıyor ve bu tedbirleri dünya kamuoyuna yayarak Osmanlı Hükümetini kontrol altına almaya çalışıyordu.

Fener Rum Patrikhanesi'nin Rum toplumu üzerinde büyük bir etkisinin olduğu bilinmektedir. Örneğin 1913-1914 genel seçimlerinde İzmir'li Rumların seçime katılmak istemedikleri ancak Patrikhanenin İzmir Metropolitliğine çektiği telgrafla Rumların seçime katıldıkları bilinmektedir²⁵. T.H. Polyzgides'in de ifade ettiği gibi "Bir gerçektir ki Rum Kilisesi olmaksızın ne Yunan isyanı ne de Yunan bağımsızlığı olabilirdi."²⁶ Patrikhane ve Rum kiliseleri milliyetçilik duygularının ve "Megala İdea"nın Rumların beyinlerine işlendiği birer okul halindeydiler. Rauf Beyru'nun Rum papazlarını tasviri ise şöyledir:

"...İzmir'de Rum papazlarının çoğu dinsel törenlerde okuduğu dualardan öte bilgilerden yoksundur. Çocukça aptallığa varan saflıkları ve gereksiz sertlikleri ile dikkati çekerler."²⁷

Patrikhaneler her zaman Rum unsurunu birleştirici özellik taşımışlardır. Sadece Yunanistan isyanında değil aynı zamanda Milli Mücadele yıllarında da etkin olarak dernekleşme, sosyal dayanışma faaliyetleri icra etmişlerdir. Doğal olarak bu teşekküller aracılığıyla da Rum ideallerine hizmet ediyorlardı. Yoksul ve ihtiyaç sahiplerine dağıtılmak üzere kiliselere gönderilen yiyecek ve içecek paketlerinin içinde masum Türk insanına zulüm etmekte kullanılacak silah ve mühimmat vardı²⁸. Kiliseler Türklerle mücadele etmek için cemaatlerinden yardım toplamakla kalmıyor aynı zamanda savaşı kaybettiklerinde nasıl olsa Mustafa Kemal'in eline geçecek şeklinde

²⁵ Tülay Alim, a.g.e., s. 41

²⁶ T.H. Polyzgides, "Greeks", *Modern Turkey* (E.G. Mears), s. 83

²⁷ Rauf Beyru, "XIX. Yüzyılın İlk Yarisında İzmir'de Sosyal Yaşam", *Üç İzmir*, s.169

²⁸ M. S. Şahin, a.g.e., s. 167

düşünerek, kendi servetleri olan altın, gümüş ve diğer mal varlıklarını sarfetmekten de çekinmiyorlardı²⁹.

Rumların çoğunluğu geçimini ticaretten sağlıyorlardı³⁰. En çok kabarecilik, bakkallık, otelcilik, meyhanecilik, garsonluk, lokantacılık, komisyonculuk, toptan bakkalcılık, kasaplık, sokak satıcılığı, nalbantlık, değirmencilik, boyacılık, temizlikçilik, kürkçülük ve gemicilik yapıyorlardı. Üst tabaka Rumlar ise avukatlık ve doktorluk gibi meslekleri seçiyorlardı³¹. İzmir'in son yüzyıl içinde gelişen ticaret hayatında etkin bir yere sahip olan Rumlar, Türklerden öğrendikleri gemicilikle, İzmir'den ve Ayvalık'tan aldıkları mahsülleri İtalya'ya İtalya'dan aldıkları mamül malları da İzmir'e taşırlardı. Rumlar Akdeniz'de korsanlık yaparak diğer unsurların rekabetine de darbe vuruyorlardı³². Adalardan gelerek İzmir'de çalışan Rumlar biriktirdikleri paralarla adalarına dönüp buralardan toprak satın alma gayesini taşıyorlardı³³. Yerli Rumların ise bu amaca yönelik İzmir'de yatırımlarda bulundukları bilinmekteydi. Zor duruma düşen Türklerin topraklarının Rumlar tarafından satın alınması Osmanlı idaresini çok sonraları rahatsız etmiş, bu bilinçli mal varlığı edinme politikasına karşı Türk mal sahiplerine kredi verilmiştir.

²⁹ Engin Berber, a.g.e. , s. 251- 252

³⁰ Abdullah Martal, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Durumunda Gerçekleşen Değişimler" , *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s.125; Richard Reinhardt, *İzmir'in Kölleri*, Hürriyet Yayınları, Çeviren: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcaytu, İstanbul Ekim 1973, s. 66

³¹ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849-1949)*, Mehşer Basımevi, İzmir 1949, s. 64

³² Rauf Beyru, a.g.m. , s. 173

³³ a.g.m. , s. 172

Rumlar ticaret de sıfırdan başlayarak çok büyük servetler elde etmişlerdi. Ancak bu servetleri elde edebilmek için her türlü hileli yolları da denemekten çekinmiyorlardı³⁴.

İzmir’de olduğu gibi bütün Batı Anadolu’da köy, kasaba ve ilçelerle İzmir-Aydın tren yolu boyunca bütün istasyonlardaki tüm küçük ticarethanelerle, bakkalları işletenler Rumlardan oluşmaktaydı. Bunlar aynı zamanda Fener Rum Patrikhanesinin ve Yunan Casusluk Örgütünün gönüllü ve faal üyeleri idi³⁵.

Rumlar bozuk Türkçelerinin yanında ticari ilişki kurdukları toplumların dillerini de bilmek zorunda kalıyorlardı. “İtalyanca, Rusça, Fransızca ya da Arapça konuşuyorlardı.”³⁶

Ticarete ağırlık veren Rumların kazançlarının artması neticesinde eğitimlerinde de kalite artmıştır. XIX. yüzyılın ortalarına doğru İzmir’deki Rum okulları sayı ve kalite yönünden üstün bir düzeye ulaşmışlardı. Bir çeşit belediye örgütü gibi işleyen “Rum Toplumu” herkesin bütçesine göre ödemiş olduğu aidatlarla eğitim kurumlarının yanı sıra hastahane vb. gibi yerleri de destekliyordu³⁷.

Alt sınıftaki Rumlar erken kapanan kahvehanelerini içki içmek, çubuk ve nargile çekmek için tika basa doldururlardı³⁸.

Yerli Rumlar kapitülasyonlardan faydalanabilmek için büyük devletlerin uyuğuna geçiyorlar, böylelikle bu ülke vatandaşlarına tanınan

³⁴ a.g.m. , s. 172

³⁵ M. S. Şahin, a.g.e. , s. 167; Tülay Alim, a.g.e. , s. 168

³⁶ Richard Rcinhardt, *İzmir’in Kölleri*, s. 65-66

³⁷ Rauf Beyru, a.g.e. , s. 177

³⁸ a.g.e. , s. 172

ayrıcalıklardan istifade ediyorlardı. İngiliz, Rus, Fransız vatandaşlıklarını kabul etmiş olsalar bile esasında Rumlar bir araya geldiklerinde, gizlice haç çıkarır, Tenos Bakiresi üzerine yemin eder ve mallarını gizli imparatorluğun vatandaşlarına tenzilatla satarlardı³⁹.

İzmir’de yaşayan yerli Rumlar, Yunanistandaki ırkdaşlarının aksine bağımsızlık için yanıp tutuşan bir görüntü sergilemiyorlardı. Oldukça uysal, beraberce yaşamaya istekli görünüyorlardı. Balkan Savaşlarından sonra Türkiye - Bulgaristan arasında çıkan anlaşmazlıkta Rumlar Türklerle birlikte Bulgarları protesto etmişlerdi⁴⁰. Ancak bu sadece görüntüde Türk’leri kandırmak içindi, kaldı ki Bulgarların, Rumların düşledikleri yerleri elde etmelerine de seyirci kalmaları beklemek hayal olurdu. Rumlar gerçek amaçlarını Yunan Ordusunun İzmir’i işgal edeceği söylentileriyle ortaya çıkarmaya başladılar.

Rumların İzmir’in ticaret hayatındaki yeri oldukça önemliydi. Kapitalist ülkeler ürettikleri malları Anadolu’daki tüketiciye ulaştırabilmek için, tüketicinin isteklerini, tercihlerini, geleneklerini yakından tanıyan, onun dilini konuşabilen fakat Avrupalı kapitalist ülkelerden taraf olan aracılara ihtiyaç duymaktaydı. Onlar için bu araçların başında gelen kesim ise Rumlardı.

Bir seferinde bir dükkan sahibi, Hristiyan: “Siz Yunanlılar milletçe bir maymuncuk gibisiniz.” demiştir. “Bir kapıdan girmek için o maymuncuğu kullandığınız vakit dünyada size kapalı kalabilecek yer pek azdır.”⁴¹

³⁹ Richard Reinhardt, a.g.e. , s. 66

⁴⁰ Tülay Alim, a.g.e. , s. 9

⁴¹ Richard Reinhardt, a.g.e. , s. 66

Sayısal olarak nüfusları Rumlardan daha az olan Ermeniler, İç Anadolu ve İran ticaretinin gelişmesi ile İzmir'e yerleşmişler ve "siyasal amaçları" XIX. yüzyıl boyunca sömürülmediğinden merkezi otoritenin dikkatinden uzak olarak rahatlıkla çoğalabilmişlerdi⁴².

Görüntü olarak Türklere benzeyen Ermeniler Türkçeyi iyi konuşabildikleri gibi yaşam biçiminde, sosyal, kültürel ve geleneksel tavırlarında da Türkleri andırıyorlardı⁴³. Hristiyan halk arasında kurnazlıkları bilinmekte olan Ermeniler, Müslüman halk arasında da azınlıklar içinde en fazla itibarı görenler olmuşlardır. Kurnazlıklarıyla Osmanlı hükümetlerinden tavizler koparmış ve bu tavizleri akıllıca kullanmışlardır⁴⁴.

İktisadi olarak uğraş alanları Rumlarınkiyle benzerlik gösterirdi. Özellikle bakkallıkta Rumlarla rekabet içindeydiler. Ermeniler ayrıca bankerlik, tefecilik, komisyonculuk, terzilik, dokumacılık ve basmacılık alanlarında da oldukça başarılıydılar⁴⁵. Çalışkanlıkları sayesinde yukarıda bahsedilen alanların en iyileri olmayı başaran Ermenilerin, Hristiyan olmaları da Avrupa devletleriyle de kolaylıkla ilişki kurmalarını sağlıyordu⁴⁶.

Ermeniler vilayetin en zenginlerindendi, ancak onları günlük yaşantıda mutlu veya üzgün görmek mümkün değildi. Bu servetlerini elde ederken Ermeniler de Yahudiler ve Rumlar gibi hileli yollara başvurmaktan çekinmiyorlardı⁴⁷.

⁴² Şerife Yorulmaz, a.g.m. , s. 140; Rauf Beyru, a.g.m. , s. 180

⁴³ a.g.m. , s. 180; ŞerifeYorulmaz, a.g.m. , s. 140

⁴⁴ Rauf Beyru , a.g.m. , s. 181

⁴⁵ a.g.m. , s. 181-182-183; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 18

⁴⁶ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 517

⁴⁷ Rauf Beyru, a.g.m. , s. 180; Abdullah Martal, a.g.m. , s. 125

Avrupalılar, Ermenileri de kendi çıkarlarıyla paralel bir şekilde pazar arayışlarında ve Osmanlı Hükümeti ile ilişkilerinde aracı olarak kullanmaktaydılar⁴⁸.

Yahudilerin İspanya'dan göç ettikten sonra yoğun olarak yerleştikleri yerler İstanbul, Selanik, İzmir gibi kolaylıkla kaçılabilir liman kentleriydi. Manisa ve Bursa gibi yerleşim bölgelerinde de Yahudilere raslanmaktaydı ancak bu bölgeler dahi limanlardan ancak altmış kilometre kadar uzaklıktaydılar⁴⁹.

Bütün diğer yerleştikleri bölgelerde olduğu gibi Yahudiler İzmir'de de küçük esnaflık, tellallık, sarraflık, simsarlık, komisyonculuk, rehberlik, bankacılık, banka yöneticiliği, finans, mali işler, ihracat ve ithalatla meşgul oluyorlardı ve bu uğraşı alanlarında bütün diğer azınlıklardan daha başarılı durumdaydılar⁵⁰.

Kurulmuş olan bir ekonomik döngüye dışardan gelerek entegre olmaya çalışan Musevilerin başlangıçta satacakları bir şeyleri bulunmadığından onları simsar, komisyoncu ve pazarlamacı olarak yollarda ısrarla satış yapmaya çalışırken dayak yedikleri bilinmektedir⁵¹. Daha sonraları Avrupa ve Amerikan sermayelerine dayanarak bankacılık alanında büyük atılımlar yapan Museviler sadece bankacılıkla yetinmiyor, ticaret ve sanayi alanlarında da etkin roller alıyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu'nda şubesi olan pek çok bankanın kurucusu ve yöneticisi rollerini üstleniyorlardı. Yahudiler finans alanında özellikle Fransız ve İngiliz sermayesine dayanıyordu. Bunu Osmanlı

⁴⁸ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 517

⁴⁹ Haim Nahoum, "Jews", *Modern Turkey*, (E. G. Mears), s. 87-88; Şerife Yorulmaz, a.g.m., s. 140

⁵⁰ Haim Nahoum, a.g.m., s. 90- 93; Şerife Yorulmaz, a.g.m., s. 140; Rauf Beyru, a.g.m., s. 189-190; Orhan Kurmuş, a.g.e., s. 18; Stefanos Yerasimos, a.g.e., s. 516

⁵¹ Rauf Beyru, a.g.m., s. 186

Bankası ve Societe Generale aracılığıyla yapıyordu. Yahudilerin Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupalılar için yatırımcılığın ve bankacılığın vazgeçilmez unsurlarıydılar⁵².

Karakteristik olarak işlerinde pek dürüst ve hilesiz davrandıkları söylenemeyen Museviler iş yerlerinin ve ibadet yerleri olan sinagoglarının dışında ancak mezarlıklarda görülebilirlerdi. Çalışmaktan ve ibadet etmekten kendilerine pek zaman ayırmadıkları bilinmektedir. Dışarıda yoksul ve sefil bir görüntü çizen Musevilerin de kendilerine ait “Misericorde” adlı sivil toplum örgütleri vardı ve her Musevi gelirine orantılı olarak bu örgüte katkıda bulunmak zorundaydı⁵³.

Yahudiler genel olarak politize olmadan, Osmanlı Hükümetine ters düşmeden yaşıyorlardı. Buna ilave olarak Türklerin farklı din ve uluslara karşı hoşgörülü yaklaşımı Yahudilerle Türklerin birbirlerine destek olarak yaşamalarını sağlayan etkenlerin başındaydı. En çok Rumlarla olmak üzere Yahudiler, Ermeni ve bir kısım Levantenlerle etnik çatışma içerisinde bulunuyorlardı. Bu çatışmaların sonucunda yüzlerce Yahudinin öldüğü bilinmektedir. Çatışmalara sebep olarak dinsel, kültürel ve geleneksel farklılık gösterilmekle beraber en temel neden olarak Avrupa ve Amerikan sermayesinin biricik paravanı olan Rum, Ermeni ve Levant unsurların kazançlarına Yahudilerin ortak olma ve hatta neredeyse piyasanın tamamını kontrol altına alma teşebbüsleri ve buna karşılık olarak diğer azınlık unsurların Yahudilerin rekabetini kırma çabaları yatmaktadır. Yahudilerle Türklerin iyi geçinme sebeplerinden birisi olarak faaliyet ve çıkar alanlarının farklı olmasını da gösterebiliriz.

⁵² Haim Nahoum, a.g.m. , s. 93

⁵³ Rauf Beyru, a.g.m. , s. 180-188-191

Milli Mücadele döneminde İngiliz ve Amerikan sermayesinin kendisine aracı olarak sadece Rumları seçmiş olması Türk burjuvazısı gibi Yahudileri de rahatsız etmiştir. Bütün bu sebepler Yahudilerin Kurtuluş Savaşında Türkler safında olmasını kolaylıkla anlaşılır hale sokmaktadır⁵⁴.

İzmir’de yaşayan başka bir topluluk da Levanten veya Frenk olarak isimlendirilen yıllar önce İzmir’in ticari karlılığından pay almak üzere gelip buraya yerleşmiş bulunan Avrupalılardır. Şerife Yorulmaz Levanten zümreyi şöyle tasvir etmektedir;

“Tarihsel süreç içerisinde özellikle Akdeniz ticaretinin parlak gelecek vaatmeye başladığı dönemlerden itibaren ticaretin bulaşıcı sihirine kapılıp gelen ve başta Türkiye olmak üzere Doğu Akdeniz ülkelerine yerleşen değişik Avrupa ulus ve topluluklarından (Venedikli, Cenevizli, İtalyan, İngiliz, Fransız, Hollandalı, Avusturyalı vs.) kimselerin zamanla birbirleriyle ve bazı yerel unsurlarla kaynaşmaları sonucunda farklı ölçülerde, değişken, sosyo-kültürel yapılarıyla ilginç bir çeşitleme ortaya koyan ama o ölçüde baskın yerel kültüre kapalı ve seçkin kalmaya çalışan bir zümre...”⁵⁵

Ülkelerinde başarısız olan veya suç işleyerek ülkelerini terk etmek zorunda kalan Avrupalıların oluşturduğu Levanten topluluğuna Avrupalılar da pek iyi gözle bakmıyorlardı⁵⁶. Avrupa’dan bir nevi dışlanmış olan bu topluluk Avrupalılara verilen kapitülasyonlardan sınırsızca faydalıyorlardı⁵⁷. Levantenler zamanla azınlıklarla evlilik ilişkisine girmiş ve böylece saf

⁵⁴ a.g.m. , s.186; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s.19

⁵⁵ Şerife Yorulmaz, “ Tarih Sürecinde Bir Zümre: Levantenler ”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s. 136

⁵⁶ a.g.m. , s. 135

⁵⁷ Rauf Beyru, a.g.m. , s. 168

Avrupalı olma özelliklerini kaybetmişlerdir. Böylelikle de kendilerini gerçekten “levanten” yapan özelliklere bürünmüşlerdir⁵⁸.

Ticarette Osmanlı uyruklulara kıyaslandığında çok büyük avantajlara sahip olan Levantenler kolaylıkla zengin olabiliyorlardı. Bu zenginliği elde edebilmek için pek de dürüst çalışdıkları söylenemeyen Levantenlerin yukarıda bahis konusu olan diğer azınlıklar gibi birbirini de tutmadıkları ve bir topluluk olma özelliğini gösterecek şekilde sivil toplum örgütlerine itibar göstermedikleri bilinmektedir⁵⁹.

Tamamen ticaret yapmak amacı ile İzmir’e yerleşmiş olan Levantenlerin kendilerine ait okullarının ve hastahanelerinin bulunması dışında kültürel ve eğitimsel organizasyonları da sınırlıydı. Avrupadaki yurttaşlarından çok daha rahat olmalarını ve çok kolay para kazanmalarına ve konsolosları sayesinde pek çok konuda neredeyse kural tanımadan yaşamalarına borçluydular Polislerin, evlerinde arama yapamadığı Levantenleri mahkemelerinde yargılayamayan Türkiye, Avrupalıların dünyada en geniş özgürlüklere sahip olduğu ülkelerden birisini oluşturuyordu⁶⁰. Türkiye’de son derece rahat ve şımarıkça yaşayan Levantenler pek çok lüksü bir arada yaşarlarken ülkelerindekinden çok daha abartılı bir sosyal yaşama sahiptiler⁶¹.

Türkiye’de bulunmalarının tek sebebi ticaret olan Levantenlerin Türklerle iş ilişkileri oldukça sınırlıydı. Kazançlarından bir miktar parayı hükümete bağış olarak veren Levantenler tekelleşip, kartelleşerek piyasayı

⁵⁸ a.g.m. , s. 146; Şerife Yorulmaz, a.g.m., s. 134

⁵⁹ Rauf Beyru, a.g.m. , s. 158- 166

⁶⁰ a.g.m. , s. 147- 168; Şerife Yorulmaz, a.g.m. , s. 140

⁶¹ Rauf Beyru, a.g.m. , s. 147 - 168

güdülemiş, rüşvetle istediklerini elde etmekde zorlanmamışlar ve çökmekte olan Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmasına katkıda bulunmuşlardır⁶².

Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşında sosyo-ekonomik yönden oldukça çöken Türklerin durumu ise pek iç açıcı değildi. Balkanlardan ve kaybedilen topraklardan Türkiye'ye göç ettirilen, eden Türklerin pek çoğunun İzmir'e yerleştirilmiş olması bu insanları evsiz, işsiz ve zor bir durumda bırakıyordu. Her ne kadar valilik, belediye ve halk tarafından iyi niyetli bir çalışma ile yardım eli uzatılıyor da bu, insanların perişanlığına ancak nisbi bir çare olabiliyordu⁶³.

Türkler Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşı süresince askerliğin ağır vazifelerini ve görevlerini hiç yüksünmeksizin cesaret ve metanetle yerine getirirlerken aciz ve fakirlik içine düştükleri gibi, nüfus sayısal olarak da çok azalmıştı. 1908 yılında Çeşme ilçesindeki 20-30 yaşlarındaki erkeklerin Yemen'e asker olarak sevk edilmesi ile bu ilçede yalnızca bir erkeğin (o da askere alınmayan cüce) kalması askerliğin Türk toplumu üzerindeki olumsuz etkisini açıkça gözler önüne sermektedir⁶⁴.

İzmirli Türkler XIX. yüzyıl öncesi sabit gelir sahipleri ve büyük tüccarlar, esnaflar ve tarlalarda çalışan çiftçiler olmak üzere üç grupta toplanıyorlardı. Ancak XIX. yüzyılla birlikte her ne kadar İttihatçılar ticarete ve sanayiye özendirmeye çalıştılsa da Türklerin memurluk ve askerlik için özel bir ilgi duydukları ve esnafları aşağıladıkları, bazı dönemlerde ve yerlerde ticaret erbabı gençlere, kız bile vermedikleri gözlenmektedir. Sistem, isteseler

⁶² a.g.m. , s.147-168

⁶³ Tülay Alim, a.g.e. , s.193

⁶⁴ Nail Moralı, *Mütarekede İzmir Olayları*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1973, s. 42; İbrahim Artuç, a.g.e. , (Nurdoğan Taşalan'dan alıntıyla) , s. 212, s. 22

dahi gayri müslimlere memurluk hakkı vermiyordu⁶⁵ . Bu durum esnaflığın, zanaatkarlığın ve küçük hesap işlerinin tamamen azınlıkların eline geçmesine ve azınlıkların yukarıda bahis konusu olan alanlarda tekelleşmesine neden oluyor, böylelikle de Türk halkını azınlıkların kendilerine mecbur bıraktıkları bir ortamda yaşamaya zorluyorlardı. Çeşitli zamanlarda yapılan boykot eylemlerinde ve “millileştirme” hareketleri esnasında Türk esnaftan alışverişe özendirilmeye çalışılan halk, alışveriş edecek Türk esnaf bulamadığı için bu tür girişimler çoğunlukla amacına ulaşamıyordu⁶⁶ . Türkler arasında belirgin bir gelir farklılığı vardı. Bir kısım Türkler için para önemli değilken, diğer bir kısım ise yiyecek ekmeğe muhtaç durumdaydı⁶⁷ . Muhtaç durumda olanlara muhacirleri örnek verebileceğimiz gibi parayı önemseyenlere Halit Ziya’dan şöyle bir alıntıyı örnek verebiliriz:

“Para!... İşte en küçük ölçüde olsun umrumda olmayan bir sorun . Bu, Kevark (özel isim, bir çeşit postacı B.D.) ile dedemin mağazasının veznecisi Petroki arasında görüşülüp anlaşılacak bir şeydi.”⁶⁸

Türklerin ahilerden miras kalan lonca örgütü İzmir için de geçerliydi. Her meslek grubunun ırgatbaşı o meslek grubunun hakkını korumakla görevli idi. Bu loncaların izni olmaksızın meslek gruplarına ait yeni bir dükkan açılmacağı, gibi loncalar Hristiyanlara da kapalıydı. Loncalar aynı zamanda bürokrasi ve yeniçerilerle de çok yakın ilişkiler içindeydiler⁶⁹ .

⁶⁵ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s . 515

⁶⁶ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 39, (Tuncer Baykara’dan alıntı) , s. 56; Tülay Alim, a.g.e. tamamı; H.Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987, s. 97

⁶⁷ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 41

⁶⁸ H. Ziya Uşaklıgil, a.g.e. , s. 97

⁶⁹ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 516; Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 56

Bu durum karşısında azınlıklar bürokrasiden de uzak bir şekilde rahatlıkla kendi burjuvazilerini ortaya çıkarabildiler. Ancak bu burjuvazi de kapitalist Avrupa ülkelerine hizmet edecek bir şekilde , emperyalist ülkelere tamamen bağımlı bulunan bir ara burjuvaziydi⁷⁰.

Türklerin eğitim durumları da son derece acınacak bir halde idi. Hal böyle olunca, doktorluk avukatlık gibi meslek dalları azınlıkların eline geçiyordu:

“1920’lerin başında ise altı yaşından büyük Müslüman nüfusunun %10’u bile okuma yazma bilmiyordu...”⁷¹.

“... Mesela, 1910’lu yıllarda İzmir’de “azınlıklardan 88, Türklerden ise yalnız 7 doktor vardı. 43 eczacının teki bile Türk değildi.”⁷²

Türklerin uygarlık olarak geriliği ve alım gücünün düşük olması onların Avrupalıların mamül ürünlerinin tüketimine ihtiyaç duymalarına neden olurken yerli sanayi ve yerli teşebbüsün gelecekteki durumunu düşünmeksizin aynı mamülden ucuz olan yabancı ürünü seçmeleri Avrupalıların ve azınlıkların çıkarına işliyordu. Ancak yabancılar Türklerin bu yaklaşımıyla yetinmiyor onların uygarlık ve alım gücünün yükselmesi ile tüketimlerinin artacağını düşünerek bulundukları yerlerin yönetimini Hristiyan prenslere vererek bunu sağlamaya çalışıyorlardı⁷³. Türklerin bu sömürü

⁷⁰ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 516

⁷¹ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 102

⁷² a.g.e. , s. 98

⁷³ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 545- 546

sistemine katkıları ise iç pazara yönelik yaptıkları üretim ve pazarlama çabalarıyla, azınlıklarla ihracata yönelik işbirliği girişimleriyle sınırlıydı⁷⁴.

Azınlıklarla Türklerin ilişkisi oldukça ilgi çekicidir. Saf Türklerle uyanık azınlıkların iş ilişkilerinden karlı çıkan daima azınlıklar olmuştur⁷⁵.

“Harp içinde ağabeyim ve ben frenklerle ve bilhassa Rumlarla dostluk içinde yaşıyorduk. Babamın ticarethanesinde başkatip Rum’dur. Cumaovası, Seydiköy, Değirmendere meşhur Gavurköy mıntıkasına Rum tütün ekicilerine, ortaklama ziraat için kredi veriyorduk.

Harp aleyhimize neticelenince Rum dostlarımız her şeyi unuttular, saldırılar, taşkınlıklar baş gösterdi.”⁷⁶

Zengin veya fakir Türk kadınları için hayat evde, erkekler için işyerlerinde geçerken, güzel havalarda piknik için kırlara gidilir orada eğlenilirdi. Kadınlar geceleri ancak erkeklerle beraber dışarı çıkabilirlerdi. Türk mahallesinin sokakları genellikle aydınlatmasız olduğundan erkekler ellerinde bir fenerle önden giderken kadınlar ve çocuklar arkadan onları izlerlerdi. Kış günlerinde ise erkekler mahallelerindeki mescidlerin yanındaki odalarda toplaşarak, çeşitli oyunlar oynarlar, hikayeler anlatır ve sohbet ederlerdi⁷⁷.

⁷⁴ Abdullah Martal, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Durumunda gerçekleşen Değişmeler”, *Ç.T.T.A.D.* 1/3, s. 123

⁷⁵ a.g.m. , s. 125; H. Ziya Uşaklıgil, a.g.e. , s. 97

⁷⁶ Nail Moralı, a.g.e. , s. 39

⁷⁷ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 40-56

2. İdari Yapı

Aydın Vilayeti'ne 22 Haziran 1850'de merkez olan İzmir ile birlikte bu vilayete Aydın, Saruhan (Manisa), Denizli, Menteşe (Muğla) sanakları da dahil idi¹. İzmir “1918 yılına gelindiğinde kendisine bağlı, merkez kaza İzmir (Nif + Karaburun’la beraber 3087 kilometrekare), Bergama (2856), Foçateyn (234), Menemen (995), Karaburun, Çeşme (557), Muğla (370), Sivrihisar (472), Kuşadası (621), Nif, Tire (1097), Ödemiş (1743) ve Bayındır (494) olmak üzere toplam 12426 kilometrelik bir alan”a yayılmıştır². Aydın vilayetinin ve İzmir’in bu kuruluş şekli 20 Nisan 1924 tarihine kadar devam etmiştir³.

İzmir’in sancağına bağlı ilçeleriyle beraber toplam 116 köyü vardı. Bu köylerden 20 tanesi merkez ilçeye bağlıyken kalan 96 köy ilçelere bağlıydı⁴. “1914 yılında İzmir şehrinde 85 mahalle 1100 sokak mevcut...” idi⁵.

1913-1914 genel seçimlerinde İzmir merkez sancağının nüfusu 285878 olduğundan bu bölgeden altı milletvekili seçilmesine izin veriliyordu. Bu seçimlerde sadece İttihat ve Terakki Partisi mevcut olması nedeniyle İzmir merkez sancağından da seçilen mebusanlar İttihat ve Terakki Partili idi⁶.

¹ Kamil Su, *Manisa Yöremizde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları Kültür Eserleri Dizisi, İkinci Baskı, Ankara Ağustos 1986, s. 3 ; M. Ali Keskin, *İzmir Valileri(1390-1989)*, Karınca Matbaacılık ve Ticaret Ort. , İzmir 1989, s. 25; Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 32; Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, s. 3

² Engin Berber, a.g.e. , s. 3

³ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 32

⁴ Raziye Kişi, *II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat (1908- 1911)*, s. 7

⁵ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir*, s. 30

⁶ Tülay Alim, a.g.e. , s. 36-43

“1913 yılı eylülünde İzmir Valiliğine atanan Rahmi Bey (Aslan), Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar bu görevde kalmış...”⁷.

1918-1922 Yılları arasında Osmanlı Devleti idari yönden büyük bir otorite boşluğu yaşıyordu. Bu devlet ismen mevcutken icra yönünden büyük bir zaafiyet içerisindeydi. 1922 yılında tamamen yıkılıncaya kadar işgal kuvvetlerinin otoritesini kullanarak bir takım icraatlar yapmaya çalışan Osmanlı Hükümeti’nin İzmir’deki uygulamaları da son derece boş ve yetersiz çırpınışlardan öteye geçemiyordu⁸. Ülkenin en ücra köşesinden en büyük idari birimine kadar her yerinde otorite boşluğu hissediliyordu. Can ve mal gü güvenliği kalmamıştı. Azınlıkların oluşturdukları çetelere ilave olarak ordudan firar eden asker kaçakları da eşkiyalığa başlamış, yeni oluşan bu çetelerin eskiden beri devam eden çetelere eklenmesi ile ülkedeki güvensizlik ortamı hat safhaya ulaşmıştı⁹.

İzmir’e 09. 01. 1918 tarihinde vali olarak atanan Hasan Tahsin Uzer 28. 11. 1918’e kadar 10 ay 19 gün valilik görevini yürütmüştür. Valiliği süresince “I. Cihan Savaşı yenilgisinin zaafa uğrattığı idari mekanizmayı yeniden düzenlemeye, rüşvetle mücadeleye önem vermiş, yüksek rütbeli memurların bazılarını azaltmış, dürüst çalışanları ödüllendirmiş, devlet dairelerinin günün her saatinde halka açık olmasını sağlamıştır.”

“...Yunan İzmir’i işgal etmeden önce ‘İzmir Müdafâ-i Hukuk Cemiyeti’nin de kuruluşuna ön ayak olmuş (14 Aralık 1918) İzmir valiliğinden

⁷ Zeki Arkan, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918”, *Üç İzmir*, s. 224

⁸ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’deki Siyasal Partiler II*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İkinci Baskı, İstanbul 1986, s. 7

⁹ İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 52

ayrılmadan önce cemiyetin kuruluş beyannamesini imzalayarak kendisinden sonra gelecek olan valiye bir emrivaki yapmıştır.”¹⁰

I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı Hükümeti’nin azınlıklara pek iyi davrandıkları söylenemez. Azınlıklar da Osmanlı Hükümeti’nin kendileri hakkında düşündüklerinin farkındaydılar¹¹.

“Trigonis, Savaş yılları boyunca her hafta sırtına bir setre, başına da bir fes geçirerek, küt küt çarpan kalbinin sesini susturmaya çalışarak Türk valiye ziyarete gitmişti. Smyrna’daki Rum topluluğunun yaşlı ulularından, biri sıfatıyla Rumların dilekçelerini valiye iletmekle görevliydi; fakat hiç de hoş bir şey değildi bu görev. Türk hükümeti Rumlara, Ermenilerden bir gömlek daha zararsız hain gözüyle bakıyordu ve padişah hükümeti de sık sık Rum köylerinin yerlerini değiştirmek, Rum liderlerini temizlemek ve Rum mallarına el koymak için planlar yapıp duruyordu.”¹²

I. Dünya Savaşı’nın sonunda imzalanan mütareke ile birlikte Rumların ve diğer azınlıkların taşkınlıkları başlamıştı. Yeni kurulan Damat Ferit Paşa Hükümeti bu taşkınlıklarla başa çıkabileceğini ve İngilizlerin sempatisini de toplayacağını düşünerek İngiliz Muhipleri Cemiyeti kurucularından Kambur İzzet Bey’i vali olarak atamıştı. Kambur İzzet Bey “Kürt ayrılıkçıların önderlerinden Şerif Paşa’nın amcasıdır. Nemrut Mustafa Paşa eniştesidir. Kürt Sait Paşa’nın küçük kardeşidir. ...Hürriyet ve İtilaf Partisinin önde gelenlerindendir...”¹³

¹⁰ M. Ali Keskin, *İzmir Valileri (1390- 1989)*, s. 83 - 84

¹¹ Engin Berber, a.g.e., s. 108

¹² Richard Reinhardt, *İzmir’in Külleri*, s. 59

¹³ İlhami Soysal, *Kurtuluş Savaşında İşbirlikçiler*, Gür Yayınları, İstanbul Aralık 1985, s. 102-103

Vali İzzet Bey göreve başlar başlamaz Yunanlıları öven konuşmalar yapmış, onları kazanmak için büyük çabalar sarf etmişti. Uygulamalarında Yunanlılara ve yerli Rumlara oldukça müsamaha göstermiş olmasına karşın Birinci Dünya Savaşı süresinde baskı altında kalan bu unsurların güvenini kazanamamıştır. Yerli Rumların ve Yunanlıların şüphe ile baktıkları Vali İzzet Bey¹⁴ Rum taraftarı davranışlar nedeni ile Türk halkı tarafından sevilmemiş ve hiç bir zaman kendilerine vali olarak kabul edilmemiştir. Abdülhalik Renda şehrin kurtuluşundan sonra İzmir'in Cumhuriyet tarihindeki ilk valisi olarak İzmir valiliğine tayin edilmiştir¹⁵.

Artan ticaret hacmi ve başta İngiliz tüccarlar olmak üzere yabancı tüccarların 1860 yılından itibaren verdikleri dilekçeler nedeni ile daha önce “İzmir’de kurulmuş ve işleyen belediye örgütü” 1864 yılında yabancı ve azınlıkların istekleri yönünde İstanbul modeline uygun bir hale getirildi. Yabancılar bu tarihten sonra da Belediye Meclisi’nde daha fazla etkinlik için çaba sarf ettiler. “...İzmir Ticaret Mahkemesi’nin üç üyesinden birini kendi aralarında seçme ayrıcalığını” da kazanmışlardı¹⁶. Zaten çoğunlukla azınlıklara hizmet veren “belediye örgütü” artık nerede ise tamamen yabancılar ve azınlıklar için çalışıyordu. “...Belediye zabıta memurları Frenk mahallesi ile Kordon, Başdurak, Kenaraltı gibi işlek yerlerde vazife görüyor ve şehrin diğer yerleri ihmal ediliyordu.”¹⁷

İzmir’in işgal yıllarındaki Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa’ydı. İlhami Soysal’ın “Kurtuluş Savaşında işbirlikçiler” adlı eserinde “150’likler” listesine sığmayanlardan bahsederken 9. sırada adı geçen İzmir Belediye Başkanı Hacı

¹⁴ Engin Berber, a.g.e. , s. 108-110

¹⁵ M. Ali Keskin, a.g.e. , s. 90

¹⁶ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 71; Şerife Yorulmaz, “XIX. Yüzyıl’da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 138

¹⁷ Tülay Alim, a.g.e. , s. 102

Hasan Paşa'yı¹⁸ "İzmir halkı pek sevmezdi. Bu zatın Yunanlılarla teşrik-i mesai etmesi işgal kuvvetleri komutanı ile münasebet idame etmesi hoş karşılanmazdı. Hakikatte kendisi bazı vakalarda kurşuna dizilmesi melhuz olan kimseleri kurtardığı rivayet edilir.

Bu zat işgal senelerinde günün felaketli şartları içinde bazı hizmetler edebilmiştir. Hacı Hasan Paşa mesut iştiadat gününden 72 saat önce, yani 6 Eylül 1922 Çarşamba sabahı körfez vapurlarından birini Güzelyalı'ya yanaştırarak zati eşyasını yükledi ve vapurla Midilli adasına kaçtı. Bu vapur böylelikle Yunanlılar tarafından müsadere edildi. ”¹⁹

İzmir'in idare ağının en küçük birimini diğer sancaklarda da olduğu gibi köy ve mahalle muhtarlıkları oluşturmaktaydı. " Her yıl mart ayında köy ve mahallelerdeki muhtar ve ihtiyar heyetlerinin seçimleri yenileniyordu. Ya yeniden eskileri iş başına getirilir veya yeni kişiler seçilirdi. Seçilenlere kaymakam tarafından birer buyruldu veriliyordu. Ancak İzmir gibi kanunun, medeniyetin en ziyade işlemesi gereken bir yerde bile muhtarlık seçimlerine yeterince önem veril " miyordu²⁰ .

İzmir'in idaresinde oldukça bir etkin rol oynayan konsolosluklar vardı ki bunlar valinin otoritesini dengelemeyi sağlayacak bir görev anlayışıyla çalışıyorlardı. Konsolosluklar kendi uyrukları olan vatandaşlarının haklarını (!) korumak için sonsuz bir gayret gösteriyorlardı. Bu gayretlerinde çoğu kez sınırı aşmalarına rağmen Osmanlı Hükümeti'nin aciz içinde bulunması nedeni ile konsoloslukların bu tür aşırılıklarına bir önlem

¹⁸ İlhami Soysal, a.g.e. , s. 117-120

¹⁹ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri*, s. 27

²⁰ Tülay Alim, a.g.e. , s. 44

alınamıyordu. Böyle olunca da Frenkler (Levantenler) şehirde “federatif” bir devletin vatandaşlarıymışcasına rahat bir eda ile dolaşıyorlardı²¹.

3. Coğrafi Yapı

Doğal bir liman olan İzmir Körfezi’nde kurulmuş olan İzmir şehrinin denizden yüksekliği 10 metredir. 37,40-38,20 kuzey paralelleri ile 26,10-28,30 doğu meridyenleri arasında yerleşmiş olan İzmir kenti üstün bir coğrafi yapıya sahip olması, ulaşım kolaylıkları sağlaması ve oldukça geniş bir hinterlanda sahip olması nedeni ile çağlar boyunca varlığını ve önemini koruyabilmiştir¹.

İzmir’in yüzey şekilleri dördüncü zamanın sonunda kesinleşmiştir. Ana hatları ile yeryüzü şekilleri kıyılara dik sıradağlar, sıradağların arasında çöküntü ovaları, vadiler ve akarsulardan oluşuyordu. Bölgede faal yanardağ bulunmamakla birlikte, deprem eksik olmuyordu².

Akarsular çoğunlukla dağlara paralel olarak doğu batı istikametinde, çevresindeki havzayı besleyerek Ege Denizine dökülürler. İzmir’in en önemli akarsuları Bakırçay, Gediz, Küçük Menderes, Güzelhisar Çayı ve Tahtalı Çayıdır³.

“**Bakırçay:** Manisa’nın Kırkağaç ilçesinin Gelenbe Nahiyesi’nden doğar. Batıya ilerleyerek Soma’dan geçip yoluna devam eder. Bergama topraklarını

²¹ Rauf Beyru, a.g.e. , s. 168; Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 37

¹ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 19-20; Asaf Koçman, “İzmir’in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler” *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 268-269

² Hamit Sadi Selen, *İktisadi Türkiye*, Remzi Kitabevi, Üçüncü Baskı, İstanbul 1937, s. 21; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 20- 22

³ H. Sadi Selen, a.g.e. , s. 34; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 23

geçtikten sonra güney-batı istikametine dönerek Çandarlı Körfezi'nden Ege Denizine ulaşır. Yağış alanı 2940 kilometrekare, uzunluğu 126 kilometredir.

Gediz: İç Batı Anadolu düzlükleri üzerinde yükselen Murat dağlarından çıkarak güney- batıya doğru akar. Salihli yakınından ovaya girerek Alaşehir suyunu alır. Manisa yakınında da kuzeyden Akhisar ovasından gelen, 350 kilometre olan Gediz'in yağış alanı 18000 kilometrekaredir. Daha önceleri İzmir Limanına dökülen Gediz'in Limanı doldurmasından korkularak, 1886 yılında yatağı değiştirilmiştir.

Küçük Menderes: Bozdağ'dan çıkarak Ödemiş ve Tire ilçeleri önünden geçip Kuşadası Körfezine dökülür. Tarihin eski çağlarında Küçük Menderes'in denize ulaştığı yerde Efes kenti kurulmuş, ancak ırmağın, getirdiği alüvyonlar dolayısıyla tarihi kentin harabeleri denizden 8-9 kilometre içeride kalmıştır. 140 kilometre uzunluktaki Küçük Menderes'in yağış alanı 6907 kilometrekaredir.

Güzelhisar Çayı: Bakır Çayının güneyinden Uzun Hasan Kolu'nu alarak Aliaga körfezinde denize dökülür. Yağış alanı 540 kilometrekaredir.

Tahtalı Çayı: Buca dağlarından çıkarak Cuma Ovasını baştan başa geçer. Gümüşsuyunu da aşarak denize ulaşır. Yağış alanı 513 kilometrekaredir. Bu su üstü kaynaklar ilave olarak pek çok yer altı su kaynakları da mevcuttur."

İzmir ilinin iklim koşulları Akdeniz iklimini çağrıştırır. Genellikle mutedil geçen hava şartları son baharda ve kışın yağışlı, yazları sıcak, kışları az soğuktur. Yağış genellikle yağmurdur ve nadiren görülen kar yağışı yerde kalmamaktadır. Fazla rüzgarlı olmayan İzmir'de fırtınalı günlerin sayısı

269'dur⁴ . “Yıllık ısı ortalaması 18.5 derecedir.”⁵ İzmir ilinin ortalama olarak aylık ve yıllık yağış rasat sonuçları aşağıdaki gibidir ⁶ .

	Rakım	Suhunet	Yağış
	2		
I		8.4	122
II		7.7	100
III		11.7	69.5
IV		15.1	52
V		19.6	49
VI		24.3	9.2
VII		27.5	11.7
VIII		27.2	0
IX		22.9	18
X		18.7	115
XI		14.3	72
XII		9.7	83
Ort.		17.3	703

Yağışların çok olduğu dönemlerde nehirler taşmaktadır. Buna rağmen İzmir bölgesi iklim yönünden insan yaşantısı ve medeniyet tesisine en elverişli yörelerin başında gelmektedir⁷ .

Genel bitki örtüsü ağaç ve makilik olan bu bölgede hemen hemen her türlü ağaca rastlanmaktadır. İzmir’de yetişen ürünlerden “afyon, anason, arpa, bakla, biber, börülce, buğday, burçak, çavdar, darı, haşhaş, kendir, lüliya, nohut, pamuk, pirinç, susam, yulaf ekilip biçilen, toplanan, hububat olarak da adlandırılan ürünlerdir. İncir, üzüm, zeytinyağı, badem hem bölgenin

⁴ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 29 - 30; Raziye Kişi, *II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat (1908- 1911)*, s. 8; Asaf Koçman, “İzmir’in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler” *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 270; H. Sadi Selen, a.g.e. , s. 28

⁵ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 28

⁶ Tablo, H. Sadi Selen, a.g.e. “ İstatistik Ekleri ” 1’den alınmıştır. Yıl belirtilmemiştir.; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 29’da yıllık yağış ortalamasını 704,4 mm. olarak vermektedir.

⁷ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 22 - 23

geleneksel ihraç ürünleri hem de ağaçlardan elde edilen kültür ürünleri olarak önem taşıyordu. Doğal ürünler arasında palamut, mazı, kitre sayılabilir⁸.

Bölgede zeytinyağı ve şarap üretiminin yoğun olması bu ürünleri muhafaza edecek seramik kaplara ihtiyacı arttırmış, bu da aşırı odun yakılması neden olarak çevreye zarar vermiştir. Bu ve benzer kaynakların kullanım hataları, İzmir ve çevresinin doğal zenginliklerinin pek çoğunun elden çıkmasına neden olunmuştur⁹.

Her ne kadar Asaf Koçman İzmir'in coğrafi yapısının, kentin hinterlandı ile olan bağlantısını kolaylaştırdığını söylese de biz aynı görüş paylaşamıyoruz¹⁰. Dağların dik ve birbirlerine paralel silsileler halinde Ege bölgesinin içine doğru uzanması, doğu-batı ulaşımını kolaylaştırırken, kuzey-güney irtibatına engel olmaktadır. İzmir-Aydın tren yolu hattının dağların aşılammaması nedeni ile uzunca bir süre beklemede kaldığı bilinmektedir.

Ege bölgesi göl yönünden oldukça fakirdir. Bu fakirlikten İzmir ili de nasibini almıştır. İzmir ilindeki en önemli göller Gölcük, Karagöl, Beleni ve Çatalboğaz gölleridir¹¹.

⁸ Sabri Sürgevil, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Fiyat Hareketleri", s. 124

⁹ Asaf Koçman, a.g.m. , s. 267 - 270

¹⁰ a.g.m. , s. 270

¹¹ H. Sadi Selen, a.g.e. , s. 36; Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 24

C. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN YARI SÖMÜRGELEŞMESİ VE İZMİR

Osmanlı İmparatorluğu'nun, yarı sömürgeleşmesinin başlangıcını ve yarı sömürgeleşmenin en temel etkenini, kapitülasyonlar olarak adlandırılan, yabancılara verilmiş olan ticari, hukuki ve siyasi ayrıcalıklar oluşturmuştur. Kapitülasyonların ilk olarak 1352 yılında Cenevizlilere, daha sonra da İzmir'in ele geçirilmesi ile Venediklilere verilmiş olduğu bilinmektedir¹. Fransızlar 1569'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan kapitülasyonlarla Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde serbest ticaret yapma hakkını elde edinceye kadar Venedik bandırası altında ticaret yapmakla yetinmişlerdi². Daha sonra aynı hakkı İngilizler 1580 tarihinde elde ettiler. Zaten düşmekte olan gümrük vergi gelirlerini arttırma çabasında olan Osmanlı İmparatorluğu ise tavizleri vermekte oldukça istekliydi³. İngilizler Osmanlı İmparatorluğu'yla yapacakları çok karlı (%300'lere varan) işleri tekel altına almak üzere 1581 yılında "Turkey Company" yi kurdular. Bu şirket daha sonraları "Levant Company" olarak bilinen meşhur "Doğu Kumpanyası"ydı⁴. Daha sonra sırasıyla "Hollandalılar 1612'de, Avusturyalılar 1615'te, İsveçliler 1737'de, İki Sicilya Krallığı 1740'da, Danimarkalılar 1746'da, Prusyalılar 1761'de, İspanyalılar 1782'de ve Ruslar da 1783'de Osmanlı Hükümetinden "kapitülasyon" ayrıcalıklarını elde ettiler⁵.

Kapitülasyonlar başlangıçta çift taraflıydı. Yani kapitülasyon anlaşması yapılan ülke aynı ayrıcalıkları Osmanlı tüccarlarına da tanıyordu.

¹ Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 35

² Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 60; Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, s. 508 Burada Fransızların "1535 kapitülasyonlarıyla Osmanlı İmparatorluğu limanlarında kendi bandırasıyla ticaret yapma hakkını, yalnız kendine ait olmak üzere elde eder" denmektedir.

³ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 508

⁴ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 60; Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 508

⁵ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 60

Ancak Osmanlı toplumu içinde yaşayan Türk unsur ticari girişimcilikle pek ilgilenmediği için kapitkasyonların bu yönü unutulmuştu. 1740 tarihine kadar her padişah değişikliğinde yenilenen imtiyaz anlaşmalarının bu tarihten itibaren süresiz olarak geçerli olduğu Osmanlı İmparatorluğu yöneticilerince kabul edilmek zorunda kaldı⁶.

Pek çok alanda yerli üreticinin, tüccarın var olmasını ve rekabet gücünü engelleyen, kendi ülkelerinde yerli ticaret erbabını yabancılardan daha kötü şartlarda rekabete zorlayan “milli bir felaket”⁷ olarak nitelenen bu kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkları Osman Nebioğlu üç sınıfa ayırarak incelemiştir:

Hukuk Alanındaki İmtiyazlar: Yabancıların, hakları, şahıslarının ve mallarının dokunulmazlığı güvenlik altına alınmıştır. Yabancı kendi ülkelerinin yasalarına bağlı kalıyor ve kendi mahkemesi önünde yargılanıyordu. Bu nedenle yargı gücü konsoloslukların elinde bulunuyordu.

Ticaret alanındaki İmtiyazlar: Yabancılar serbest ticaret yapma, limanları kullanma, serbest ithalat ve ihracaat hakları verilmiştir; ayrıca yabancıların çeşitli vergi ve resimlerden bağışık olması da benimsenmişti.

Din ve Siyaset Alanındaki İmtiyazlar: Yabancılar kamu ve yönetim hakları serbestliği tanınmıştı. Çok defa konsolosluklara kendi uyruklarını yönetim hakkı vermişti. Yabancıların bir yere yerleşme ve kendi toplulukları için bir baş, bir yönetici seçme hakları vardı. Dinsel inançlar güvence altındaydı, ibadet ve dinsel törenler serbestçe yapılabilirdi⁸.

⁶ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 60; Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1986, s. 2

⁷ T. Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler II*, s. 345

⁸ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 1- 2

Bu imtiyazlar bütün üretim, tüketim ve ticaret alanlarını kapsamaktaydılar. Ulaşım sektöründe de yabancıların rekabet gücü ezici bir ağırlıkla öne geçiyordu⁹. Osmanlı İmparatorluğunda yaşamakta olan Müslüman Türk unsur bu imtiyazlarla fazla ilgilenmemekteydi¹⁰. Fakat İmparatorluk sınırları içinde yaşayıp özellikle ticaret ve ulaşım sektörlerinin baş aktörleri olan azınlıklar XVIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren bu durumdan rahatsızlık duymaya başladılar. Kapitülasyonların kendi çıkarlarını engellemesinden kurtulabilmek için çareyi kapitülasyonların getirdiği ayrıcalıkların içine kendilerini dahil etmekte bulan azınlıkların kısa sürede uyruk değiştirmek suretiyle bu engeli aştıkları görülmekteydi¹¹. “Yine XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğunun dış ticaret açığını kapatma çabası ile Avrupanın “deniz ticareti tekelinden” kurtulma uğraşlarından özellikle¹² Karadeniz ticaretinden sorumlu olan Rum gemiciler yararlanmıştı ve bu da daha sonraları Yunan bayrağının Akdeniz’de ticaret yaptığı görülen ikinci veya üçüncü bayrak olmasını sağlamıştı¹³. Küçük Kaynarca Antlaşması Rum tüccarı Rusların hizmetine sokuyor ve böylece Rusların koruması altına giren Rumlar Rusların konsolosluğu yaparak veya konsolosluklarında görevlendirilerek bu imtiyazlara sahip oluyorlardı¹⁴.

Kapitülasyonlar ekonomi alanında yabancılara ve onların himayesindeki azınlıklara serbestçe mal ithal ve ihraç etme, serbest mal taşıma ve gümrük vergilerinden muafiyet hakları tanıyordu¹⁵.

⁹ T. Z. Tunaya, a.g.e. II, s. 352

¹⁰ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, Cem Yayınevi, 12. Bası, İstanbul Şubat 1995, s. 255

¹¹ İsmail Cem, a.g.e. , s. 255; Engin Berber, a.g.e. , s. 3 - 5; Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 57 - 58

¹² Engin Berber, a.g.e. , s. 6 (Niyazi Berkes’ten alıntı)

¹³ Engin Berber, a.g.e. , s. 6 - 7

¹⁴ Engin Berber, a.g.e. , s. 5 - 6

¹⁵ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 28

Kapitülasyonlar kaldırılncaya kadar Osmanlı hükümetlerinden izin almaya ihtiyaç duymadan, yabancı şirketler, Osmanlı topraklarında diledikleri faaliyetleri yapabiliyorlardı. Bu durum kimi zaman halkın yabancı şirketler tarafından dolandırılmasıyla da neticelenebiliyordu.

“ ‘Le soutien’ namıyla mevsum olup başlıca İzmir ve Aydın havalisinde aynı şerait tahtında icra-i muamele etmiş olan bir sigorta kumpanyasının 1911 senesinde ilan-ı iflas etmesi üzerine tebaa-i Osmaniyyeden bir çok kimsenin mutazarrır olduğu cihetle maruzzıkr ‘Soutien’ harik kumpanyası ile de muamelede bulunacak olan tebaa-i Osmaniyye’nin pek ziyade ihtiyatkarane hareket etmeleri tavsiye olunmuş olmakla keyfiyet alakadarlığının enzar-ı dikkatlerine vaz olundu.”¹⁶

Kapitülasyonlar sayesinde ticari alanda oldukça üstün bir hale gelen Avrupalılar ve onların himayesindeki Osmanlı azınlıklarına karşı rekabet edemeyen ve yeterli sermaye birikimine de sahip olmayan Müslüman Türk unsur ya ticaret hayatından çekilmek veya yabancılara tutunarak ayakta kalmak zorundaydı¹⁷. Yabancıların ekonomik boyunduruğu altındaki Türkler “...pazar için üretim yerine sadece kendi gereksinimlerini karşılamak için el tezgahlarında üretim yapıyorlardı. Türklerin bir bölümü de Avrupa sanayiinin gittikçe artan hammadde üretimini karşılamak üzere köye döndü, kentlerde kalanlar ise evlerinin kirası ile geçinen rantıye durumuna düştü veya memur oldu¹⁸. Bu gelişmelerin sonuçları öncelikle Ege olmak üzere Karadeniz ve Akdeniz bölgesinde kendisini gösterdi. Avrupalıların ihtiyacı olan hammaddelerin (tütün, pamuk, meyve ve ham madenler) bu bölgelerde

¹⁶ Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908 - 1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s. 73 - 74, s. 74’de dipnot

¹⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 62

¹⁸ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 40

üretilmesini ve bu ürünlerin deniz yolu ile taşınmasını sağlamak üzere liman kentleri de önemi de nisbi bir şekilde arttırmıştır¹⁹.

Devletin harcamaları zaman geçtikçe artıyordu. Vergilendirme ise ancak Türk olan çiftçiye uygulanabiliyordu. Üretici olan çiftçiye değişik vergilendirme metodları denendiyse de eldeki gelir kaynağı sabit olduğundan vergi gelirinde bir artış elde edemeyen Osmanlı devleti vasıtalı vergileri arttırma yoluna gitti. Ancak vergisiz tatlı bir kazanç sağlamaya alışmış olan azınlıklar ve Avrupalılar hemen bu uygulamaya da tepki gösterdiler. Avrupalı devletlerin konsoloslarının baskısı karşısında geri adım atılmak zorunda kalındı. Osmanlı topraklarında en fazla geliri elde ettiğini söyleyebileceğimiz azınlıklar ve Avrupalı tüccarlar bir türlü vergilendirilemediler²⁰.

Diğer taraftan Osmanlı Devletinin bütçe açığı verdikleri kredilerle kapatmalarına yardımcı olmak gibi fedakarca (!) bir görevi de yapmaktan imtina etmeyen Avrupa Devletleri yeni ticaret antlaşmalarına ekledikleri hükümlerle “kapitülasyon” diye anılan ekonomik ve hukuk ayrıcalıklarını arttırmaktan da geri kalmamışlardı.”²¹

Osmanlı İmparatorluğu gelişme için atmaya çalıştığı her adımda karşısında “kapitülasyonları” buldu. Pek çok defalar bu ayrıcalıkları saf dışı etme çabasında bulunan Osmanlı İmparatorluğu amacına ulaşamadı²².

¹⁹ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 42 - 43; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)* , Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 10

²⁰ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 46 - 48

²¹ Şerafettin Turhan, *Türk Devrim Tarihi I (İmparatorluğun Çöküşünden Ulusal Direnişe)*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Kasım 1991, s. 17

²² Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 15, “...Türkiye, 1856 yılında Paris Kongresi’nde Avrupa Devletleri arasına girdi ve Avrupa devletleri hukukundan yararlanmaya başladı. Kapitülasyonlar açısından ...İmparatorluk, devletlerarası anlaşmalarda uluslararası hukukun uygulanmasını istemeye başladı. Fakat kapitülasyonlardaki koşullar ve ruh, bütün zamanları kapsayan bir süre içinde elde edilmiş sayılarak, imtiyazlar kaldırılmadı...”, Zafer Toprak, a.g.e. , s. 70, “İkinci Meşrutiyet yıllarında başa gelen hükümetler her fırsatta kapitülasyonları gündeme getirmiş, yabancı ülkeleri bu konuda iknaya çalışmışlardı. Avusturya- Macaristan’la imzalanan 1909 protokolunda, İtalyanlarla yapılan

Kapitülasyonlarla Osmanlı ekonomik yaşantısını kontrol altına almayı başaran Avrupalılar daha sonra adım adım Osmanlı İmparatorluğu'nu sömürge bir imparatorluk haline getirirken bunu da en ucuz şekilde başarmaya çalışıyorlardı.

Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, İttihat ve Terakki Partisi'nin görüşü olan, II. Meşrutiyet dönemi öncesindeki istibdat döneminde ülkenin içinde bulunduğu belirsizlik ortamı yerli sermaye birikiminin yatırım yapmasını engellediği görüşünü benimsiyordu ve "Bu yıllarda ancak yabancıların kapitülasyonların sağladığı ayrıcalıklar sayesinde ticarete atılabilmiş, şirket kurarak faaliyette bulunabilmiş"²³ olduğunu savunuyordu.

Kapitülasyonlar Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarını emperyalizme açarken emperyalist devletler her fırsatta daha çok kapitalist ayrıcalıklar elde ediyordu. Bu yeni ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu'nu tamamen emperyalizmin bünyesine gömüyor ve sömürüyü geri dönülemez bir hale sokuyordu. Kapitülasyonlar neticesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu Gazi Mustafa Kemal Paşa ilk Türkiye İktisat Kongresini açış konuşmasında şöyle tasvir ediyordu:

"... Artık Osmanlı Devleti hakikatte ve fiilen mahrum-i istiklal bir hale getirilmişti. Bir devlet ki tebaasına koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi vesaire tanzimi hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikden mahrumdur. O devlete müstakil denilemez.

Lozan Barış Antlaşması'nda Osmanlı Devleti'nin "kapitülasyonları ilga hususundaki niyetinin haklı ve doğru" olduğu belirtilmiştir..."

²³ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 41

Devletin ve milletin hayatına yapılan müdahalat bundan daha fazladır. Milletin ihtiyac-ı iktisadiyesinden olan mesela şömendifer inşası, mesala fabrika yapmak için devlet serbest değildi. Böyle bir şeye teşebbüs olunursa behemehal müdahale olurdu.

Hayatını teminden aciz olan bir devlet müstakil olabilir mi?...

Osmanlı ülkesi ecnebilerin müstemlekesinden başka bir şey değildi. Osmanlı halkı, Türk milleti esir vaziyetine getirilmişti...»²⁴

Batıda sanayi devrimi ile başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerinin kapitalizmi benimsediklerini görüyoruz. Sanayi devrimi ile Avrupalı devletler pazar için ucuz üretim yapabilen fabrikalar kurmaya başladılar. Böylelikle rekabet gücü artan Avrupalılar rakiplerini iflasa sürüklerken, kendi sermayelerini de arttırma imkanı bulabildiler.

Sermaye yoğun piyasalarda, sermayenin karşılığının ve faiz oranlarının emek yoğun piyasalardan daha düşük olması nedeniyle Avrupa devletlerinin artan sermayeleri dışarı açılmak için fırsat arıyorlardı. Başlangıçta borç vererek Osmanlı İmparatorluğu'na giren yabancı sermayenin daha sonraları yatırım yaparak girdiğini görüyoruz.

Bunun dışında yabancı sermayenin sömürmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu seçmesini sağlayan iki önemli neden daha vardı ki bunlardan birincisi uygun hammadde kaynaklarına sahip olması ikincisi ise oldukça büyük bir pazar oluşturmasydı.

Sanayi devrimini gerçekleştiren ülkeler “serbest ticaret” ilkesini benimsiyorlar ve “dünya işbölümüm” safsatasını yaymaya çalışıyorlardı. Bu

²⁴ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat- 4 Mart 1923)*, T. T. K. Basımevi, 2nci Baskı, Ankara 1989, s. 61

sayede henüz sanayileşmeyi gerçekleştirememiş olan ülkelerin, gözleri açılmamış piyasalarına girerek sanayileşme öncesi olgunlaşmayı önlemeye, böylece sürekli hammadde satan ve tüketime açık bir pazar olma özelliklerini korumalarını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu nedenle İngilizler kuraklık ve yoksulluk zamanlarındaki “Hindistan örneğinde olduğu gibi, Batı Anadolu halkının belirli bir düzey daha fakirleşmesi veya üretim yapamaz hale gelmesi”ni²⁵ engellemek için para, ilaç ve yiyecek yardımı yapıyorlardı²⁶.

Yabancı sermayenin pekçok sömürge ülkesinde olduğu gibi Osmanlı topraklarında da kurmuş olduğu işletmelerde bu bölge insanına istihdam sağlamadığı görülmekteydi. Yabancı sermaye, işletme kurduğu ülkeye çalıştırmak üzere çoğu kere kendi ülkesinin vatandaşını getiriyordu.

Kapitülasyonların emperyalizme son derece uygun bir ortam hazırladığı dönem olan 1838’de Osmanlı İmparatorluğu’nun İngilizlerle Balta Limanı antlaşmasını imzalayarak bütün gümrükleri aşması ve daha sonraları bu hakları diğer Avrupalı devletlere de bahşetmesi ile Osmanlı İmparatorluğu kendi ipini çekiyordu. Tanzimat yöneticilerinin koruyucu gümrük politikaları uygulamaları gerektiği halde böyle yanlış bir reçete uygulamaları²⁷ sonucunda Osmanlı İmparatorluğu Avrupa’nın “en zengin sömürgelerinden birisi oluyordu.”²⁸

²⁵ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 158

²⁶ a.g.e. , s. 158

²⁷ İsmail Cem, a.g.e. , s. 255; Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 17

²⁸ Stefanos Yerasimos, a.g.e. III , s. 526; Kenan Bulutoğlu, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, Gerçek Yayınevi, Birinci Baskı, İstanbul Ocak 1970, s. 39

Bu antlaşma (Balta Limanı) kapitülasyonlara ek olarak yabancıların Osmanlı topraklarında tıpkı yerli tüccar gibi ticaret yapmasını sağlamıştır²⁸.

Türkiye’de o dönemde (1919) oldukça yoğun bir miktarda bulunan misyonerler dünya kamuoyuna Türk düşmanlığını yaymaya çalışırken Türkiye’de de emperyalizme hizmet etmekten çekinmemişlerdi²⁹.

“1838 Ticaret Sözleşmesinin Osmanlı toplumu açısından bir başka önemli yönü de kapitalist üretim ilişkilerinin ülkeye giriş kapısını açmasıdır. Kapitalist üretim ilişkilerinin ülkeye girişiminin kapısını açmasıdır. Kapitalist üretim ilişkileri Osmanlı ülkesine, önce ticaret kesiminde girmiş, sonra da yabancı sermaye yatırımları ile yaygınlaştırmıştır.”³⁰ Osmanlı gümrük düzeni bozulduğu gibi, yabancılara parakende satış yapma hakkının da verilmesiyle ülke “Avrupa Endüstrisinin” pazarı olma özelliğini tam olarak kazanmıştı³¹. 1838 Balta Limanı anlaşmasının Osmanlı İmparatorluğunu yarısömürge yapacağı ayrıcalıkların Osmanlı İmparatorluğu uygulamasını sağlayan hukuki reform ise 1839 Tanzimat Fermanı ile sağlanmıştı. Tevfik Çavdar Balta Limanı antlaşmasını şu sözlerle değerlendirmektedir.

“Kapitülasyonlardan sonra bazı Avrupa ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan aldıkları en önemli taviz bu sözleşmedir...”³²

Bütün bu sebeplerin Osmanlı Türk sermayesinin birikimini engellemiş olmasının etkisiyle ülkedeki bütün yatırımlar yabancı sermayenin tekeline girmiş, bu yatırımların çoğu azınlıklar tarafından işletilmiş veya yabancılar

²⁸ Şerife Yorulmaz, “XIX. yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, s. 136

²⁹ İbrahim Artuç, a.g.e. , s. 189

³⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul 1982, s. 9

³¹ Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 18

³² Tevfik Çavdar, a.g.e. , s. 8

tarafından işletilen fabrikaların ürünleri azınlıklar tarafından pazarlanmıştı³³. “demiryolları, limanlar, elektrik, su, havagazı ve su işletmeleri,..., madenler ve fabrikalar Avrupa şirketlerince çalıştırılmaya başlanmıştı.”³⁴

Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya işbölümü içerisindeki yeri de genellikle sanayide kullanılan ve işlenmeden hammadde olarak satılan tarım ve hayvancılık ürünlerinden pamuk, yün, deri vb. maddeler üreterek ve bu maddelerden mamül edilen iplik, kumaş gibi malzemeleri ithal etmek olmuştur³⁵.

Kapitülasyonlar ve daha sonra Avrupalılara verilen emperyalist ayrıcalıklar Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik faaliyet alanlarını tamamen yabancıların kontrolü altına sokmuştu: “...1925 yılında İstanbul’da toplanan İktisat Komisyonu düzenlediği raporda küçük sanatların tamamıyla çöktüğünü, ülkede hiç bir sanayinin kalmadığını, bütün ekonomik ve ticari işlerin yabancıların elinde bulunduğunu vurgulamaktadır.”³⁶

Hammadde üreten ve ihraç eden hale gelen Osmanlı İmparatorluğu’nu sömüren Avrupalılar gümrük vergilerini de malların cinsine göre yüzde üç buçuk veya sekiz oranlarında sabitleyerek Osmanlı İmparatorluğu’nun koruyucu gümrük politikası uygulamasını engellemiş, İmparatorluğa karşı başka hiç bir yükümlülükleri olmaksızın Osmanlı ülkelerinin bütün varlıklarını en ufak bir kısıntı bırakmamacasına tüketir bir şekilde sömürmüşlerdir³⁷.

³³ a.g.e. , s. 45

³⁴ Alptekin Mûderrisoğlu, a.g.e. I, s. 62

³⁵ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 60 - 61

³⁶ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 26

³⁷ a.g.e. , s. 33; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 67 - 68; Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 9 -10

Osmanlı ülkelerini sömüren ülkelerin başında İngiltere, Fransa, Almanya, Belçika ve Hollanda da bu sömürde en etkin devletler arasında yer alıyordu. A.B.D.'nin de özellikle Baltımanı anlaşmasını izleyen yıllarda Rumları destekleyerek sömürden pay alma çabası içerisine girdiğini görebiliriz³⁸.

Kapitülasyonların başlangıcında İngilizlerin doğu ticaretini yönlendirerek tekel altına alan ve büyük karlılıkla iş yapan Levant Şirketi artık İngiliz emperyalizmini engeller bir hal almaya başlamasıyla yeni düzen arayışları ve Levant şirketinin kaldırılması için baskılar başlamış ve bu baskılar neticesinde de şirkete verilen “imtiyaz” kaldırılmıştır³⁹.

Braudell'in söylediği gibi “Osmanlılar daha Bizans döneminde kaybedilmiş bir iktisadi savaşın nöbetini devr” almışlardı⁴⁰. Anadolu'dan Avrupaya yapılan tarım ürünleri ihracatında üreticinin Müslüman, taşıyıcının (demiryolu) İngiliz-Fransız, aracılardan yerli Rum ve diğer azınlıklar, ihracatçıların da yabancı uyruklularla Levantenler oldukları bilinmektedir⁴¹.

Osmanlı İmparatorluğunun o günlerdeki durumu Ales Sombart'ın merkez (sömüren ülke) ile sömürgeler arası ticari ilişkileri tasvirine tam olarak uymaktaydı: “

1. Sömürgeler ürünlerini sadece merkeze gönderebilirler,
2. Sömürgeler gereksinim duydukları ürünleri, özellikle dokumaları, merkezden alırlar.

³⁸ Engin Berber, a.g.e. , s. 5 - 6

³⁹ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 16

⁴⁰ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 18

⁴¹ Tülay Alim, a.g.e. , s. 67

3. Sömürgeler merkezin ürettiği malları üretemezler.

4. Merkez taşıma tekeline sahiptir.

5. Sömürgelerden gelen mallar gümrüklenir.”⁴²

Bir süreç içerisinde emperyalizmin Türkiye’ye girmesinde⁴³ ve yabancı sermaye yatırımlarıyla Osmanlı İmparatorluğu’nun yapısını kemiren⁴⁴ imtiyazlı şirketler toplulukları oluşturulmasında en ön sırayı alan İngiliz sermayesiydi⁴⁵. Yabancı sermaye ülkeye gelirken beraberlerinde işgücünü de getiriyordu. Yatırım yaptıkları her alanda işçi ve memurlarını getiren yabancı sermaye Türkleri ancak vasıfsız işçi statüsünde istihdam ediyordu⁴⁶. Bunu yaparken de sık sık işçilere “insanlık dışı muameleler” de bulunuyorlardı⁴⁷. Yabancılar ve azınlıklar aynı işleri yapan Osmanlı uyruğu Türklerden her zaman daha fazla ücret alıyordu⁴⁸.

Kapitülasyonlar ülkede biriken yerli sermayenin kendi ürettikleri malları üretmelerini, kendileri ile aynı alanda faaliyet göstermelerini engelliyordu. Yabancı sermayenin ise yatırım yapmadığı alan yok gibiydi. “Bir Türk girişimci 1870 yılında İstanbul’da kağıt fabrikası kurmuştu. Avusturya hükümetinin Bab-ı Ali’ye ağır baskısı sonucunda bu fabrika kapanmak zorunda kaldı. Geçen yüzyılda Rauf Paşa bir şeker fabrikası kurulması için hazırlık yapmıştı. Bu girişimi daha sonra Adanalı Kemal devam ettirmeye

⁴² Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 54

⁴³ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 14

⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III, s. 353

⁴⁵ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 11-13; Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 9

⁴⁶ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 81

⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III, s. 353

⁴⁸ Donald Qataert, *Osmanlı Devleti’nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)*, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987, s. 73

çalıştı; ancak kapitülasyonların taşıdığı hükümler bu atılımların gerçekleşmesini de engelledi.”⁴⁹

İmparatorluk içinde Osmanlıların işlettikleri fabrikaların büyük bir çoğunluğu Osmanlı hükümetine aitti. Bu fabrikaların üretimlerinin hemen hemen tamamı ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere kullanılıyordu⁵⁰.

Avrupalı sermayedarlar yatırımlarının sayesinde elde ettikleri kazançlarının bir kısmını fabrikalarının teknolojilerini yenilemekte kullanıyorlardı. Ancak bunun yanında büyük bir meblağı da ülkelerine transfer ediyorlardı. İngilizler teknik ve ekonomik güçlerinin bir göstergesi olarak övündükleri Aydın Demiryolunun yapımına hiç bir ekonomik katkıda bulunmamışlardı⁵¹. Yabancı sermaye yatırım alanlarının çoğunu daha önce de belirttiğimiz gibi demiryolları, rıhtımlar, tramvaylar, elektrik, telefon gibi kamuya hizmet eden sektörler teşkil ederken, yatırım yapan sermayedarın çoğu kamuya hizmet etmekten ziyade kendi çıkarlarını ön planda tutarak karın büyük kısmını ülkelere transfer ettiler⁵². Kar ve sermaye transferlerinin bir kısmı yasal yollarla yapılıyorken büyük bir bölümü de gayri resmi şekillerde transfer ediliyordu⁵³. Transferlerin ne boyutlarda olduğunu gösteren şu örnek oldukça dikkat çekicidir.

“... İngilizlerin Türkiye’de yaptıkları yatırımların toplamından daha fazla bir miktarı, yalnız Batı Anadolu’da elde ettikleri karları İngiltere’ye transfer ederek geri kazandıkları anlaşılır.”⁵⁴

⁴⁹ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 36

⁵⁰ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 122

⁵¹ a.g.e. , s. 180

⁵² Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 50

⁵³ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 181-183

⁵⁴ a.g.e. , s. 183

Yukarıda saymış olduğumuz yatırım alanları sayesinde “ticaret sermayesinin hakimiyetinde meta üreten sektörlerin yanısıra, ücretli emek istihdam eden gerçek anlamıyla kapitalist bir sektör gelişmeye başladı. Dönemin yabancı sermaye yatırımlarının, Osmanlı İmparatorluğu için bir “ilkel birikim” yerine geçtiğini ileri sürmek mümkün. Devlet iflasın eşiğinde olmasına rağmen 1897-1913 yılları arasında üretim, pamukta dört kat, tütünde 3,2 kat kuru üzüm, fındık ve incirde ise iki kat artmıştı. ...diğer tarımsal ürünlerde ise %20-%30 arasında üretim artışları gerçekleşmişti...”⁵⁵

İngiliz sermayesiyle Osmanlı İmparatorluğuna girmeye başlayan emperyalizm I. Dünya Savaşına yaklaşıldıkça Alman sermayesiyle etkisini göstermeye başlarken “Yabancı sermayenin Türkiye’nin... ekonomik faaliyet dallarındaki yatırımları savaştan önce 63444000 frankı bulmaktaydı. Bu yatırımlar aşağıdaki alanlara şöyle dağılmıştı:

<u>Bankalar.....:</u>	10.210.000 frank.
<u>Demiryolları.....:</u>	39.163.000 frank
<u>Belediye Girişimleri.....:</u>	4.983.000 frank
<u>Sanayi ”</u>	5.495.000 frank
<u>Ticari Girişimler.....:</u>	3.593.000 frank

⁵⁵ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 11; Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 19, “Almanya Osmanlı İmparatorluğu ile ticaret hacmini giderek artırırken, alacaklı devletler arasında da önemli bir paya sahip olmuştu. Şöyle ki 1890’dan 1910’a kadar geçen “20 yıl” içinde Almanya’ya dışsatım “766.000” sterlinden “3.203.000’e, dışalım ise 1.970.000’den “5.778.000” sterline yükselerek üç katı bir artış göstermişti.Böylece sanayici Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu ile olan ticaret hacmi tablosunda önemli değişiklikler görülmüştü.İngiltere’nin 1887’de yüzde 61 olan payı, 1910’da yüzde 35’e, Fransa’nın ise yüzde 18’den yüzde 11’e gerilerken; Alman payı yüzde 6’dan yüzde 21’e çıkmıştı. Öte yandan alacaklı devletlerin Osmanlı Borçlarındaki paylarında da büyük değişiklikler olmuştu. 1881-1914 arasında Fransa’nın payı yüzde 34.3’ten yüzde 53’e yükselirken, İngiltere’nin yüzde 32,2’den yüzde 14’e düşmüş; Almanya’nın ise yüzde 7,5’den yüzde 21’e çıkmıştı...”, Tülay Alim, a.g.e. , s. 165,

Bu paraların ülkelere göre nasıl dağıldığı aşağıdaki tabloda görülmektedir.”⁵⁶

Ekonomik faaliyet dalları	Diğerleri	Almanya	Belçika	Hollanda	A.B.D	Fransa	İtalya	İngiltere	Toplam
Demiryolları	11,7	15,3	0	0	0	0,4	67,5	5,1	100
Bankalar	6,8	59	2,9	3,9	1,6	1	22,1	5,3	100
Belediye Girişimleri	38,2	22,6	0	0	0	38,6	0	0,1	100
Ticaret Girişimleri	41,2	17,3	1,8	21	13,9	3	0	1,8	100

Ekonomik faaliyet dalları	Diğerleri	Almanya	Belçika	Hollanda	A.B.D.	Fransa	İtalya	İngiltere	Toplam
Maden Çıkarma Sanayi	6,6	76,5	12,5	0	0	0	4,4	0	100
İmalat Sanayi	75,6	11	0	0	0	3,4	0	10	100
Toplam Yatırım İçindeki Payları	16,9	25,9	1,2	1,8	0,9	3,7	45,4	4,2	100

Yabancı sermayenin demiryolu yapımına neden bu denli önem verdiğini Şerafettin Turan’ın şu örneğinden kolaylıkla anlayabiliriz; “Bağdat Demiryolları Kampanyasına, ‘99’ yıllık işletme hakkı tanırken, kilometre başına ‘4500’ Frank gelir garantisi de verilmişti. Ayrıca demiryollarının

⁵⁶ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çeviren: Nabi Dinçer, Onur

gececeği toprakların mülkiyeti şirkete ait olacaktı, hattın her iki yanında '10'ar kilometrelik şerit içerisindeki yeraltı servetleri, madenler de şirketçe işletilebilecek, dahası arkeolojik, kazılar bile yapabilecekti! Kısacası demiryolu sözleşmeleri uzun süreli çok geniş ekonomik kazançlar sağlayan birer 'kapitülasyon' anlaşması niteliği taşıyordu."⁵⁷ İngiltere'nin dış ticaretine yaptığı hizmetlerden dolayı "sir" ünvanı verilen ve İzmir'deki İngiliz kolonisinin en seçkin kişisi olan James Whittall demiryolu yapımı hakkında şunları söylüyordu:

"...İlk adım demiryolları yapmak olmalı. Bu demiryolları İngilizler tarafından yapılacak, İngilizler tarafından işletilecek ve İngilizlerin malı olacak. Çok karlı olacaklar ve şimdiye kadar tarıma açılmamış bölgeleri çok verimli yapacaklar. Demiryolu şirketleri küçük muhtar cumhuriyetler biçiminde gelişecek.

J.Whittall'ın bu öngörüsü Aydın Demiryolu ile gerçekleşti..."⁵⁸

Demiryollarından sonra ülkedeki en büyük şirket halı üretimini ve ihracatını tekeline almış bulunan İngiliz Doğu Halı Yapımcıları Şirketi idi⁶⁰.

Zaman içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı devletlerden yapmış olduğu mamül madde ithalatı artmaktaydı. Bu ithalat artışına etki eden yukarıda saymış olduğumuz sebeplere "XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı

Yayınları, Ankara Ekim 1979, s. 7 - 8

⁵⁷ ŞerafettinTuran, a.g.e. , s. 19; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 21

⁵⁸ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 105

⁵⁹ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 32

⁶⁰ Salahi R. Sonyel , *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politikası I*, T. T. K. Basımevi, 2nci Baskı, Ankara 1987, s. 95

Kültürünün” öz güvenini yitirerek Avrupalı devletlerden lüks tüketim maddeleri ithal etmeye başlamasını da eklemeliyiz⁵⁹.

Birinci Dünya Savaşı’nı fırsat bilen İttihat ve Terakki Partisi’nin kapitülasyonları kaldırmasını Avrupalı emperyalist devletleri bir türlü kabullenememişlerdir. Ulusal Bağımsızlık Savaşımız esnasında Avrupalı emperyalist devletler alışkın oldukları ayrıcalıklara benzer ayrıcalıklar elde edebilmek için Kemalistlerle pazarlık yapıyorlardı⁽¹⁹³⁾. “11 Kasım 1920’de, İngiltere Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden Sir Eyre Crowe’u görmeye giden Londra’daki İtalyan Büyükelçisi Morquis İmperiali, İtalya’nın Kemalistlerle hiç bir düzen çevirmediğini, ama İtalyan yönetiminin Türkiye’de Üçlü Sözleşme gereğince İtalyanlara verilen nüfus bölgesindeki büyük ekonomik çıkarları açısından Mustafa Kemal’le doğrudan bir anlaşmaya varmalarının önemine inandığını öne sürüyordu.”⁶¹

İngilizler ile Ermeni ve Rumlar arasında sömürü düzeninde müthiş bir işbirliği mevcuttur. “İngilizler olmadan Rumlar ve Ermeniler neredeyse satacak mamül mal bulamayacakları gibi Rumlar ve Ermeniler olmadan İngilizler de ihraç edecek mal bulamazdı.”⁶² Orhan Kurmuş İngilizlerin üretici ve tüketicilerle olan doğrudan ilişkilerinin zayıflamasına sebep olarak Rumca ve Türkçe bilmedikleri için bölgenin gelenek ve göreneklerinden habersiz olmalarını tüketicilerin zevklerini bilmemelerini gösteriyor. Bu nedenle de hangi maldan hangi zamanda ve ne kadar ihraç edilmesine karar

⁶¹ Mehmet Gönübol, Cem Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1990) “ 1919 - 1930 Dönemi ”*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993, s. 32, “Londra Konferansı sırasında... İtalyan Dışişleri Bakanı Kont Sforza ile Bekir Sami Bey arasında 12 Mart 1921 de imzalanan antlaşma gereğince, İtalya, İzmir ve Trakya’nın Türkiye’ye iadesini Konferans’ta savunacak, buna mukabil bu devlete, İzmir hariç, Batı ve Güney Anadolu’nun bir çok vilayetlerinde imtiyazlar verilecekti.”

⁶² Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 150

⁶³ a.g.e. , s., 152

veremediklerini ifade ederken⁶³, Stefanos Yerasimos bu konuyu şöyle değerlendiriyor;

“Sanayi kapitalizminin ticaret kapitalizmine üstün gelmesiyle birlikte Doğu ticaretinin eski yapıları ölür, Doğu Kumpanyası lağv edilir ve İngiliz kapitalisti İzmir’de tüccar olmaksızın, Manchester’de sanayici olmayı tercih eder. Öyleyse emtia ticareti gibi ikinci dereceden işleri yapacak birilerini bulmak gerekir. İşte azınlık yerli burjuvazileri, Batı kapitalizminin hizmetinde komprador devletler halinde güçlendirme ihtiyacı buradan doğar.”⁶⁴

İngilizler ve İngilizlerle aynı nedenlerle Fransızlar, azınlıklara koruyuculuk yapmalarının nedenleri burada yatmaktadır. Anadolu’yu sömürebilmek için azınlıkları kullanan Avrupalı devletler bu araçlarını Osmanlı devletine karşı korumaya çaba sarfediyorlardı. Azınlıklar ise hem yaşamları hem de ekonomik çıkarları gereği bu koruyuculuk altında bulunmaktan yüksünmüyorlardı. Bu durum ise yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine karışmasına fırsat veriyordu. Böylece yabancı devletler daha fazla taviz elde ederken, azınlıklara karşı koruyuculukları artırıyor ve bu döngü genişleyerek imparatorluğu çökertinceye kadar devam ediyordu.

İngiliz siyasetinin temel amacı tüccarlarının çıkarı değil, ticaretlerinin gelişmesiydi⁶⁵. Bu nedenle ticaretlerinin araçlarını teşvik ediyor ve koruyorlardı. Bunun için Levant Şirketi’nin önüne çıkan engellerin ve Yunanistan’dan da Türk hakimiyetinin kaldırılması gerekiyordu. Ortam hazırlayabilmek için milliyetçilik akımının hissi duygularını da kullanan

⁶⁴ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 44

⁶⁵ a.g.e. I, s. 544

emperyalist İngiltere çıkarlarını saklamak için “genellikle Helen ruhunun Türk barbarlığı karşısında dirilişini işleyen ciltler dolusu edebi külliyet” üretir⁶⁶.

“Yunanistan’ın 1830’da bağımsızlığını kazanmasıyla emperyalizm, Doğunun fethinde önemli bir adım atmış olur. GÜdülen hedef ise ilk adımlarını atan sanayileşme için birinci derecede önemlidir.”⁶⁷

Bütün bu gelişmeler esnasında İngiliz emperyalizminin karşısına “Tekelci temeller üzerinde kurulmuş Alman kapitalizmi” nin çıkması ile İngiliz üstünlüğü ve Anadolu’da ona dayanarak hayat alanı bulan Rum ve Ermeni araçların ekonomik güçleri ile ticari hayat içindeki etkinlikleri zayıflamaya başladı. Fransa’nın da aynı dönemlerde İngilizler mücadeleye girmesi İngilizlerin yıpranmalarında arttırıcı bir rol oynadı⁶⁸. Aynı döneme denk gelen “Milli İktisat” politikasıyla Türk girişimcileri ve Alman desteği ile Yahudiler piyasada daha üstün bir yer edindiler.

Kapitülasyonlar nedeni ile yabancılardan ve azınlıklardan vergi toplayamayan, Türk burjuvazinin sahip olduğu sanayii yatırımları da bulunmayan Osmanlı toplumuna sırtını dayayan Osmanlı Hükümeti, devlet yapısını sanayileşmiş sektörlerden rahatlıkla vergi toplayabilen Avrupa devlet yapısına uydurma çabasına girince, mali problemlerle karşı karşıya kaldı⁶⁹. Hükümet mali problemleri gidermek için aldığı dış borçları devlet giderlerini karşılamakta kullandı⁷⁰. Almış olduğu dış borçları yatırım alanlarında kullanmayan hükümet, yapılacak yatırımlardan elde edilecek gelir kapısını kapadığı gibi iç borçlanma yapabileceği bir yerli Türk burjuvazi oluşumuna da

⁶⁶ a.g.e. I, s. 546

⁶⁷ a.g.e. I, s. 546; Ergün Aybars, a.g.e. , s. 29

⁶⁸ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 163; Tülay Alim, a.g.e. , s. 165 - 166

⁶⁹ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 27 - 29

destek vermiyordu. Halbuki iç borçlanma emperyalist ülkelerin çıkarlarına daha az hizmet ediyordu ⁷¹.

Yabancı sermaye yatırımlarından evvel Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısını ipotek altına alan birinci olgu kredilerdi. Önceleri iç borçlanma çabaları ile Galata bankerlerine müracaat eden Osmanlı idaresi, Osmanlı Ülkesi yeterli sermaye birikimine sahip olmadığı için istediği miktarda borç bulamayarak, sermaye birikimini tamamlamış olan Avrupalı devletlere müracaat etmek zorunda kaldı ⁷².

İktisat teorisine göre sermaye yoğun olan yerlerde sermayenin karlılık oranı ve faiz oranı talep az olacağından, düşük olacaktır. Bu nedenle sermaye karlılık ve faiz oranı yüksek olan ülkelere (eğer risk oranı da düşük ise) akma eğilimi ve ihtiyacı duymaktaydı. Bu nedenle o dönem Osmanlı hükümetine borç veren ülkeler esasen faiz oranlarını yüksek tutarak kendi kazanlarını arttırma çabasını güdüyorlardı. Parvus Efendi bu konuda şöyle diyor; "...Herkes ecnebi sermayelerin Memleket-i Osmaniye celbi lüzümünden bahs ediyor. Halbuki biz, devlet borçlarının, hariçten Memalik-Osmaniye'ye giren paralardan daha ziyade olduğunu görüyoruz. Avrupa sermayedarlarının Türkiye'ye para vermeleri bir takım efkâr ve hissiyat-ı insaniyet perverane saikasıyla değil, verdikleri paralar vasıtasıyla yine kendi servet ve kuvvetlerini tezyid eylemek maksadıyla olduğu da pek malumdur..."⁷³ Bu nedenlerle yabancı sermaye kendiliğinden Osmanlı İmparatorluğu'na zaten akacaktı ancak "...Necip Draga Bey'in açıkça belirttiği gibi yabancı sermayesine mecburen arz-ı iftîkar eden (adeta dilenir olan) bir devlet" imtiyaz isteklerini

⁷⁰ A. Afetinan, a.g.e. , s. 60, "Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın açılış konuşması"; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 91

⁷¹ Engin Berber, a.g.e. , s. 93

⁷² Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 68

⁷³ İsmail Cem, a.g.e. , s. 256

kolaylaştırmaya zorunluydu⁷⁴. “Borçların alınması sırasında gerek borçlanma şartlarının elverişli olması için gerekse alınacak borç tutarının arttırılması için bir takım siyasal ödünler verilmektedir. Fakat meselenin öbür yüzü de vardır. Belli bir borçlanma düzeyine ulaşmış olan bir ülkede, dış borçların toplam tutarının, bunların faizlerinin düzenli olarak ödenmesi zorunluluğunun ve vade gelince ana paranın ödenmesi zorunluluğunun borçlanmış ülke hükümeti üzerinde yaptığı önemli bir baskısı vardır”⁷⁵. Doğal olarak borçlandırma emperyalizmin borçlanan ülkelere karşı müdahalede bulunmak üzere kullandığı vazgeçilmez silahıydı. Emperyalizm bu silahı sadece ülkelere değil kendi vatandaşına da kredi kartları vasıtasıyla kullanır. Amaç ise şöyle özetlenebilir: “Borçlandır ve özgür davranışları engelle...”⁷⁶ Böylece Avrupalı devletler kolaylıkla Osmanlı İmparatorluğu’nun iç işlerine müdahalede bulunarak azınlıkları ayrıcalıklı bir pozisyona getiriyor ve bu sayede kendi kazançlarını arttırabiliyorlardı⁷⁷.

1839 yılından evvel bir maliye bakanı bile bulunmayan Osmanlı Devleti 1854 Kırım Savaşı sırasındaki ekonomik çıkmazdan müttefikleri olan İngiltere, Fransa ve Belçika’dan aldığı borçlarla kurtulurken yine onların yardımı ile savaşı kaybetmişti⁷⁸. “Kırım Savaşı, Batı Avrupa ülkelerinin Osmanlı Ekonomisini kontrol açısından daha köklü adımlar atmasına neden olmuştur. 1856 Islahat Fermanı bu ilişkilerin somut sonucudur.”⁷⁹

⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III, s. 353

⁷⁵ Kenan Bulutoğlu, a.g.e., s. 17 - 18

⁷⁶ Tefvik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul Ocak 1970, s. 37

⁷⁷ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 61

⁷⁸ Kenan Bulutoğlu, a.g.e., s. 69; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 16; Osman Nebioğlu, a.g.e., s. 48

⁷⁹ Tefvik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s. 11

Osmanlı Hükümeti 1854-1914 yılları arasında 359 milyon Osmanlı Lirası (OL) borçlanmıştı⁸⁰. 1854 yılından 1874 yılına kadar geçen sürede “15” defa istikraz da bulunan Osmanlı hükümeti aktif olarak alınan 127 milyon liraya karşılık olarak 259 milyon lira borçlanıyordu⁸¹. 1854-1914 yılları arasında yapılan borçlanma ve ele geçen para altın lira olarak aşağıdaki gibidir⁸²:

Dönem	İstikraz Adedi	Borçlanılan	Ele Geçen Para
Abdülmecit	(1854-1861) 4	16 milyon	8 milyon
Abdülaziz	(1861-1875) 12	227 milyon	121 milyon
Abdülhamit	(1876-1909) 18	113 milyon	77 milyon
Mehmet Reşad	(1909-1914) 8		
Toplam	42	402 milyon	243 milyon

En çok borçlandığımız Abdülaziz dönemi borçlanmalarını İsmail Cem şu şekilde gösterir⁸³:

Alınan Borç: 227 milyon

Emisyon ziyanı.....: %45 Geri Kalan 121 milyon
ve Komisyon Tahvillerinin

Baskı masrafı.....: %5 Geri Kalan 112 milyon

Eski borç ve faizler için

yapılan kesinti.....: %16,5 Geri Kalan 77 milyon

⁸⁰ Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 81

⁸¹ Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 16

⁸² İsmail Cem, a.g.e. , s. 234

⁸³ a.g.e. , s. 234

Borçlandırma ile yabancı sermayenin Osmanlı İmparatorluğu'nu ele geçirme oranını göstermesi açısından şu örnek oldukça güzeldir: “Birinci Dünya Savaşından sonra önce Türkiye’deki İngiliz yatırımlarının 32 milyon sterlin olduğunu ileri süren iki tahminin yanısıra, H. Feis ve V. Eldem’in tahminleri 24 milyon sterlin üzerinde birleşiyorlar. Bu 24 milyonun on milyonunun ödenmeyen bölümü”dür.

Borçlandırmanın ülkelere göre dağılımında en çok pay sahibi % 62.9 ile Fransa idi. Daha sonra İngiltere önemli bir paya sahipken genel sermaye transferinde olduğu gibi Almanya bu konuda da oldukça hızlı ve uzun adımlarla ilerliyordu⁸⁴.

Kredilendirmede ve diğer bankacılık faaliyetlerinde her ülkeye ait bankalar ticaret hayatına etki ediyordu. Pek çok imtiyaza sahipken her fırsatta Osmanlı İmparatorluğu’na kallesçe hareketlerde bulunan bir Osman-i Şahane (1863) vardı ki bu bankanın icra merkezi İstanbul’du. İngiliz ve Fransızlara ticari çıkarlarını elde etmekte aracılık yapan bu banka devlet bankası statüsünde çalışıyordu ancak ticaret bankası olma özelliklerine ve işlemlerine de devam ediyordu⁸⁵.

Osmanlı Bankası bir devlet bankası olarak para basmak ve hazinenin kasası olmak gibi ayrıcalıklara sahipken, Osmanlı Devleti’ne bu bankanın fayda sağladığını söyleyemeyiz. Osmanlı Devleti’nin bankadaki mevduatına sadece % 2 faiz tahakkuk ettiren bankanın devlete borç verme konusunda da isteksiz davrandığını ve böylece İngiliz, Fransız sermaye çevrelerinin çıkarlarını koruduğunu görebiliriz⁸⁶.

⁸⁴ A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 8

⁸⁵ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 138

⁸⁶ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 72

Alınan borçların geri ödeme koşulları son derece ağırdı. Bütün bu ağır koşullar tamamen Müslüman Türk halkın omuzlarına yüklenmiş bulunuyordu. Ülkenin ürünlerinden gerçek kazanç sağlayan Levantenler ve azınlıklar kapitülasyonların sağlamış olduğu ayrıcalıkları kullanarak kendilerini bu ağır borç yükünden muaf tutabiliyorlardı. Bu durum Levantenlerin ve azınlıkların çoğunlukta olduğunu şehirlerin vergi gelirlerinin mevcut ticaret yoğunluğu da göz önüne alınarak kıyaslandığında çok düşük olması ile netleşir. “Örneğin Maliye Bakanlığının 1329 istatistik yıllığındaki verilere göre 31.108.700 Türk liralık toplam gelirin 3.462.700 Türk lirası İstanbul’dan elde edilmiştir. İzmir’in katkısı ise 2.789.000, Bursa 1.294.000 ve Konya da 1.071.000 Türk liralık gelir sağlanmıştır.”⁸⁷

I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ülkesinde “sermaye ve emeğin milliyetler yönünden dağılımı” şöyledir⁸⁸:

Milliyet	Sermaye (%)	Emek (%)
Türk	15	15
Rum	50	60
Ermeni	20	15
Yahudi	5	10
Yabancı Uyruklu	10	0
Toplam	100	100

Devlet doğal olarak bu ağır şartların altından kalkamıyordu. “1874’te, yani ilk borçlanmadan yirmi yıl sonra devletin o yıl içinde ödemek zorunda olduğu borç ve faizleri, toplam gelirin %80’ine ulaşmıştı.”⁸⁹ Osmanlı İmparatorluğu’nun 1875 yılı bütçesi 25 milyon iken borçlarının ana para taksitleri ve faizleri 13 milyonu buluyordu. İlave olarak 17 milyonluk da

⁸⁷ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, s. 114

⁸⁸ a.g.e. , s. 114

⁸⁹ İsmail Cem, a.g.e. , s.234

“dalgalı borç” vardı⁹⁰ . Bu nedenle Mahmut Nedim Paşa Hükümeti tek taraflı bir kararla borç faizlerinin yarısını ödeyeceğini ilan ediyordu. Kalan yarısını 5 yıl vadeli %5 faizli tahvillerle ödeyeceğini bildirmesiyle borç veren ülkelerden müthiş sert tepkiler aldı⁹¹ .

1876 yılında ise ödemeler tamamen durduruldu. “1878 Berlin Kongresinde Osmanlı Devleti kendi maliyesini uluslararası bir komisyonun eline teslim” ediyordu⁹² . Osmanlı Devleti’nin 10 Teşrinisani 1879 tarihinde iç borçlanma yaptığı alacaklılarla yaptığı 10 yıl süreli anlaşmaya göre borçlanma esnasında karşılık gösterdikleri vergi gelirlerini ihale edilerek yerli alacaklılarla bir uzlaşmaya varılıyordu⁹³ . Osmanlı borç tahvillerinin Avrupalı sahipleri olan Fransız, İngiliz, İtalyan ve Avusturyalı alacaklı temsilcileri ile Osmanlı Hükümeti arasında Eylül 1881’de başlayan görüşmeler sonucunda 20 Kanunuevvel 1881’de meşhur “Muharrem Kararnamesi” ilan edildi⁹⁴ . Kararname sonucunda 191 milyon Osmanlı Lirasını bulan Osmanlı borçları 106 milyon Osmanlı Lirasına indiriliyordu⁹⁵ . Borçlara karşılık olarak gösterilen vergi gelirlerinin düzenli bir şekilde toplanarak alacaklılara borçların taksitlerini ve faizleri zamanında ve tam olarak ödemek üzere “tipik bir emperyalizm ajanı olarak” çalışacak Düyunu Umumiye (genel borçlar) İdaresi teşekkül ediliyordu⁹⁶ . Devlet adına harcama yapabilecek olan Düyunu Umumiye İdaresi, alacaklı devlet temsilcileri, Osmanlı Bankası ve Osmanlı

⁹⁰ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 76

⁹¹ a.g.e. , s. 76

⁹² İsmail Cem, a.g.e. , s.234

⁹³ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 78

⁹⁴ a.g.e. , s. 218

⁹⁵ Yahya Sezai Tezel, a.g.e. , s. 82; İsmail Cem, a.g.e. , s. 236, “...alacaklılar 252 milyon borcun yarısından çoğunu affetmiş geriye 106 milyon liralık bir bölüm kalmıştı.”

⁹⁶ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 93; Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 82; İsmail Cem, a.g.e. , s. 236; Dündar Sağlam, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 2nci Baskı, Kalite Matbaası, Ankara, s. 77; Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 10

Hükümeti temsilcilerinden oluşan⁹⁷ “yabancı çıkarlarını tek bir çizgide birleştiren başarılı bir örgüttür.”⁹⁸ Devletin temel egemenlik hakkı olan vergi toplama hakkına kısmen ortak olan Duyunu Umumiye İdaresi’nin yapısı devletin egemenliği ile kesinlikle bağdaşmamaktadır. Devlet hazinesinin yanında vergi toplayan bu kurum devlet içinde devlet olma özelliğini elde etmiş ve “yabancılar emperyalist kapitülasyonlardan daha acı sonuçlar doğuracak imtiyazlar”⁹⁹ kazandırmıştı¹⁰⁰. Düyunu Umumiye İdaresinin gelirleri şu vergilerden oluşuyordu:

1. İmal ve İhraç hakları ile tütün ve tuz inhisarı
2. Damga resmi gelirleri, lisans resmi ve bazı vilayetlerin balık avı resmi (sayd-ı mahi) ve ipek aşarı,
3. İspirtolu içkiler , (müskirat) resmi
4. Ticaret anlaşmalarının yenilenmesi halinde gümrük resimlerinden doğacak gelir fazlası
5. Temettü nizamnamelerinin genişletilmesi halinde elde edilecek gelir fazlası
6. Bulgaristan vergisi (Bu verginin miktarı kesinleşinceye kadar, vergi yerine olmak üzere yılda 100.000 altın verilecek.)
7. Kıbrıs adası vergisi (Eğer bu gelir devletin eline geçmezse, devlet yılda 130.000 altın ödeyecektir.)

⁹⁷ İsmail Cem, a.g.e. , s. 236

⁹⁸ Yaşar Aksoy, “İzmir’de ilk ulusal Ticaret ve Ticaret Odası’nın Öyküsü” , Ç.T.T.A.D. , I/3, s. 49

⁹⁹ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 48

¹⁰⁰ Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 80

8. Doğu Rumeli vergisi (O zamanlar 240.000 altın olan bu vergi ileride arttırılırsa bu artış ile beraber Doğu Rumeli gümrük gelirleri karşılığı 5000 Osmanlı altını ödenmesi.)
9. Tömbeki resmi gelirlerinden 50.000 altın verilmesi
10. Berlin Kongresinde kararlaştırılan Sırbistan, Karadağ, Bulgaristan, ve Yunanistan'dan gelecek paralar.”¹⁰¹

Bu gelirler yerli alacaklılarla yapılan 1879 anlaşmasıyla bu alacaklara bırakılan gelirlerin aynısı olduğu için 1881 Muharrem Kararnamesi ile yerli alacaklılarla yapılan anlaşma fesh edilerek bu borçlar da Muharrem Kararnamesi'ne dahil edilmiştir¹⁰².

Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulması Osmanlı Devleti'nin mali sıkışıklığına ve mali bunalımlarına bir çözüm olmamıştı. Sürekli olarak nakit sıkıntısı çeken Osmanlı İmparatorluğu Düyun-u Umumiye İdaresi'nin kurulmasını takip eden yıllarda da gittikçe artan miktarlarda ve hızla borçlanmaya devam etti¹⁰³.

Düyun-u Umumiye İdaresi oldukça kalabalık bir memur kadrosuyla faaliyetlerini yürütüyordu. Ancak bu kalabalık memur kadrosunun çok cüz-i bir miktarını Türkler oluşturuyordu. Vergi toplama konusunda son derece başarılı olan Düyun-u Umumiye bu yönüyle takdire şayandı. Bu nedenle Gümrük İdaresi'nin Düyun-u Umumiye İdaresi'ne bağlanması bile gündeme

¹⁰¹ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 49; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 82, “...Devredilmiş olan gelirler şunlardır. Tuz ve tütün tekeli, pul resmi, mütşirat resmi, (İçkiler resmi), balık avı resmi ve bazı illerin ipek öşürü.”

¹⁰² Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 82

¹⁰³ Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 175; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 89

gelmişti. Düyun-u Umumiye İdaresi'nin topladığı gelirlerden hesaplananın üzerinde olan kısımdan Osmanlı Maliyesi de pay sahibi olmuştu¹⁰⁴.

Lozan Barış görüşmelerinde önemli sorun teşkil eden borçların, Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesine yaptığı etkisi Osmanlı Bankası ve Düyunu Umumiye İdaresi aracılığıyla meydana geliyordu. Tarık Zafer Tunaya'nın Fransız Romancı Claude Farrere'den yaptığı alıntıda, Osmanlı İmparatorluğu'nu mali kontrolü altına alan bu iki kurum hakkındaki yorumu son derece isabetlidir:

“Eğer bir gün Türkiye'nin mali çöküntüsünü iştirseniz, şu iki kaleyi hatırlayınız: Galata sırtlarında Osmanlı Bankası, İstanbul sırtlarında Düyun-u Umumiye. Türkiye'nin ölümünü iştirseniz bunları düşünün.”¹⁰⁵

Tütün tekeli 1884'de “Crejdi Ansalt, S. Bleichöder ve Osmanlı Bankalarının ortak olarak kurdukları “Regie Cointresse Tabocs de L'empire Ottoman” (Müşterekülmenfaa inhisar-ı Duhan-ı Devlet-i Aliye-i Osmaniye) adlı şirkete devredildi.”¹⁰⁶ Batılı sömürgeci devletlerin, simgesi haline gelen ve kısaca “Reji” olarak adlandırılan¹⁰⁷ bu şirketin uyguladığı politika son derece bilinçli ve detaylı bir çalışma ile belirlenmişti. Reji idaresi kapitülasyonlardan nasibini alırken bu ayrıcalıklar sayesinde kendisini koruyabiliyor; memurlara ayrı bir maaş, hükümete de sıkışık zamanlarında kredi açıp mevcut pozisyonunu sağlamlaştırıyordu¹⁰⁸. Örneğin Balkan Savaşları sırasında

¹⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III. , s. 351; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 88, “1903 senesinden sonra Düyun-u Umumiye İdaresinin gelirleri bir artış göstermiştir. Bu artış önce 1907'ye kadar 3 milyon, 1907'den sonra 1922'ye kadar 9.887.000. liraya yükselmiştir. Düyun-u Umumiyenin yılda 2.157.000. lirayı geçen varidatının %75'i Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı, %25 ise gene meclisin kendisine kalacaktı...”

¹⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III. , s. 348

¹⁰⁶ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 229

¹⁰⁷ a.g.e. , s. 230

¹⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. , III. , s. 355

ordunun ihtiyaç duyulan malzeme alımı için kaynak aranırken imdada yetişen Fransız Regie Genel Müdürlüğü 1.600.000. lira borç verilmişti¹⁰⁹.

Reji ülkenin ekonomik yapında önemli değişikliklere neden olmuştu. Kredi sistemi sayesinde tüccarların, tütün üreticileri üzerindeki tefeciliği çağrıştıran hegemonyasına son vermiştir. Mahsülün toplanmasında az evvel üreticiye kredi veren tüccarlar mahsülün belli bir miktarına el koyma hakkını elde ediyordu ki Rejinin tütün üreticilerine mahsülün tahmini bedelinin %50'sine kadar faizsiz borç vermesiyle, tüccarlar bu ve benzer pek çok uygulanmasına son vermek zorunda kalıyorlardı¹¹⁰.

Rejinin faaliyete başlamasıyla 300 kadar tütün fabrikası kapanmak zorunda kalmış, fabrika sahipleri gibi bu fabrikalarda çalışan işçiler de işsiz kalmıştı. Ancak Reji'nin kendi bünyesinde 8.000 kişilik işçi kadrosunda Osmanlı uyruklu insanlar çalıştırması sayesinde yeni bir iş alanı açıyordu¹¹¹.

Halkın Rejiye karşı tepkisini gösterme şeklinin, tütün kaçakçılığı olduğu gözlemlenirken, Reji'nin kaçakçılığı engellemek için başvurduğu yöntemler halka eziyet derecesine varıyordu. Osmanlı Hükümeti'nin ise kaçakçılığı görmezden geldiğini söylebiliriz¹¹².

Siyasal alanda hiç bir zaman sömürge devlet olmayan Osmanlı İmparatorluğu, şeklen bağımsızlığını sürdürüyordu. Kapitülasyonlar, sermaye akımları, borçlanmalar, Düyunu Umumiye'nin faaliyetleri neticesinde iktisadi, askeri ve siyasi alanlarda emperyalizmin kontrolü altına giren Osmanlı Devleti

¹⁰⁹ Şerafettin Turan, a.g.e. , s. 17

¹¹⁰ Donald Quataert, a.g.e. , s. 25

¹¹¹ a.g.e. , s. 26-27

¹¹² a.g.e. , s. 29

Avrupa'nın bütün emperyalist devletlerinin sömürdüğü bir ülke haline geldi¹¹³. Pelissie[x1]' du Rausas Osmanlı İmparatorluğu'nun durumunu, şu sözlerle ifadesi gerçekleri çok net olarak yansıtmaktadır: “Fransa, Sultan’ın devleti içinde kendisine hiçe mal olan fakat çok büyük gelir getiren geniş bir sömürge imparatorluğu kurmuştu¹¹⁴.”

Birinci Dünya Savaşı'na girilirken İngiliz emperyalizminden kurtulmaya çalışan Osmanlı İmparatorluğu kendisini Alman emperyalizminin ağlarına bırakıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı Almanlar kazandığında Almanların sömürgesi olacak olan Osmanlı toprakları İtilaf Devletlerinin savaşı kazanması ile İngiliz ve Fransız kapitalistlerinin çıkarları doğrultusunda paylaşılarak, sömürü aracı olacak küçük devletçikler kurulmasına başlanıyordu.

Ege bölgesi ve İzmir sömürünün en fazla ve en belirgin olarak yapıldığı bölgelerin başında yer alıyordu. Ege bölgesinin tahliye kapısı olan İzmir, XX.yüzyıl başlarında Ege bölgesinde Türklerin ürettikleri tarımsal fazlalığın ihraç edildiği liman olmuştu¹¹⁵. İzmir’de yabancı sermayeli büyük işletmelerle kıyaslandığında oldukça mütevazı kalan, iç ticarete dayalı ve iç ticaret konusunda azınlıklar ve yabancılar tarafından desteklenen Türkler’e ait şirketler mevcuttu. Çoğu aile şirketi şeklinde oluşurken bu şirketler bile temelde azınlık ve yabancılara dayanıyordu¹¹⁶.

¹¹³ Korkut Boratav, “Devrim ve Savaş Yılları: 1908-1922”, *Türkiye Tarihi 4 (İktisat Tarihi 1908-1980)*, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 268-269; Kenan Bulutoğlu, a.g.e. , s. 49; Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 54

¹¹⁴ Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 54

¹¹⁵ Abdullah Martal, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Durumunda Gerçekleşen Değişmeler”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 125

¹¹⁶ a.g.m. , s. 123

Emperyalizmin Osmanlı İmparatorluğu'nu kontrolü altına aldığı bütün uygulamaları İzmir'de ve Ege bölgesinde gözlemleyebiliriz. Kapitülasyonların sağladığı avantajlar sayesinde yabancı sermaye yatırımlarına cazip bir hal alan Ege bölgesinde yabancı ve azınlıkların yatırım faaliyetleri oldukça fazlaydı. Bu yatırımlarda yabancı ülke tabiyetine geçen veya bu ülkelerin himayesi altına giren azınlıkların rol oynadığı görülmektedir. Demiryolları sayesinde Ege bölgesi ve İzmir sömürücü ülkelere zincirlerle bağlanmış gibiydi. "İngiltere 1856'da yapımına başladığı 120 km.'lik İzmir-Aydın Demiryolu'nun (Anadolu'da yapılan ilk demiryoludur.) tamamını 1866'da işletmeye açtı. Bunu diğer demiryolu imtiyazları izledi. Sonuçta İngiltere'nin bölgede 610 km.'lik bir demiryolu ağı ve bu hat boyunca çevresindeki yer altı,yer üstü zenginliklerinin işletim hakkı İngiltere'ye ait idi. Fransızlar da İngiltere'den hemen sonra demiryolu imtiyazı alarak, İzmir-Kasaba (Turgutlu) Demiryolunu 1866'da işletmeye açtılar¹¹⁷ .

"Yabancı Devletlerin Ege'deki ortak çıkarları Düyun-u Umumiye idaresi ve Tütün Reji'sinde bütünleştirebilmişti. Düyun-u Umumiye ve tütün tekeli yöneten Reji, Ege'de ve özellikle İzmir'de Türk etkinliğini geri getirme sonucuna varan yoğun ekonomik çabaların içindeydi..."¹¹⁸

"1919'da İzmir Yunan Megali İdeası'nın yanısıra İngiliz, Fransız, İtalyan A.B.D.'nin ekonomik, kültürel hayat alanı idi."¹¹⁹ Osmanlı İmparatorluğu'nu olduğu gibi İzmir ticaretini de egemenlikleri altına almış olan yabancılar içinde en etkin ve her alanda söz sahibi olan ülke İngiltere

¹¹⁷ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 228 - 229

¹¹⁸ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 33 - 34 - 40

¹¹⁹ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 229

idi¹²⁰. İngiltere Anadolu'nun başka hiç bir bölgesinde Batı Anadolu'daki kadar büyük bir sömürge çabasına, girişmemişti¹²¹.

Batı Anadolu'nun doğal zenginlikleri olan madenleri ekonomilerinin temeli olan hammaddeleri karşılamak üzere talan eden İngilizlerin bu sömürsünden Batı Anadolu ekonomisi ve Türk Müslüman halk hiç bir şey kazanamamıştı. Yapılan yatırımlarda Türklerin yerine İtalyan ve Yunan işçilerin istihdam edilmesiyle bölge ekonomisinden yalıtılmış bir sektör yaratılarak tek yönlü bir kazanç sağlanmış oldu. Zımpara taşı, antimuan, manganez, krom ve boraks gibi madenler durdurarak bilinmeden ülke dışına sevk edilmiştir¹²².

Ege bölgesinde İngiliz emperyalistleri özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Ege bölgesinde demiryolunun yanısıra madencilik, havagazı, dokuma sanayi, halıcılık, yağ sanayi ulaşım hizmetleri, sigortacılık ve komisyonculuk alanlarında en büyük paya sahip olanlardı¹²³. İzmir'den aynı dönemde 20 değişik ülke ticaret yaparken bunların 17'si konsolosluk açmıştı. Bu ülkeler içinde olumsuz koşullar içinde rekabet etmek zorunda kalan İngiliz tüccarları yine de İzmir'deki ticari alanların büyük bir bölümünü hızla ele geçirdiler¹²⁴. İngiliz tüccarlarının şehirdeki sayısı fazla olmamakla birlikte

¹²⁰ a.g.e. , s. 229; Tülay Alim, a.g.e. , s. 194; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 175

¹²¹ a.g.e. , s. 21

¹²² a.g.e. , s. 145 - 146

¹²³ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 33; Yaşar Aksoy, "İlk Uluslararası Ticaret ve Ticaret Odası Öyküsü" ,*Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 48

¹²⁴ Şerife Yorulmaz, "XIX. yüzyılda Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir", *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 136, "...Rus, Avusturyalı ve Fransız tüccarlar kendi gemicilik şirketlerinin uyguladığı düşük taşıma ücretleri sayesinde diğer tüccarlardan daha avantajlı durumdaydılar. Bir İngiliz şirketi olan (Bibby Line), Liverpool ile İzmir arasında düzenli bir servis işletiyordu fakat İngiliz tüccarlarına indirimli tarifeler uygulanmıyordu. Bunlara rağmen İzmir'deki İngiliz tüccarların sayısında sürekli bir artış görülmesi İzmir'in İngilizler için giderek önemli bir ticaret merkezi haline geldiğini kanıtlamaktaydı. 1849'da 202 olan İngiliz tüccar sayısı 1855'de 919'a ve 1856'da 1061'e yükselmiştir."

işçilerinin sayısı ve varlıkları diğerleriyle kıyaslandığında, önde idiler¹²⁵. İngilizler satın aldıkları topraklarla kapitalist ürünler elde etme çabasına girdiler. Bu çaba Amerika'daki iç savaşın sonuçlanması ile durdu¹²⁶. İngiliz sermayesini İzmir'e getiren yabancı şirketlerin yanında Levant şirketinin dağılmasına müteakip İzmir'e göç eden İngilizlerin de payı vardı¹²⁷.

"İngiltere'nin yanı sıra ikinci güç Fransa idi..." İzmir limanı ve rıhtımının işletmesi 20 yy. başında Fransızların elinde idi. Tramvay işletmesi başta olmak üzere İzmir'de çok yaygın Fransız işletmeleri bulunuyordu¹²⁸. Fransızların İzmir'de yaptıkları yatırımlardan "Balya-Karaaydın Madeni Şirketi..., İzmir Suları (Eaux de Smyrne) İşletmeleri" de karlı emperyalist yatırımlar arasında sayılabilir¹²⁹.

İtalyanların da söz sahibi oldukları İzmir ekonomisinde Belçika yatırımları arasında "İzmir Elektrik Şirkete, Göztepe Tramvayları, Körfez

¹²⁵ Rauf Beyru, "XIX. yüzyılın ilk yarısında İzmir'de Yaşam", *Üç İzmir*, s. 158

¹²⁶ Tülay Alim, a.g.e. , s. 166; Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 79, "1877 Rus savaşından sonra İngilizlerin satın aldığı topraklar o kadar genişledi ki 1878 yılında İzmir yakınlarındaki tarıma elverişli bütün toprakların 41 İngiliz tüccarının eline geçmiş olduğu bildirildi. Diğer ülkelerin tüccarları da toprak satın almaya başlamıştı..."

¹²⁷ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 20, İzmir'de bulunan İngiliz uyrukluların kaç tanesinin İngiltere'den göç eden İngilizler olduğunu, kaç tanesinin uyruk değiştiren Osmanlı vatandaşı olduğu konusunda kesin bir rakam vermek oldukça zor. "...Uyruğunu değiştirip İngiliz vatandaşı olan Osmanlı Vatandaşları genellikle adlarını da değiştirdikleri için (Örneğin Kostî Stefan, Charles Stevens oluyor) bunların sayısını kesinlikle bilmek olanağı yok. Bulabildiğimiz kadarıyla 1844 ve 1913 yılları arasında 700'den fazla İzmir'li Osmanlı vatandaşının İngiliz uyruğuna geçtiğini öğreniyoruz. Bu şekilde uyruk değiştirmiş olanların sayısı İngiliz konsoloslugu kayıtların göre 1901 yılında 209 idi. En aşağı bu kadarın daha konsolosluga kayıtlı olmadığı da bildiriliyordu. Bu sayıya Yunanistan'da iken İngiliz vatandaşlığına geçip sonra İzmir'e göç eden (örneğin İzmir'in en büyük makina imalathanesinin sahibi D. İssigonis gibi) Rumlar dahil değildir."

¹²⁸ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 229

¹²⁹ Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, s. 33

Vapurları İşletmesi, ve Pamuk Mensucat ve Şark Sanayi Kumpanyasındaki büyük hisseler...” sayılabilir¹³⁰.

Amerikan ticareti başlangıçta (1830’lu yıllarda) İngilizler aracılığıyla yürütülüyordu¹³¹. Daha sonra tütün tekeli ellerine geçiren Amerikalılar “meyan kökü ve meyan balı ticaretini Türklere yasak, Amerikalı patronlara” serbest bir hale getirmeyi başarmışlardı¹³².

Osmanlı İmparatorluğu Fransız ve İngiliz yanlısı politikasını, İngilizlerin Osmanlı toprak bütünlüğü konusunda direktmekten vazgeçmesi ile Almanlar lehine çevirmesiyle, Osmanlı ekonomik yapısında da Alman üstünlüğü artmaya başladı. Almanlar İngiliz emperyalizminin karşısına korkulu bir rakip olarak çıkıyorlardı. Tekelci Alman Kapitalizmi ucuz işçilik sayesinde İzmir’in piyasasını oldukça etkilemişti¹³³.

“XIX. Yüzyılın sonlarında İzmir limanına uğrayan gemiler arasında birinciliği İngiliz bayrağı taşıyanlar alırken”¹³⁴ İzmir limanının 1877-1908 yılları arasındaki ithalatının ülkelere göre dağılımı şöyle gerçekleşiyordu:

Yıllar Ortalaması	İngiltere'nin Payı(%)	Avusturya-Almanya'nın Payı(%)
1877-1880	45,2	14,1
1881-1884	44	15,2
1885-1888	37,7(1)	18(1)
1889-1892	33,2	19,4(2)

¹³⁰ a.g.e. , s. 33; aynı yazar, “İzmir’de ilk Ulusal Ticaret ve Ticaret Odası’nın Öyküsü”, *Ç.T.T.A.D.İ/3*, s. 49

¹³¹ Rauf Beyru, “XIX. yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sosyal Yaşam”, *Üç İzmir*, s.158

¹³² Yaşar Aksoy, a.g.m. , s. 48

¹³³ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 166

¹³⁴ Şerife Yorulmaz, “XIX. Yüzyıl’da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir”, *Ç. T. T. A. D. İ/3*, s. 135

1893-1896	30,8(1)	bilinmiyor
1897-1900	32,8(1)	23,1
1901-1904	32,4	24,6
1905-1908	31	27,4(3)

Açıklama: (1) İki yıl ortalaması, (2) Yalnız 1889 yılı, (3) Üç yıl ortalaması¹³⁵.

İzmir'den yapılan İhracatın uzunca bir süre yarıdan fazlasının İngiltere'ye yapılması, bölge ekonomisini İngiliz ekonomisinin durumuna karşı hassas bir pozisyona sokuyordu. İngiltere ekonomisinde meydana gelen bunalımlar Batı Anadolu ekonomisinde yansımaları buluyordu. İzmir Limanından 1864-1908 yılları arasında yapılan, ihracatın ülkelere dağılımı şöyle gerçekleşiyordu.

İzmir Limanı İhracatının Ülkelere Göre Dağılımı, 1864-1908¹³⁶:

Yıllar Ortalaması	İngiltere'nin Payı(%)	Avusturya-Almanya'nın Payı(%)	Fransa'nın Payı (%)
1864-1867	48,40	bilinmiyor	bilinmiyor
1868-1871	41,10	'	'
1872-1876	46,90	'	'
1877-1880	41,10	11,90	'
1881-1884	41,20	13,30	15,6(1)
1885-1888(2)	37,10	18,00	13,80
1889-1892	47,60	20,3(2)	8(3)
1893-1896	49,4(2)	bilinmiyor	bilinmiyor
1897-1900(2)	57,60	20,20	6,60
1901-1904	56,00	20,50	6,00
1905-1908	51,20	24,10	6,80

¹³⁵ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 164

¹³⁶ a.g.e. , s. 175 - 176

Azınlıklar da üzerlerine düşen emperyalizme aracılık görevini Osmanlı İmparatorluğu içinde İzmir’de ve Batı Anadolu’da gerçekleştirdiği kadar başarı ile hiçbir bölge başaramamıştı. Bu sayede azınlıklar da sömürüden kendi paylarını alıyor ve refah seviyelerini arttırabiliyorlardı.

D. MİLLİ İKTİSAT POLİTİKASI VE İZMİR

İttihatçılar iktidara geldikleri II. Meşrutiyet Döneminde Osmanlı İmparatorluğu çöküş yolunun artık son dönemecini almıştı. İttihatçıların, uygulayacakları programlar bu çöküşü ancak geciktirebilirdi¹.

İttihat ve Terakki Partisi yönetime etki ettiği ilk beş yıllık dönemde (1908-1913 yılları arasında) “Serbest Ticaret” ilkesinin uygulamasına devam etti². II. Abdülhamit döneminin istibdat uygulamaları ile körelen girişimcilik ruhu, mevzuat yetersizliği nedeni ile de gelişemiyordu³. “Meşrutiyet’in ilanını büyük bir coşkuyla karşılayan, Osmanlı tüccarı, 1908 devrimi öncesi ülkede ‘ticaret ve sanayi’in kökünü kurutan’ bir düzenin hüküm sürdüğünü savunuyordu: Otuz yıl, iki, üç kişinin bir araya gelip şirket kurması gizli komite oluşturdıkları gerekçesiyle yasaklanmış, tüccarların dış ülkelere seyahatleri Avrupa’da Jön Türk komitelerine katılırlar korkusuyla engellenmişti.”⁴

İttihatçıların zamanla, savaşların ve Alman ekolünün etkisi ile ekonomide “serbest ticaret” ilkesinden vazgeçtikleri görülür. Öyle ki “serbest ticaret” ilkesini savunanlar vatan sevmizlikle suçlanır bir hale gelinmişti⁵. “Hep tekrarlanan bir nasihattaki gibi, siyasi istildat kolay yıkılıyordu, fakat mali istibdatın yıkılması için yurtseverlik yetmiyordu. Meşrutiyetçiler bunu bayram şenlikleri bitmeden anlamışlardır.”⁶ İttihat ve Terakki Partisi 1908-1913 döneminde uzaktan kontrol etmeye çalıştıkları siyasi iktidarı 1913-1918

¹ T. Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler III*, s. 343

² Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Çğdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu (Bir İnkılapçı Olarak Atatürk’ün İktisat Politikası)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996, s. 52

³ Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, s. 46

⁴ Zafer Toprak, a.g.e., s. 41

⁵ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, s. 166; Zafer Toprak, a.g.e., s. 24 - 25; Şerafettin Turan, a.g.e., s. 20

yılları arasında tamamen kontrolleri altına aldılar. Yurtsever ve özgürlüklerine düşkün olan İttihat ve Terakki kadroları yarı sömürge halini almış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi kurumlarının yabancı sermayenin ve bu sermayenin söz sahibi olduğu kapitalist Avrupa devletlerinin “denetim, müdahale ve baskı”ları altında kalması ile planladıklarını icraata geçirmekte oldukça zorlanıyorlardı⁷.

Asker bir zihniyet taşıyan İttihatçılar “tünelin öteki ucunu” görmekte zorlanıyorlardı⁸. İttihatçılar kuramsal alanda Ziya Gökalp, Tekin Alp ve Parvus Efendi'nin görüşlerinden oldukça etkileniyorlardı. “Parvus'un 1912'den 1914'e kadar gazete ve dergilerde *Türkiyenin Can Damarı* adlı kitabıyla broşürlerde savunduğu fikirler şunlardı: 1) Türkiye'nin geriliğinin asıl nedeni Avrupa sermayesinin sömürü alanı haline gelmesidir. Türkiye'nin tarım, ticaret, tabii kaynaklar, demiryolları, bayındırlık tesisleri gümrük ve maliye gelirleri Avrupanın ekonomik güçlerinin hükmü altındadır. 2) Bu böyle oldukça Türkiye'nin kalkınması için bir dayanak bulunamaz. Türk köylüsünün ve esnafının ekonomisi bu koşullar altında kalkınamaz. 3) Böyle ki kalkınma dış yardım ve sermayeyle de olmaz; çünkü kalkınma olanaksızlığı geçmişte böyle bir yola başvurma sonucunu olarak meydana gelmişti. Dışarıdan yardım sağlama ancak eskiden daha ağır koşullarla olabilir; bu koşullar ise çöküntüyü daha da hızlandıracaktır. 4) Türk aydınları halktan kopmuş olduklarından toplumlarının büyük çoğunluğu olan köylü halkın durumunun perişanlığını bilmiyorlar; Avrupa'dan alınacak yardımla Türk toplumunun Batı uygarlığına katılabileceğini sanıyorlar. Türk toplumu Batı uygarlığının dışındadır; Batı ile

⁶ T. Zafer Tunaya, a.g.e. III. , s. 347

⁷ Korkut Boratav, “Devrim ve Savaş Yılları: 1908-1922”, *Türkiye Tarihi (4), İktisat Tarihi 1908-1980*, s. 269

⁸ T. Zafer Tunaya, a.g.e. , s. 348

onun arasındaki ilişki sadece sömürenle sömürülen ilişkisidir. Türkiye bir Avrupa sömürgesi olma yolundadır.”⁹

Parvus Efendi İttihat ve Terakki Partisinin liderlerine Avrupa sömürgeciliğinden kurtulmanın yollarını da gösteriyordu. Sosyalist bir devrimden bahsetmeyen Parvus’a göre “...kapitülasyonlar ve Osmanlı borçlarından kurtulmak, demokratik bir ulusal devlet kurmak; bunun için büyük dünya savaşı geldiği zaman ister istemez bu savaşa katılmaktır.”¹⁰

“Her ülkenin iktisadi bir gerçeği”¹¹ olduğu düşüncesinden yola çıkan İttihatçılar, modernleşerek Avrupalı devletlere ulaşabilmenin milli bir burjuvaziye sahip olarak meydana gelebileceğinin bilinciyle “ ‘milliyetçi’ bir burjuvazi yetiştirilmesi” çabası içine girdiler¹².

Uzun vadeli bir çalışma planlayan İttihatçılar¹³ Osmanlı İmparatorluğu’nun “dışarı kapanarak kendi yağıyla kavrulacak, “milli iktisat” ın ilkeleri doğrultusunda hem tarım, hem de sanayi ülkesi” yapmaya çalışacaklardı¹⁴.

Bu amaçla yola çıkan İttihatçılar “1908 yılından itibaren dış ekonomik baskılara kuşkuyla” yaklaşıyorlardı¹⁵.

“Milli İktisat” görüşleri Birinci Dünya savaşı ile resmileştirildi. Ekonomisi çökmek üzere olan Osmanlı İmparatorluğu’nun “Milli İktisat”

⁹ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu- Batı Yayınları I, İstanbul Matbaası, İstanbul (tarihsiz), s. 460 - 461

¹⁰ Niyazi Berkes, a.g.e. , s. 460- 461

¹¹ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 29; Tülay Alim, a.g.e. , s. 169

¹² Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 53

¹³ Zeki Arıkan, “ ‘Milli İktisat’ a İlişkin Bir Belge”, *Ç.T.T.A.D. II/4*, s. 168

¹⁴ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 25

¹⁵ Tefvik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s. 193 - 194

politikasını uygulayabilecek gücü son derece sınırlıydı. Buna rağmen “Milli İktisat” öğretisini ve ideolojisini anlatabilmek üzere İttihat ve Terakki Partisi’nin finanse ettiği, fıkırsel olarak desteklediği gazeteler yayınlanmaya başlandı. Bu yayınların en önemlisi “İktisadiyat Mecmuası”ydı. “İslam Mecmuası”, “Beyan-ül Hak”, “Sırat-ı Müstakim” gibi dergiler de benzer yayınlar, “kar, faiz, riba, murahaba” gibi kavramlara getirdikleri yeni yorumlarla halkı aydınlatıyordu¹⁶.

Osmanlı Devletinin mali sıkıntılarını ortadan kaldırmak için uyguladığı vergilendirme sisteminde II. Meşrutiyetin başlamasıyla değişikliğe gidilmiştir. Artık tüccarın veya halkın daha fazla kazanmasını sağlayarak hazinenin rahatlaması yolu tercih edilir olmuştur. Sırf mali sıkıntıları rahatlatmak amacıyla yapılacak olan devletin ekonomiye müdahalesine şiddetle karşı çıkılmış ve uygulamada da büyük oranda bu şekilde hareket edilmesine gayret edilmiştir¹⁷. Devletin “Milli İktisat” politikasının uygulanması esnasındaki işlevi yapıcı bir öncülüğü üstlenmek, üretimden tüketime kadar bütün alanlarda düzenlemeler yaparken şahsi teşebbüse de engel olmamaktır. “Milli İktisat” politikası Osmanlı ekonomisini, Osmanlı burjuvazisini ve girişimcilik ruhunu Avrupalı kapitalist ülkelerin sermayesi ile rekabet edebilecek seviyeye getirmeyi amaçlıyordu. Bu seviyeye ulaşıldıktan sonra “serbest ticaret” in artık bir zararı kalmayacağına inanılmaktadır¹⁸.

Milli bir burjuvazi oluşturmak konusunda son derece istekli olan İttihat ve Terakkiciler bu noktaya ulaşmak için ahlakiliği de bir kenara bırakabiliyorlardı. Sermayenin birikmesine öncelik tanıyan İttihatçılar için

¹⁶ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 46-50

¹⁷ a.g.e. , s. 41

¹⁸ Tefik Çavdar, a.g.e. , s. 178

sermayenin kaynağı önemli değildi. Bu uygulamayı ve doğurduğu sonuçları özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında görmek mümkündür¹⁹.

İttihat ve Terakki Partisi Milli bir burjuvazi tesisi ile kapitalist bir ekonomi düzenine geçerken ortaya çıkabilecek sınıf sorunlarının da bilinciyle devletin ölçülü bir müdehalesi taraftaydı. Bu görüşün özellikle Cevdet Paşa tarafından savunulduğu görülmektedir²⁰.

“Milli İktisat” politikasının izlendiği dönemde özellikle devlet ve bürokratlar yatırım yapıyorlardı²¹.

Milli ve özel bankacılık sistemi, kooperatifçilik, yerli üreticiyi teşvik edici kredi kuruluşları teşvik edilirken Osmanlı Bankası’nın yerine geçirilmesi planlanan “milli sermaye” ile Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası (11 Mart 1917) kuruluyordu²². Yukarıda saydığımız alanlar özendirilmekle kalınmamış maddi destekte de bulunulmuştur. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’nın kuruluşu sırasında müdürü olarak atanan Avusturyalı banker Weil hariç, bankanın bütün çalışanlarını Osmanlı uyrukluları oluşturuyordu²³. Önemli bir teferruat da bu bankanın pay senetlerinin ilk kez Türkçe düzenlenen pay senetleri pay senetleri olması ve her türlü işlemleriyle, kayıtlarında Türkçe kullanılması zorunluluğuydu.

Devletlerarası hukuka uymayan ve Osmanlı İmparatorluğu’nu yarı sömürge haline sokan kapitülasyonlar, müttefikimiz olan Almanya ve Avusturya-Macaristan’ın bile şartlı olarak kabul edeceği bir şekilde tek taraflı

¹⁹ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 46

²⁰ Tefik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s. 41 - 42

²¹ a.g.e. , s. 41 - 42

²² Zafer Toprak, *“Türkiye’de Milli İktisat” (1908-1918)*, s. 164

²³ a.g.e. , s. 147; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler III*, s. 349, “İttihatçılar büyük bir çoğunluk itibarıyla, Osmanlı Bankası lehindeler.”

olarak 9 Eylül 1914 günü²⁴ kaldırılmıştır. Sonraki ay % 15'e çıkarılan gümrük vergileri Haziran 1915'de % 30'a yükseltilir. 1916 Martında da seçici "spesifik" gümrük düzenine gidilir²⁵. "Ancak savaşı izleyen ilk iki yılda ithal fiyatlarının yüzde 23 ve yüzde 25 dolaylarında artması vergi oranlarının düşmesine neden olmuştur."²⁶

Ancak yine de "dış ticaret politikasını ipotek altında tutan ticaret anlaşmalarından " da Birinci Dünya Harbi sırasında kurtulunmuştu²⁷. "...Osmanlı Hükümeti ilk kez dış borçlanmanın kolaycı yolundan ayrılarak 1918 yılında çok yoğun bir propaganda kampanyası açmış ve 18 milyon liralık devlet tahvili satabilmeyi başarmıştı..."²⁸ Yine bu dönem içinde Osmanlı Bankası'nın para basma yetkisi kaldırıldı²⁹.

Gelecekte Osmanlı Bankası'nın bütün görevlerinin verileceği, merkez bankası olarak görev yapması planlanan, "İtibarı Milli Bankası" 01.01.1917'de kuruldu³⁰.

²⁴ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 119; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler III*, s. 346, "bu durum önce kapitülasyonların kaldırılmasını bildiren bir iradeyle (25 Ağustos 1330) başlatılmış, daha sonra parlamento tarafından yasalaştırılmıştır."

²⁵ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 114

²⁶ alıntı, a.g.e. , s. 115' den yapılmıştır; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler III*, s. 346; A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı-Sömürgeleşmesi*, s. 74; Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, s. 164; Osman Nebioğlu, a.g.e. , s. 17 - 18

²⁷ Korkut Boratav, a.g.m. , s. 275; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 115, "Yeni gümrük yasasının gerekçesinde hammaddeleri ülkede bulunan ve üretimi kolay olan malların himaye edileceği , ithal olunacak benzerlerine ağır resim konduğu belirtiliyordu. Gelişme olanağı olan ve doğmakta olan sanayi kolları dış rekabetten korunacaktı. Temel ihtiyaçları karşılayan, mallara, halkı güç durumda bırakmamak için, ılımlı bir ithal rüsunu konmuştu. Talebi karşılayabilecek ölçüde üretilmesi zaman gerektiren mallar için ilerde gerektiği ölçüde yükseltmek koşuluyla, düşük bir resim saptanmıştır. Tarımsal üretim dış rekabete karşı tümüyle korunmuştu. Kaçakçılığı kolay olan mücevher ve benzeri mallardan çok düşük bir resim alınıyordu."

²⁸ Korkut Boratav, a.g.m. , s. 275

²⁹ Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, s. 335

³⁰ Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, s. 164

Savaş şartları içinde bulunulmasına rağmen ülke ekonomisinde ve bireylerin hayat şartlarında bir iyileşme olduğu gözlenmiştir. Yukarıda bahsedilen tedbirlerin, savaşa rağmen Osmanlı Ekonomisinde oldukça olumlu etkileri olmuştur³¹.

23 Mart 1916'da çıkarılan bir yasa ile çoğunlukla Fransızca olan ticari işlemler ve kayıtların Türkçe yapılması zorunluluğu getiriliyordu. Bu yasanın amacı işyerlerinde Müslüman Türk unsura istihdam sağlayarak, yabancı şirketleri denetleyebilmekti³².

01.12.1913 yılında çıkarılan “Teşvik-i Sanayi” kanunu kapitülasyonlar nedeni ile işlemez bir haldeydi. Kapitülasyonların kaldırılmasıyla bu kanunun işlerliği de artmıştı³³. “01.12.1913 tarihinde “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkatı”nın kabulü üzerine vaziyet biraz değişmiştir. Bu kanun, kurulmuş ve kurulacak muayyen evsafaftaki sınai müesseselere pek çok menfaatler bahş ettiğinden, yatırımlara isteği arttırmıştır. Maalesef kanunun akabinde Cihan Harbine girmemiz bu hareketin gelişmesine vakit bırakmamıştır.”³⁴

Savaş şartları ve yabancılara tanınan imtiyazlar yerli üreticiyi ve tüketiciyi zor durumdabırakıyordu. Buna karşılık halkın başlatmış olduğu kooperatifçiliği İttihat ve Terakki Partisi destekledi. Tekeli oluşturan yabancı

³¹ a.g.e. , s. 165-166

³² Zafer Toprak, a.g.e. , s. 79 - 80; Tefik Çavdar, a.g.e. , s. 164; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, s. 16, 1914 yılı Ağustos ayından itibaren Osmanlı hükümeti “İzmir’deki bütün yabancı kuruluşlarda; bütün Rum görevlilerin çıkarılarak yerlerine müslümanların alınmasını ister”. Yalnız Küçük Asya’da değil, İstanbul’da da bütün hristiyanlara karşı resmi bir boykot hareketi başlamıştır. “Bu tedbirlerin amacı iç pazarı müslümanlara açmak ve onları ülkenin ticari hayatına katmaktır. Böylece yabancı işletmelerde işe alınan Türk görevliler “meslek sırları” nı öğrendikleri...”

³³ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T. T. K. Yayınları, Ankara 1994, s. 61

³⁴ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III, s. 367, “Teşvik-i Sanayi Kanunu Mebusan’da umutlarla görüşülüyordu. Ne var ki yabancı imtiyazları Demokles’in kılıcı idiler.”; Y. Sezai Tezel, a.g.e. , s. 74 “...1913 yılında Teşvik-i Sanayi Kanununa rağmen, Birinci Dünya Savaşına kadar ki dönemde sanayi sermayesi birikimi sınırlı kaldı.”

ithalatçılara karşı üretici kooperatifleri, fiyat artışlarına karşı da tüketici kooperatifleri kurulmuştu³⁵. Bu kooperatiflerin amaçlarını Zafer Toprak üç grupta toplar: “Ticaretin yabancı ve gayri müslim ellerden alınarak Müslüman-Türk unsura devri yanısıra, savaş ortamında tüketicinin fiyat artışlarından ve spekülasyonlarından korunması öngörülüyor, ihracata yönelik üreticinin piyasaya örgütlü bir biçimde çıkması amaçlanıyordu.”³⁶

Kredi kooperatiflerinin yanısıra yerli üreticiye teşvik etmek için milli ve yerel bankacılığın desteklendiği görülmektedir³⁷.

Daha önce de görmüş olduğumuz ticaretteki yabancı ve gayri müslim egemenliğine II. Meşrutiyet’le birlikte büyük bir darbe vurulur³⁸. 1908 ile 1915 yılları arasında milli şirketlere yatırılan meblağlar 375 milyon kuruşu bulmuş ve o tarihe kadar yatırılan mecnun sermayesinin %61’ini teşkil etmiştir³⁹. Yahudi ve Türk Burjuvazisi Alman emperyalizminin desteğiyle İngiliz ve Fransız Emperyalizminin desteğindeki Rum ve Ermenilerle mücadelesinde, Girit ve Balkan Harbileri esnasında Rum ve Ermeni işletmelerini boykot etme fırsatını elde ederek onlara büyük zararlar verirler⁴⁰.

Osmanlı İmparatorluğunun bütçe harcamalarında da yatırıma en fazla ödenek ayrıldığı zaman dilimi olarak II. Meşrutiyet dönemi görülmektedir.

³⁵ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 21, 221- 230

³⁶ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 230

³⁷ A.Gündüz Ökçün, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri: Metinler/Araştırmalar*, s. 411; Stefanos Yerasimos, A.g.e. I, s. 16

³⁸ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 16

³⁹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 7

⁴⁰ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 16 ; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 214, “İşte Türklere azınlıklar arasındaki bu ekonomik ve sosyal farklılık, Türk insanı uyandıkça bir sürüşmenin nedeni olmakta ve gittikçe büyümekteydi. Gerçi Balkan Harbi sırasında ittehat ve Terakki Partisinin ön ayak olmasıyla memlekette bir “Türk , Türkten alış veriş etmelidir.” Kampanya başlatılmıştı ama hemen hemen bütün ticari ve parasal kaynaklar azınlıkların elinde olduğundan, bu gayret çok yerde havada kalmış ve uygulama olanağı bulamamıştı.”, Niyazi Berkes, a.g.e. , s. 458

Özel sermaye de anonim şirketler şeklinde yapılanarak yatırımlarına başlamıştı⁴¹.

İttihatçılar “Milli İktisat” politikasını uygularken yanlarında en büyük uygulayıcı olarak bürokratları buldular. “Bürokrasi, ‘Milli İktisat’ deneyleriyle yardımcı olduğu ve sakındığı burjuvaziye, aynı zamanda hakimdir. Onun özgür gelişmesini engelleyen, kendi iradesinin altında tutan bir anlayıştır.”⁴²

Müslüman-Türk burjuvazi oluşumunda “Mehmet Cavid Bey’in gayri meşru savaş kazançlarını bile hoşgörüyü karşılayan” ve “devlet imkanları ile teşvik edilen ve şirketleşmeyi hedef alan Kara Kemal’in himaye eden” yaklaşımları esas alınarak uygulanmıştır⁴³.

II. Meşrutiyet’in bu uygulamaları Müslüman-Türk unsurların memurluk konusundaki saplantı haline gelmiş mentalitelerini kırmıştı. Artık Müslüman-Türk unsur da ticari hayatta faaliyetlere katılır olmuştu⁴⁴.

“ Milli İktisat ” felsefesinin etkisini Osmanlı’nın eğitim sisteminde de görüyoruz. Ticaret dersleri ağırlıkla okutulmaya başlamış, gece okulları ile çalışanlar desler verilmiş, bayanlara özel ticaret dersleri verilmiş,⁴⁵ bir kısım ustalar “meslek sırları” öğrenmek üzere yurt dışına gönderilmiştir⁴⁶.

⁴¹ Vedat Eldem, a.g.e. , s. 232, “Devlet bütçesinden yatırımlara tahsis edilen meblağlar o zamana kadar mecmu masrafların %3’ü civarında kalmışken, Meşrutiyetten sonra bu nisbet birden bire aratark %8’e yaklaşmıştır. Hususi sermaye, Meşrutiyetten sonra anonim şirket şeklini tercih etmes 1908 ile 1915 yılları arasında 1,5 milyar nominal sermayeli şirketler kurulmuş ve bu sermayenin 562 milyon kuruşu ödenmiştir.”

⁴² İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 357

⁴³ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 47

⁴⁴ a.g.e. , s. 47-48; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 52

⁴⁵ a.g.e. , s. 87

⁴⁶ Stefanos Yerasimos, a.g.e. I, s. 16

Birinci Dünya Savaşı Türk burjuvazi oluşturulmasında oldukça önemli işlev gördü. “ “Müslüman, Türk evladının” ticaret alanında kendisini göstermesine vesile” olan⁴⁷ I. Dünya Savaşı sırasında “Müslüman-Türk unsur girişimciliğe özendirilmiş, sermaye birikimini hızlandıran spekülâtif kazançlara göre yumulmuştu⁴⁸ . Savaş nedeni ile serbest ticaret ortamı yok olmuş, Osmanlı ekonomisi devletin müdahalede bulunduğu dışa kapalı bir ekonomik yapı halini almıştı⁴⁹ . Bu ortam doğal olarak İttihat ve Terakki Partisi’nin desteklediği “milli burjuvaziye” yaramıştı. Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye, Merkez ve Taşra İaşe Heyetleri, Men’i İhtikar Heyet’leri piyasayı kapma yarışında Müslüman-Türk burjuvazisine fayda sağlamıştı⁵⁰ .

Savaş nedeni ile yapılan “el koyma” işlemleri ve devletin toplumlara tevdi ettiği görevlendirmedeki yeniden yapılanma da Türk burjuvazisinin oluşmasına destek verdi⁵¹ .

I. Dünya Savaşı sayesinde İttihat ve Terakki’nin özlemini duyduğu milli bir orta sınıf oluşmuş ve bu da “Milli Mücadeleyi yürütecek kadrolar”ı meydana getirmişti⁵² .

Batılı emperyalist devletlerin İttihat ve Terakki’nin uyguladığı “Milli İktisat” politikasını sessiz ve tepkisiz karşılaması beklenemezdi. Osmanlı Hükümeti’nin bu politikasına pek çok tepki geldi.

⁴⁷ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 47

⁴⁸ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 57

⁴⁹ a.g.e. , s. 61; Korkut Boratav, A.g.m. , s. 273

⁵⁰ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 231

⁵¹ a.g.e. , s. 88, “...savaş nedeniyle düşman devletlere ait bazı stratejik işletmelere el konmuş, yabancı şirketlerin elinde olan limanlar ile Aydın, Kasaba, Suriye ve Mudanya demiryolları ve İstinye dokları sözleşme hükümlerine uygun olarak hükümetçe satın alınarak “millileştirilmişti.”Öte yandan, o güne değin büyük ölçüde Yunan bandralı gemilerin tekelinde bulunan iç deniz ticaretinin bundan böyle Osmanlı gemileriyle gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı.”

⁵² a.g.e. , s. 21

İttihat ve Terakki Partisi savaş süresince özellikle müttefiklerine büyük sermaye yaptırımlarında bulunurken “milli burjuvazi” ile ortaklık kurmasını teklif etti. İttihat ve Terakki yabancı sermayeyi davet ederken güvence de veriyordu. Ancak başta Alman sermayesi olmak üzere yabancı sermayelerin bu davet ve güvenceleri beklemeden yatırımlara giriştiği görülmektedir. Özellikle 1914-1918 yılları arasında anonim şirketleşme konusundaki canlılık dikkat çekicidir⁵³. Hükümet yabancı sermayenin yatırımlarını desteklemek üzere işçilerin grev ve sendikal haklarında kısıtlamaya giderek “Tatil-i Eşgal Kanunu” nu çıkardı⁵⁴.

“Milli Burjuvazi” oluşturarak ülke ekonomisini kontrol altına alma çabasında olan İttihat ve Terakki’nin bu girişimlerinin meyvalarını toplamasına Osmanlı İmparatorluğu’nun I. Dünya Savaşı’ndan mağlup olarak çıkması, engel olmuştur⁵⁵.

⁵³ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 49; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 57- 89- 95- 86

⁵⁴ Tanık Zafer Tunaya, a.g.e. III. , s. 346 “Kapitülasyonlara karşı açılan bu genel savaşa rağmen yabancı sermaye her zaman için zafer taklının altında heyecanla karşılanacak bir misafir sayılmıştır. Değişmeyen bir düzenin tutarlılığı ile ona alışılmıştı. Yabancı sermaye olmadan kurtuluş ve kalkınma olanağı yoktu. ...Onları ürkütmemek için, Osmanlı işçisinin sendika ve grev hakları bile kısıtlanmıştı.” ; Zafer Toprak, a.g.e. s. 42 “ ittehatçılar, meşrutiyet yönetimiyle birlikte, sermayeye güvence sağlanmasının zorunluluğuna inanıyorlardı. “İstibdat” döneminin yıldırıcı yöntemleri(nin) yanısıra, 1908 Devrimi ertesi patlak veren grevler sermayeyi ürküten diğer bir engeldi. İttihat ve Terakki grevler karşısında kesin tavrını koymuş, Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkatını çıkararak sermayeyi güvence altına almıştı.”; Korkut Boratav,a.g.m. , s. 275

⁵⁵ Yılmaz Karakoyunlu, a.g.e. , s. 55, “İttihat ve Terakki’nin Müslüman burjuva yaratmak amacıyla uyguladığı teşvik sistemi belli kişilerin milli iktisat adına zenginleşmesini sonuçlandırdı. Bu politika tümüyle başarısız sayılamaz. Bu proje hedef aldığı kitleyi güçlendirme açısından önemli mesafeler almıştır...” ; İsmail Cem, a.g.e. , s. 367, “İttihat ve Terakki, Meşrutiyetin başında bizzat liderlerinin ismi anılarak dinsel yayınlarda ve camilerde övülmektedir. İttihatçıların yenilik vaad etmelerine, II. Abdülhamid’e karşı olmalarına rağmen, bazı islamcılar bu desteği “o dururken başka partiye ihtiyaç yok” demeye kadar götürmektedir.

Ne var ki “Milli İktisat” politikasının öncüleri kısa zamanda ekonomik başarısızlığa uğrayacak, destek çökecektir. İttihatçıların “Türkçü-İslamcı-Batıcı üçgen üzerinde kurulan tavizci ve telifçi politikaları “bu defa İslamcıların hedef tahtası olacak. “İttihatçı gavuru” sözü ağızlardan düşmeyecektir.”; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, s. 234-235, “...Meşrutiyetten sonra yapılan yatırımlara gelince, bunların müstahsil duruma geçmesine vakit kalmadan, umumi harp ekonomik düzeni altüst etmiştir.” ; Korkut Boratav, a.g.m. , s. 274, “Kısacası 1908-1922 döneminin nesnel ve öznel koşulları Türkiye’de ulusal nitelikte bir kapitalizmin filizlenmesi için de bazı olumlu etkenler içermekte idi.” ; Tanık Zafer Tunaya, a.g.e.

İttihat ve Terakki Partisi'nin "Milli İktisat" politikası Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli liman şehri olan İzmir'de ve İzmir'in hinterlandı olan Ege'de hassasiyetle uygulanmıştır. Bu uygulamanın baş aktörü olarak Vali Rahmi Bey ile İttihat ve Terakki'nin İzmir sorumlu sekreteri Celal Bey (Bayar) görülüyordu⁵⁶. Meşrutiyet'le birlikte İzmirli Türk girişimciye de cesaret gelmiş pek çok alanda atılımlara geçilmişti ancak "savaş koşullarının yarattığı güçlükler, yokluk, pahalılık, İzmir şehrinin İngiliz donanması tarafından bonbardıman edilişi İzmir'de istenilen sonuçlara ulaşılmasını engelledi."⁵⁷ Daha sonra ise "mütareke ve onu izleyen işgal, İzmir'deki umut verici gelişmelere ağır bir darbe vurmuştur."⁵⁸

III, s. 368, "...İttihat ve Terakki iktisadi savaştan da -imkansız olduğu- için yenik çıkmıştır."; Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 459, "Ulusçuların kültür toplumculuğu islamcılarının din kurallarıyla koşullandırılmış kapitalizm ahlakçılığı kadar ütöpik bir ülküdür. Ekonomik ahlak konusunda ulusçuların katkısı islamcılarının faiz konusundaki ortaçağcı görüşünün eleştirisini getirmeleri olmuştur..."

⁵⁶ Yaşar Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Ticaret ve Ticaret Odasının Öyküsü", *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 52-55; Raziye Kişi, a.g.e. , s. 22, 73, 232-233; Tülay Alim, a.g.e. , s. 168-173; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 163-164, 226

⁵⁷ Ergün Aybars, a.g.e. I, s. 228

⁵⁸ Zeki Arıkan, "II. Meşrutiyet Döneminde İzmir (1908-1918)", *Üç İzmir*, s.224

E. 1915-1918 ENFLASYONU

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na hazırlıksız denilebilecek bir şekilde girmişti¹. İlk defa topyekün harple karşı karşıya kalan Osmanlı İmparatorluğu'nun altı aylık iâşe stokuyla dört yıl sürecektir olan harbe hazır girdiği söylenemez. Bu nedenle iâşe sorun olmuştu. Fiyatları ayarlamak ve iâşe dağıtım görevi başlangıçta belediyelere verilmişti². Ancak belediyelerin bu konularda yetersiz kalması ile İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde "Heyet-i Mahsusa-i Ticariyye" büyük şehirlerin iâşesini üstlenmiş şeker, gaz ve ekmek gibi maddelerin tevzini sağlamaya çalışmışlardı³. Savaşın borçlanılarak finanse ediliyordu. Bu da halkın sırtına ağır bir yük getiriyordu. Savaş nedeni ile piyasalardaki belirsizlik spekülasyonlara neden oluyordu. Mal yetersizliği, arz kıtlığı fiyat artışı beklentisini doğuruyor bu da paradan kaçarak mala yatırım yapılmasına neden oluyordu. Böylelikle stoklanan mallar yüksek fiyatlarla alıcı buluyordu⁴. Kooperatifler mali olarak bu durumdan tüketiciyi koruyordu ancak bu da yeterli bir çözüm olmuyordu⁵. Spekülasyonla elde edilen haksız kazançta engel olabilmek üzere "İâşecilik ve Men-i İhtikar Komisyonu" kurulmuştu ancak bunun da çözüm olduğu söylenemez. "Milli burjuvazi" oluşturma çabasındaki İttihat ve Terakki Partisi

¹ Hüseyin Karakayalı, *Makroekonomik Çözümleme*, Bilgehan Basımevi, İzmir 1988, s. 127 - 132; Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar (8-10 Haziran 1973)*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Yayına Hazırlayan: Osman Okyar, Ankara 1975, s. 374 - 377

² Zafer Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, s. 342; Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/araştırmalar*, s.375; Sabri Sürgevil, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Fiyat Hareketleri", , s. 123

³ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 311; Sabri Sürgevil, a.g.m. ,s. 81- 82

⁴ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 34, 343 266; Sabri Sürgevil, a.g.m. , s. 83;

⁵ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 222, 231; Sabri Sürgevil, a.g.m. , s. 111

oluşturduğu bu komisyonla yabancı ve azınlıklara karşı mücadele ederken zaman zaman Türklerin haksız kazançlarına göz yumuyordu⁶.

Temel tüketim maddelerinin çoğunun kaynağı olan tarım ürünlerinin üretimi sekteye uğramıştı. Askere alınan çiftçi pozisyonundaki pek çok genç üretimden düşerek tüketici pozisyonunu almıştı⁷. Devletin üreticinin tüketeceği ürünü de toplayarak dağıtması üretim psikolojisini pazar için üretimden caydırmış geçimlik üretime yönlendirmişti⁸. Çift hayvanlarının ordunun ihtiyaçlarını karşılamak üzere toplanması da doğal olarak üretime olumsuz bir şekilde etki ediyordu. Savaş süresince düşman devletlerin kontrolüne geçen toprakların üretime katkıları da kaybediliyordu⁹.

Osmanlı İmparatorluğu dış ticaretinin büyük bölümünü İtilaf Devletleriyle yaptığı için savaşın başlaması ile bu devletlerle ilişkilerini kesmek zorunda kaldı¹⁰. Ayrıca ambargo altına alınmışcasına etrafının düşman devletlerle çevrili olması nedeni ile Almanya'yla olan irtibatı da kesilmişti¹¹. Bütün bunlar Osmanlı ekonomisinin dünya ekonomisi ile olan bağlantılarının kesilmesine ve kendi yağıyla kavrulur bir hale gelmesine neden olmuştu. Bu da arz yetmezliğine neden olarak fiyatların artışı ile sonuçlanmıştı. İlave olarak İtilaf Devletlerine yapılacak olan ihracat da sekteye uğramış, üretilen ihraç malları stoklanmış, çürümeye bırakılmıştı. Temel tüketim mallarının ihracı

⁶ Yılmaz Karakoyunlu, *Türkiye'de Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu*, s. 52 - 53, 55; Sabri Sürgevil, a.g.m. , s. 111; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 57

⁷ a.g.e. , s. 314, 318

⁸ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 374; Korkut Boratav, "Devrim ve Savaş Yılları", *Türkiye Tarihi 4 (İktisat Tarihi 1908- 1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989, s. 279

⁹ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/7 (Kasım 1986), s. 63; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 326

¹⁰ a.g.e. , s. 571

¹¹ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 235

zaten yasaktı. Dost olan ülkelerin de temel tüketim mallarını ihraç etmeyerek stoklama politikası da arzı etkileyen faktörler arasında yerini alır¹².

Arza etki eden diğer bir faktör ise üretilen malların pazara ulaştırılması sorunu idi. Hali hazırda mevcut olan ulaşım sorununa vagonların zahire nakliyatında Esnaf Cemiyeti tarafından tahsis edilmesi de yeni bir problem eklenmişti. Başlangıçta intizamlı olarak devam eden ve “yabancı tüccarı zahire ticaretinden uzaklaştırmakta ” kullanılan vagon tahsis Cemiyet üyelerinin şahsi çıkar peşine düşmeleri ile sorun haline gelmiştir¹³.

Spekülatif kazançları mabul karşılayan toplum ise ahlaki bir çöküntü içine girmişti¹⁴. Herkes spekülatif kazanç peşinde koşarak “harp zengini” olmaya çalışıyordu. Çiftçi-rençber ve tüccar gelir dağılımında aslan payını alır hale gelmişlerdi¹⁵. Asker ve memur ise yoksulluk içine düşmüştü. Memur bu nedenle ticaret yapmaya başlamıştı. Üretici arz yetmezliği sayesinde fiyatı kendisi ayarlar duruma geldiği için zenginleşmişti. Narh uygulanmaya çalışılmış fakat kontrolündeki yetersizliğe ilave olarak sübvansiyonu da ağır olmuştu¹⁶. “Anadolu’dan İstanbul’a hububat sevki savaş yıllarının en karlı faaliyeti ” olmuştu¹⁷.

Yoksullaştığı iddea edilen Rum azınlığa Kızılhaç tarafından yapılan iâşe yardım sandıklarından silah ve cephane çıkıyordu¹⁸.

¹² a.g.e. , s. 325

¹³ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 375; Tevfik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, s. 165; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 343

¹⁴ a.g.e. , s. 34, 226, 334, 342

¹⁵ a.g.e. , s. 325, 342, 344

¹⁶ Sabri Sürgevil, a.g.m. , s. 111

¹⁷ Kokut Boratav, a.g.m. , s. 274

¹⁸ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 130

Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirleri I. Dünya Savaşı'na katılan bütün diğer ülkelerde olduğu gibi, harp giderlerin karşılamakta yetersiz kalıyordu¹⁹. Osmanlı İmparatorluğu'nun harp giderleri 1 milyar 802 milyon doları buluyordu²⁰.

Harp nedeni ile gelirlerde düşüş olmuştu²¹. Osmanlı İmparatorluğu'nun vergi sisteminin yetersizliği ve iç borçlanmadaki başarısızlığı nedeniyle savaş giderlerinin karşılanabilmesi için kağıt para basımına gidilmiş ya da borç alınmıştı²². Diğer ülkelerin finansman kaynaklarında da benzer özellikler mevcuttu²³. Osmanlı hükümeti her ne kadar gelir arttırıcı tedbirler uyguladıysa da (memur maaşlarında kısıtlama, borç ertelenmesi, "tekalif-i harbiye"... gibi) bütçe, orduya aylık olarak yapılan 500 bin liralık harcamayı karşılamaya yeterli olmuyordu²⁴. Savaşın topyekün bir harp olması bütçeden ayrılacak bir ödenekle finanse edilmesine olanak sağlamıyordu²⁵. Enflasyonist bir politika izleyen²⁶ Osmanlı İmparatorluğu

¹⁹ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 238, "...34 milyon altın lirayı bulan 1914-1915 mali yılı bütçesinin 14 milyonu Düyun-u Umumiye'ye, kalan 20 milyonu devletin payına düşüyordu. Harbiye Nezareti bütçesi 6 milyon liraydı. Jandarma'nınki 2 milyon, Bahriye Nezareti bütçesi ise 1 milyon 300 bin dolaylarındaydı..."

²⁰ Feridun Engin, a.g.m. , s. 63, "Cephedeki askerin % 4,38'i Türk olduğu halde, Osmanlı Ordusu'nun mali imkanları % 0.85'den ibaret kalmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nda

Seferberlik Giderleri

Merkezi Devletler	: \$ 76 milyar 008 milyon
İtilaf Devletleri	: \$ 156 milyar 150 milyon";

Zafer Toprak, a.g.e. , s. 234 "1914-1918 döneminede savaş giderleri astronomik rakamlara ulaşmıştı. İngiltere, müttefiklere verdiği avanslar dışında, savaş için 35.300 milyon İngiliz lirası harcamıştı. Fransa'nın savaş gideri 24.300 milyon İngiliz lirasını buluyordu. Almanya'nın ki ise 37.770 milyon İngiliz lirasına ulaşmıştı."

²¹ a.g.e. , s. 238, "...Savaş nedeniyle, devlet gelirlerinde 7-8 milyon liralık bir düşüş bekleniyordu..."

²² a.g.e. , s. 238, 264

²³ a.g.e. , s. 235

²⁴ a.g.e. , s. 238

²⁵ a.g.e. , s. 234

savaşı finanse edebilmek için “Temmuz 1915 ile Ekim 1918 arasında 161 milyon Osmanlı Lirası”...basmıştı²⁷.

1918 yılında yapacağı iç borçlanma²⁸ dışında dahili borçlanmayı yapamayan Osmanlı İmparatorluğu dış borçlanmasına devam ederek savaştan evvel 155 milyon lira olan bütçe açığını savaşın sonunda 388 milyon liraya çıkartmıştı²⁹. Yardımların büyük çoğunluğunu teşkil eden 235.056.344 Osmanlı Lirası’nın “148.581.400 lirası hazine bonusu, geri kalan altın, gümüş, Alman markı, ya da Türk lirası olarak” Almanya Hükümeti tarafından Osmanlı Devletine “borç” olarak vermişti. Az bir miktarda Avusturya’dan borç alınmıştı³⁰.

²⁶ a.g.e. , s. 235

²⁷ a.g.e. , s. 264-265, “...Tedavüle sokulan, 161 milyon liralık kağıt para ile birlikte savaş sonunda para arzı 211 milyon Osmanlı lirasını bulmuştu.”

²⁸ Nihat S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, s. 285

²⁹ Tarık Zafer Tunaya, a.g.e. III. , s. 347; Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 281;

³⁰ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 253; Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 398, “Hazine bonusu şeklinde avanslardan başka, Almanlar Osmanlı devletine altın ve gümüş olarak 154 milyon, Avusturya ise 2.2 milyon, tutarında ikrazda bulunmuştur. Bu meblağlardan yalnız 5.2 milyon lirası evrak-ı nakdiye ihracı karşılığında kullanılmış, mütebahisi Harbiye nezaretinin emrine tahsis edilmiştir. Bunlardan başka Almanya 31.8 milyon, Avusturya da 6 milyon lira değerinde harp malzemesi teslim edilmiştir. Bu suretle müttefiklerimizin ikrat avans yardım veya malzeme ve teçhizat şeklinde harp masraflarımıza iştiraki şöyle olmuştur:

Avans Şekilleri(milyon lira)	Almanya	Avusturya	Yekün
Hazine bonusu olarak	171,2	-	171,2
Altın olarak	13,1	2,2	15,3
Gümüş olarak	2,3	-	2,3
Osmanlı lirası olarak	18,5	-	18,5
Harp malzemesi olarak	31,8	6	37,8
Mark ve Kron olarak	22,2	6,3	28,5
Toplam	259,1	14,5	273,6

Osmanlı Devleti harp masraflarının % 65'ini (260 milyon) Almanya ve Avusturalya'dan borçlanarak karşılanmıştı³¹.

I. Dünya Savaşı'nın başlanmasıyla, olağanüstü şartlar nedeniyle oluşabilecek panik havasını yatıştırarak mevduat sahiplerinin bankalardaki paralarını çekmelerini önlemek üzere bütün hesapları bloke eden, bütün (iç ve dış) borç ve taahhütleri tecil eden Tecil-i Düyun Kanunu çıkarılmıştı³². “Bu teciller harbin sonuna kadar on bir defa tekrarlanmıştır.”³³ Osmanlı Bankası'nın çıkarmış olduğu banknotları altına çevirme yükümlülüğü de, Babıali tarafından savaş sonuna bırakıldı³⁴.

Savaş finanse etmek için yapılan para basma işlemleri zaten çökmüş olan Osmanlı para sistemine (çiftmetal) tuz biber oldu³⁵. Karşılıksız olarak basılan paralar, enflasyonu artırırken, piyasadan altın toplanması altının saklanarak değerinin artmasına neden oluyordu³⁶. Küçük madeni paranın bulunmayışı bu paralarla talebin de çok olması ile birleşerek bu paraların değerini artırıyordu³⁷. Osmanlı para sistemi içindeki kur ayarlamasına gelince bu başlı başına bir problemdi. Bölgeler arası kur farkı olduğu gibi kurlar her gün değişiyordu³⁸. 88-90 değişik kura aynı anda rastlanması şaşılacak bir şey

³¹ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları” *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 398

³² Zafer Toprak, a.g.e. , s. 64

³³ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi ve Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 375

³⁴ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 236

³⁵ a.g.e. , s. 123

³⁶ a.g.e. , s. 237, 242- 244, 265, “...Osmanlı kağıt parasının yurt içindeki satın alma gücü %95 oranında kayba uğramıştı.”

³⁷ a.g.e. , s. 237, 253, “...İzmir Valisi Rahmi Bey, ufaklık buhranının üstesinden gelebilmek için kendi bildiğince birer kuruşluk kağıt paralar basmıştı...”

³⁸ a.g.e. , s. 246- 249

değildi³⁹. Osmanlı'nın kendisine özgü bir para sistemi oluşturmasının temelinde ekonomisinin bağımlı olması yatıyordu⁴⁰.

I. Dünya Savaşı'nın meydana getirmiş olduğu olağanüstü şartlarla, kambiyo kurlarının ülkeler arasındaki farklılıklardan yararlanacak olan fırsatçılar "Kambiyo Muameleleri Merkez Komisyonunca" engellemeye çalışılmıştı⁴¹. Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda örnek aldıkları ülke yine Almanya'ydı.

Para dolanımındaki karışıklık tefecilere spekülasyon kazanç sağladığı için tefeciler ve büyük tüccarlar kargaşa ortamını körüklüyorlardı⁴². Kargaşa piyasada çeşit çeşit para (yabancı paralar dahil) olmasından ve bu paraların değerinin her gün değişmesinden kaynaklanıyordu. Paraların değeri satın alınacak mala göre de değişiyordu⁴³.

"Büyük ticarete ve hükümetle olan ticari ilişkilerde altın para kullanılıyordu...Gümüş paralar toptancı ticarete...çok sınırlı bir geçerliliğe sahip bulunuyordu.

Buna karşılık prakende ticarete temel para gümüş para idi ve hesap kuru 20 kuruş düzeyinde saptanmış gümüş mecdiye üzerinden yapılıyordu..."⁴⁴

³⁹ A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 109; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 247

⁴⁰ a.g.e. , s. 249; A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 104, 111

⁴¹ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 121

⁴² A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 111

⁴³ a.g.e. , s. 108 - 109

⁴⁴ a.g.e. , s. 109; Feridun Ergin, a.g.m. , s. 59, "Kuruş hesap birimiydi. 40 para, 1 kuruş ederdi. 1 Osmanlı lirası 100 kuruştı.

Osmanlı lirasının değeri 6.615 gr.saf altındı..." ; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 247, "...Teamüle göre 125 kambiyo kuruşu bir Osmanlı lirasına eşitti..."

Çift metal sisteminin yanında yabancı ülke paraları da tedavülde bulunuyordu. Buna rağmen bir de Osmanlı Devleti'nin tedavüle çıkardığı paraları eklendi. Yıllık enflasyon artış hızı % 300'e varmıştı. Osmanlı parası % 95 oranında değer kaybetmişti⁴⁵. Kambiyo Muamelat Merkez Komisyonu, yeni gümrük tarifesi ve diğer tedbirler Osmanlı Lirası'nın dış değerindeki düşüş oranını frenlemişti⁴⁶. Ancak bu, düşüşü durdurmuş değildi⁴⁷.

Savaşa rağmen hükümet bu koşulları düzeltmek için 08 Nisan 1916 tarihinde Tevhid-i Meskûlat Kanunu'nu çıkartmak zorunda kaldı. 1 lira 100 kuruşa eşit kabul edildi ve çift metal sistemi kaldırıldı⁴⁸.

İaşeyi düzenlemekte ve karaborsacılığı kontrol altına almakta başlangıçta çekimser davranan Osmanlı Hükümeti, daha sonraları narh ve karneye bağlamak dahil pek çok tedbir alarak piyasaya tamamen müdahale etmiş, ancak istediği sonuca ulaşamamıştır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan iâşe yetersizliği halkı perişan etmiştir⁴⁹.

Savaşın başlamasıyla memur maaşları %50 indirilmiş, daha sonra %10 ve 20 oranlarında arttırılmakla birlikte reel olarak %80 alım gücü kaybına uğramıştır⁵⁰. 1914 yılında gayrisafi milli gelirin %54, 18'ini tarımın

⁴⁵ a.g.e. , s. 237, 240, 342; Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, s. 228; Alptekin Mütterisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 98, " 1915'te kağıt para çıkarıldığı zaman kağıt para 1 Osmanlı lirası ile satın alınabilen bir mal, savaşın 3. yılına girilirken, 5.50 Osmanlı lirası ile satın alınabiliyordu. Mondros Mütakeresi imzalanırken aynı malı almak için 4.48 Osmanlı lirası ödemek gerekiyordu."

⁴⁶ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 126

⁴⁷ a.g.e. , s. 123, "Örneğin 1916'da 1 Osmanlı Lirası 22 İsviçre frangıyla değiştirilirken bir yıl sonra karşılığında ancak 12 frank veriliyordu."

⁴⁸ a.g.e. , s. 244, 250 - 251

⁴⁹ a.g.e. , s. 25, 119, 120, 312; Feridun Ergin, a.g.e. , s. 64; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 8; Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 374, 380

⁵⁰ Korkut Boratav, a.g.m. , s. 278

oluşturduğu Osmanlı İmparatorluğunda⁵¹ tarım ürünü fiyatlarındaki artış karşısında ücret artışlarının bodurluğu nedeni ile tüketiciler zor anlar yaşamaktadırlar⁵². “Harbi Umumi yıllarında ise ücretlerin fiyat artışlarını izlemeyerek reel olarak gerilediğini saptayabiliyorlardı... Ücret verileri sunan üretim kollarından hesapladığımız gündelik ücretlerin (işçi sayısına göre) ağırlıklı ortalaması 1913’te 13,3, 1915’te 14,9 kuruştur...”⁵³ Temel tüketim mallarının savaş yılları boyunca izlemiş olduğu fiyat artışları aşağıdadır⁵⁴:

⁵¹ Feridun Ergin, a.g.m. , s. 59

⁵² Korkut Boratav, a.g.m. , s. 277

⁵³ Oya Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 491

⁵⁴ tablo değerleri Tevfik Çavdar, *Yüzyıllık Pahalılık*, s. 56’dan alınmıştır; Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, s. 17,

	1914 (kuruş)	1917 (kuruş)	1918 (kuruş)
Bir Okka Ekmek	1,25	16	-
Bir kg. Buğday	99	-	510
Bir Okka Zeytinyağı	8	-	180
' " Et	10	30	-
' " Pirinç	3	45	90
' " Şeker	4	150	250

;Feridun Ergin, a.g.m. , s. 60

1914 Temmuzunda Perakende Fiyatlar:

	1 Kilo
Ekmek	1,46 kuruş
Pirinç ve Makarna	2,34 "
Patates	0,78 "
Kurufasulye ve Nohut	3,12 "
Süt	1,59 "
Kaşar Peyniri	9,35 "
Koyun Eti	5,79 "
Yumurta	0,50 "

Madde	Temmuz 1914	Eylül 1918	Artış İndeksi(1914=100)
Şeker	3,00	250,00	8333,00
Kahve	12,00	600,00	5000,00
Pirinç	3,00	90,00	3000,00
Makarna	3,00	95,00	3167,00
Patates	1,00	27,00	2700,00
Fasulye	4,00	65,00	1625,00
Soğan	0,50	16,00	3200,00
Zeytinyağı	8,00	180,00	2250,00
Tuz	1,50	5,50	366,00
Süt	2,00	45,00	2250,00
Kaşar Peyniri	12,00	280,00	2333,00
Koyun Eti	7,00	120,00	1714,00
Sade Yağ	20,00	400,00	2000,00
Yumurta	0,50	4,25	850,00
Sabun	7,00	140,00	2000,00
Gaz Yağı	1,50	160,00	1000,00
Odun Kömürü	0,50	13,00	2600,00
Odun	45,00	540,00	1200,00

Şeker	2,34 "
Sabun	5,45 "
Gazyağı	1,17 "
Kahvenin kalitesi iyi ve fiyatı	9,35 kuruştur
Zeytin yağının kilo	6,24 "
Odunun çekisi	45 kuruş ve mangal kömürünün kilosu 0,39 kuruştur..."

Düyun-u Umumiye verilerine göre geçinme indeksi ise aşağıdaki gibidir:(kuruş olarak)⁵⁵

Madde Adı	Temmuz 1914		Temmuz 1918		Artış %
	Okka Fiyatı	Tutarı	Okka Fiyatı	Tutarı	
Ekmek (16 okka)	1,875	30,000	2,500	40,000	133,330
Şeker(1 okka)	3,000	3,000	250,000	250,000	8333,330
Kahve(100dirhem)	12,000	3,000	600,000	150,000	5000,000
Pirinç(2 okka)	3,000	6,000	95,000	190,000	3000,000
Makarna(2 okka)	3,000	6,000	27,000	182,000	3166,660
Fasulye-Nohut (4 okka)	4,000	16,000	65,000	260,000	1625,000
Patates (6okka)	6,000	6,000	27,000	182,000	3033,000
Soğan (2 okka)	0,500	1,000	16,000	32,000	3200,000
Zeytinyağı (0,5 okka)	8,000	4,000	180,000	90,000	2250,000
Tuz (0,5 okka)	1,500	0,750	5,500	2,250	300,000
Süt (8 okka)	2,000	16,000	45,000	360,000	2250,000
Kaşar Peyniri (1 okka)	12,000	12,000	280,000	280,000	2333,300
Koyun Eti (4 okka)	7,000	28,000	120,000	480,000	1714,290
Sade Yağ(1 okka)	10,000	10,000	400,000	400,000	4000,000
Yumurta (16 adet)	0,500	8,000	4,250	68,000	850,000
Ara Toplam		149,750		2964,250	1979,470
Sabun(166dirhem)	7,000	2,750	140,000	55,000	2000,000
Gazyağı(1 okka)	1,500	1,500	160,000	160,000	10666,660

⁵⁵ Tevfik Çavdar, *Yüz Yıllık Pahalılık*, s. 57; Feridun Ergin, a.g.e. , s. 63 “Enflasyon 1916’da hızlanmıştır.

Düyun-u Umumiye

Geçinme İndeksi

1914	100
.....	
1918	1897 ”

; Zafer Toprak, a.g.e. , s. 332

Odun Kömürü (10 okka)	0,500	5,000	13,000	130,000	2600,000
Odun (0,25 çeki)	45,000	11,250	540,000	135,000	1200,000
Elbise	50,000	50,000	900,000	900,000	1800,000
Ayakkabı	15,000	15,000	250,000	250,000	1666,660
Toplam		235,250		4594,250	1952,920

Ücretler buna bağlı olarakda alım gücü düşük, tüketim maddelerinin fiyatları yüksekti. Ancak sorun sadece bu değildi, parası olanlar bile tüketim malzemelerini bulmakta zorluk çekiyorlardı⁵⁶. İzmir, hayat pahalılığı Türkiye ortalamasının altında olan şehirlerden birisi olma şansına sahip illerden birisi olduğu halde⁵⁷ “savaş boyunca fırınların önünde büyük kuyruk oluşturarak, bakla unu, palamut tozu ve süpürge tohumundan hazırlanan 50 dirhemlik ekmek”lerden⁵⁸ alabilmek için mücadele edilirdi. İzmir nispeten şanslı olmakla birlikte savaş süresince bütün Osmanlı İmparatorluğu gibi enflasyon ve enfloşyona neden olan spekülasyonlardan etkilendi.

⁵⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 132

⁵⁷ Feridun Ergin, a.g.e. , s. 62

⁵⁸ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 131

II. 1919-1922 YILLARI ARASINDA İZMİR'DE İKTİSADİ DURUM

“1919-1922 Yılları Arasında İzmir’in İktisadi Durumu ”nu tam olarak ortaya koyabilmek için temel sektörleri teker teker ele alarak sektörlerin durumunu ortaya koyup, incelediğimiz takdirde genel durumun ortaya çıkacağını düşünerek, bu şekilde bir çalışma yapma yoluna gittik.

A. TARIM, ORMAN VE HAYVANCILIK SEKTÖRÜ

Fizyokratların¹ etkisindeki Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomisi tarıma dayalı idi². İhraç ürünlerinin tamamı tarım ürünlerinden ve madenlerden oluşuyordu. Bu nedenle İmparatorluğun en canlı ticaret merkezlerinden birisi olan İzmir ekonomisinin de temelini tarımın oluşturduğunu söylemek hatalı olmayacaktır³. Sanayi bitkilerinin yanında İzmir’de kuru üzüm ve incir üretimi oldukça önemli bir paya sahiptir. Üretici olan köylünün sırtına üreticiliğin yanında I. Dünya Savaşı sırasında askerlik görevinin de yüklenmesi daha önce de gördüğümüz gibi üretimi düşürmüştür. Vergi zamanı geldiğinde hısrırlanan köylünün ihtiyaçları karşılanmıyordu⁴. Tarım iklim koşullarına bağlı olarak yapıyorken, teknolojik gelişimlerin İzmir ve art bölgesinin tarım üretimine yansıtıldığı söylenemez⁵. Üretim yetersizliği ve iç pazara yönelik satış imkanı

¹ Hüseyin Karakayalı, *Ekonomi Kuramı*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1989, s. 33

² Zafer Toprak, , “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar*, s. 20

³ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 37; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 76

⁴ Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Ç. T. T. A. D. I/3*, s. 182

⁵ H.Siren Bora, “Or Yehuda”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 390

yetersizliği salgın hastalıklara ve “kriz ölümlere” neden oluyordu⁶. İzmir yalnız kendi ürettiği tarımsal artığın değil art bölgesi olan bütün Batı Anadolu’nun ürünlerinin yurt dışına sevk edildiği noktaydı⁷.

Savaşın askere alma ile doğurduğu iş gücü açığı, savaşın sonunda imzalanan mütareke gereği terhis işlemleriyle ortadan kalkacakmış gibi bir görüntü sergilemekle beraber, savaş sırasında ölenleri yeniden üretime dahil etmek mümkün değildi. Yaralılar ve 300.000’i bulan asker kaçakları üretime katılmadıkları gibi tüketimi de artırıyorlardı⁸. Ayrıca işgalle birlikte Yunanlıların yaptıkları zulüm neticesinde pek çok üreticini ölümler, kalan pek çok Türk çiftçi, tarlalarını ve diğer taşınmazlarını bırakarak iç bölgelerdeki güvenli yerlere göç ediyorlardı. Bu da üretime menfi yönde etkide bulunuyordu⁹. Cumhuriyet’le birlikte işgücü açığının, özellikle tarımda, giderilmesi için önlemler alınmaya başlandı¹⁰.

Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşları ile buhran içine giren tarımın Mütareke ve onu izleyen İstiklal Harbi esnasında durumunda düzelme olmadı, aksine şiddetle bozulmasına devam etti¹¹.

“...1922 yılı sonunda, tam hasat dönemine denk gelen Eylül ayı içinde Yunan askerinin geri çekilirken tarlaları, bağları bahçeleri tahrip etmesi, ...tarım ürünlerinin yetiştirilmesinde de pek çok etkin bir rol oynayan Rumların yöreyi terk edip, Yunanistan’a kaçmaları ile büyük bir tarımsal

⁶ Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, *Türkiye’de Tarımsal Yapılar*, s. 32

⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 37

⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 76 - 77; Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 33; Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 176

⁹ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 33

¹⁰ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 33 - 34

¹¹ Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 384

içgücü açığının ortaya çıkması, hem de buna bağlı olarak onların terk ettikleri tarla, bağ ve bahçelerdeki ürünün toplanamayarak çürümeye terk edilmesi...”¹² tarımsal atık ürün miktarının düşük kalmasına neden oluyordu.

Toprak ağalarının ellerindeki¹³ etkili alanlar I. Dünya Savaşı’ndan en az zararla çıkarken Milli Mücadele Yıllarında savaş alanlarını oluşturuyorlardı¹⁴. “Savaş alanı dışında kalan yerlerde hasatın yapılabilmesi, evsiz kalanlara ve hasatı zarar görenlere yardım için yardım komiteleri oluşturulmuştu. Bu komiteler zengin Türk ve Yunanlılar’dan para toplayarak ihtiyaç sahiplerine maddi yardımda bulunmuşlardı...”¹⁵ Yunanlıların işgalleri sırasında takip ettikleri siyaset, olumsuz etkilerini derhal gösterdi¹⁶. Eşkiya ve asker kaçağı Türk çetecilere ilave olarak Rum çetelerinin faaliyetleri neticesinde “...korkusundan evlerinden dışarı çıkamayan köylülerin ürünlerini toplayamamasına neden oluyordu.”¹⁷

Yunan işgalinden kaçan Türk üreticilere ise iç bölgelerde İtalyanlar yardımda bulunuyorlardı. “...Kaçaklara çadır, battaniye ve yiyecek yardımı yapmaları, çiftçilere tarım kredileri vermeleri, bozuk yolları ve camileri onarmaları”¹⁸ İtalyanların yaptıkları yardımlar olarak sayılabilir.

¹² Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 38

¹³ Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 175

¹⁴ Zafer Toprak, “Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler”, *Türkiyede Tarımsal Yapılar*, s. 33; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 166

¹⁵ Ahmet Özgiray, “P.Hadkinson’un Yunan İşgali Altında Bulunan Yerler Hakkındaki Gözlemleri”, *Ç.T.T.A.D. I/3*, s. 157

¹⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, s. 165

¹⁷ alıntı Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, s. 48; İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 79

¹⁸ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 33 - 34

İzmir'i terk eden ve terke zorlanan Türklere ait boşalmış araziler, Yunanistan'dan ve Girit'ten gelen çoğu çiftçi olan 120 bin Ruma istismal ve müsadere ile dağıtılmıştı¹⁹. Bu arazilere yerleşmek için Anadolu'nun iç bölgelerinden de Rumlar geliyordu. Anadolu içinden göç eden yerli Rum üreticiler geldikleri yerlerdeki mahsülü toplamadan tarlalarında bırakmışlar ve böylalıkla de üretimin düşmesine katkıda bulunmuşlardı²⁰.

Osmanlı makamları ve Stergiadis Türk göçmenlerin dönmesini sağlamak için özendirici tedbirlere başvuruyorlardı²¹. Ancak dönenlere Yunan idaresi tarafından memnuniyet "taahhüt senetleri" imzalatılması ve Yunanlıların uyguladıkları kötü muamelenin devam etmesi Türk muhacirlerinin dönmesini engelliyordu²².

Reji idaresi bu dönemde sömürsünü silahlı korucuları ile devam ettiriyordu. Buna karşılık tütün kaçakçılığı da asker kaçakları ve eşkiyalar tarafından sürdürülüyordu²³.

Tapu işlemleri (vergiler ve harçlar) 1919 Mayıs'ında 1909 yılı düzenlemelerine uygun olarak sürdürülüyordu²⁴. Öşür olarak %12,5²⁵ vergi alınıyordu, ancak işgale karşı kendisini koruyamayan Osmanlı Hükümeti'nin topladığı vergiler ambarlarda çürürken halk açıktan perişan oluyordu²⁶. 1919

¹⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun Ekonomisi*, s. 166

²⁰ Engin Berber, a.g.e. , s. 228

²¹ a.g.e. , s. 159 - 160

²² Yücel Özkaya, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, s. 31

²³ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. , s. 144

²⁴ a.g.e. , s. 126

²⁵ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye* , s. 42

²⁶ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 221

Mayıs ayında arazi vergisi olarak öşür veren arazilerden %0.6, öşür vermeyen arazilerden %1 oranında vergi alınıyordu²⁷.

Savaş ve onu izleyen Mondros Mütarekesiyle birlikte Yunanlıların İzmir'i ve Batı Anadolu'yu işgalleri İttihat ve Terakki Partisi'nin o güne kadar geliştirmeye çalıştığı kooperatifçiliğe büyük zararlar vermişti²⁸. Halk ve kooperatif üyeleri kooperatiflere destek olurken²⁹ üreticiyi destekleyen satış ortaklıkları ve yardım sandıkları da kurulmaktan geri kalınıyordu³⁰.

Yunan işgalinin palamut üretimine etkisini şu sözler çok güzel bir şekilde ifade eder:

“...bir milyon kantarı mütecaviz istihsalatı hesab edilmiş ise de 1335 (1919) senesi Mayıs'ında İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali altına alınması yüzünden tahdis eden vaziyet mahsulün bir çok yerlerde toplatdırılmasını akim bırakmış ve bilahare vesait-i nakliyenin angaryaya alınması ziraat mallarının

²⁷ a.g.e. I, s. 107

²⁸ Özlem Yıldırım, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında, Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Durumu” *Ç.T.T.A.D. II / 4*, s. 103

²⁹ Özlem Yıldırım, “Cumhuriyet'in İlk Yıllarında, Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifinin Durumu”, *Ç.T.T.A.D. II / 4*, s.103

³⁰ Ahenk, 19 Teşrinisani 1335, a Köyü İğtibar

“Balçova Köyü İğtibar ve Satış Ortaklığı Sebze Hanı:

Satış Mahalli: İzmir'de Kemeraltında Beğ Hanı köylülerin alımlarının teriyle yetiştirdikleri mahsulatı değeri ile satmak ve köylülerimize ikrazatda bulunmak maksadı ile teşekkül eden iş bu müessesese muamelelerinin ciddiyet ve imtizamıyla İzmir civarında balunum, bahçıvanlık ... itimatını kazanmıştır.

Müessesemiz bu kere taşra ile de muamela icrasına karar verilmiştir. Taşra tüccarları tarafından üzüm, incir, ceviz,... buna benzer gerek kuru ve gerek yaş meyve gönderildiği takdirde piyace (piyasa) üzerine ... hat bedellerini en seri vasıta ile irsan etmeyi taahhüt eder malları şimendiferden çıkarmak için memur mahsus istihdam edildiğinden sahiplerinin masraf ederek İzmir'e gelmesine hacet yoktur. Gönderilen mal için avans verir.”

İzmir'e getirilememesine sebebiyet vermiş ve bir çok yerlerde depo edilmiş mallar yanmıştır...»³¹

Tarlalar, evler ve hayvan sürüleri işgalin son günlerinde oldukça ucuzlamıştı. Rumlar Türk Ordusunun başarısını duymuş ve ellerindeki taşınmaz mallarını satılığa çıkartmışlardı. Bu da doğal olarak fiyatların düşmesine neden olmuştu. Bir çok Türk gelişmelerin farkında olmadığından bu kelepir denilebilecek alış-verişe açık durumdaydılar.

I. Dünya Savaşın'dan önce hububat üretimi 66 milyon dönüm arazide yapıyorken savaştan sonra üretimin yapıldığı alan 35 milyon dönüme düşmüştür. Bu nedenle de ekmeklik hububat üretiminde % 50 oranında azalma meydana geldi³². Arz oranının düşmesi fiyatların artmasıyla sonuçlanıyor halk açlık ve sefalet çekiyordu. Savaştan sonra üretimde artış kaydedilmeye başlar³³. Ancak savaştan önceki seviyeye incelediğimiz dönemin çok sonrasında ulaşılır.

Mütareke ile birlikte “kapitülasyonlar” ve “Düyun-u Umumiye” tekrar yürürlüğe konulunca ekonomik yabancı egemenliği tekrar baş gösterdi³⁴.

Tarım üretiminde en önemli faktörlerden birisi olan sulama ise iklim koşullarına bırakılmıştı. “...1920’lerde, 1928’e kadar süren elverişli hava

³¹ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 164 - 165

³² Vedat Eldem, “Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 384-385

³³ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D.*, I/3, s. 39

³⁴ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 544

koşulları nedeniyle hasat iyi olmuştu...”³⁵ Yağan yağmurlar çiftçinin yüzünü güldürüyordu³⁶.

İzmir’in tarım ürünlerinin başlıcaları üzüm, incir, pamuk, tütün, palamut, kestane, zeytin, narenciye, susam ve köklü bitkilerden oluşuyordu³⁷.

İzmir kendi ürünleri yanında hinterlandı olan Batı Anadolu’nun da ürünlerinin toplanarak yurt dışına ihraç edildiği nokta olma özelliğini taşıdığından buğday ve tütün üretiminde önemli ölçüde potansiyele sahip olan Manisa 1888 yılında Kasaba demiryolu hattına bağlanmıştı³⁸.

İncir üretimi için en elverişli bölgeler Aydın ve İzmir illeri idi . Emperyalist ülkelerin ihtiyaç duydukları ürünleri de toplayarak Avrupaya sevk etmek için kurmuş oldukları İzmir-Aydın tren yolu hattının “Reşadiye-Karapınar-Umurlu-Nazilli istasyonları arasında yoğun bir biçimde”³⁹ incir üretiliyordu.

Palamut üretiminde ve ticaretinde de İzmir önemli bir yer teşkil ediyordu. “Anadolu’nun bir milyon kantar palamut mahsülü binlerce Türk zürraa’nın (çiftçinin) mesai ve faaliyeti sayesinde İzmir’e akıp gelmekte ve İzmir’de belli başlı otuz kadar ticarethanenin iktirasat rekabet kariyesi arasında bu mahsülün zürra’ya faide bahş netayiç vermekten çok uzak bulunduğu görülmekte idi. En ziyade şayan-ı teessüf olan nokta şu otuz

³⁵ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 20

³⁶ *Ahenk*, 9 Nisan 1938

³⁷ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 42; Sabri Sürgevil, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Fiyat Hareketleri”, s. 124; Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. I, s. 74

³⁸ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 39

³⁹ Sabri Yetkin, “Ege Bölgesinde İlk İncirciler (Ziraat) Kongresi ve Türkiye’de Tarım Satış Kooperatiflerinin Doğuşu”, *Ç.T.T.A.D.* II / 4, s. 111

ticarethanenin içinde en mütenain ve müstefid olanlar Avrupa ve Amerikayla iş yapan ve birkaç büyük alıcı ecnebi ticarethaneleri olması idi.”⁴⁰

İzmir pamuklarının kalitesi Adana yöresinin pamuklarından daha kaliteli, uzun elyafı, yumuşak ve daha dayanıklıdır⁴¹.

Tütün Türkiye’nin % 40 ihracatını oluşturduğu gibi dış borçlara teminat görevini de üstleniyordu. “1921’de 21 milyon kilo, 1924’de 60 kg. ve 1925’de 50 milyon kg.⁴² olarak üretilen toplam tütünler arasında İzmir Tütünleri kokusu, yavaş içimi ve açık rengi ile bütün dünyaca maruf bir tütündür⁴³. Aydın vilayetinin yıllık tütün üretimi 10 milyon kg. civarındadır. “Tütüncülük doğrudan doğruya ziraatle alakadar olmak veyahut zürranın mallarını satın alarak istimlak merkezlerine yollamak suretiyle ihracat tacirliği yapan iki sınıf halk arasında muameleye tabidir. Bunu bir de zürradan alarak yine İzmir’de ihracat tacirlerine satmak mecburiyetinde kalan üçüncü mütevessit sınıfı vardır...” Tütün alım-satımıyla uğraşan tüccar büyük sermayeli yabancı yatırımcılardan oluşuyordu⁴⁴. Ovalık araziler dönümde 100-150 kıyyeye kadar tütün vermelerine ve işçi yevmiyeleri ucuz olmasına

⁴⁰ *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 166

⁴¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Hakimiyeti Milli Matbaası, Ankara 1931, s. 34

⁴² Oya Silier, “1920’lerde Türkiye’de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 496

⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, s. 25, “Bunlar üç şekilde imal edilir:

1’nci Şekil: Öteden beri İzmir tütünlerinin kısmı azami kalıp denilen şekilde dizi halinde ipi ile beraber balya yapılmaktadır.

2’nci Şekil: Tonga. Bu şekil son senelerde taammüm etmekte ve halen İzmir tütünlerinin bir kısmı mühimmi bu şekilde tüccar tarafından imal edilmektedir. Bunda tütünler diziden sıyrılarak yaprak yaprak tefrik ve tasrif edilmekte olunmuş yapraklar veya harman halinde balya yapılmaktadır.

3’ncü Şekil: Basma Evvelce, Tire, Ödemiş, Bayındır, Buca tütünleri basma denilen yani yaprakları üst üste koyarak pastal yapılmakta idi. Tüccarlar bunu aldığı anda sıra şeklinde koymakta idi. Bilahare basma imalatı yalnız ödemiş ve pek az miktarda kalmıştır. Zürra umumiyetle tütünleri kalıp halinde tüccara satar.”

⁴⁴ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 24 Ağustos 1922, s. 198

rağmen çiftçi tütünden başka çeşitli mahsul yetiştiriciliği ile uğraştığından üretim düşük seviyede kalmıştır⁴⁵. Yunan yönetimi tütün kaçakçılığı ile mücadeleye büyük önem veriyordu⁴⁶.

1920'lerde köylü ailelerinin % 40'ı toprağın %80'ine sahipken ancak bir miktar artık ürün elde edebiliyorlardı. Bununla birlikte kalan % 60 oranındaki köylü aileleri, işlettikleri % 20'lik tarım alanından artık ürün alamıyorlardı⁴⁷. İzmir'de Türkler tarım alanlarının 53694 dönümüne sahipken "Rumlar 176 bin 877 dönüm, yabancılar 175 bin 119, Ermeniler, 5 bin 471, Museviler de 561 dönümüne sahiptiler."⁴⁸ Bu bölgedeki tarımsal işletmelerin büyüklüğü ticari ve sanayi nitelikli ürünlerin etkisindeydi⁴⁹. İzmir'de ortalama tarımsal işletme büyüklüğü 45 dönümdü. İzmir'deki tarımsal işletmeler % 18'i 10 dönümden daha az % 36'sı 11-50 dönüm, %46'sı 51 dönümden daha büyük arazilerden oluşuyordu⁵⁰. İzmir'de ekili arazinin % 73'ünde tahıl ürünleri, (436905 hektar), % 4'ünde sebze (24207 hektar), % 6'sında sanayi bitkileri (34665), % 17'sinde üzüm (104434 hektar) yetiştiriliyordu⁵¹.

⁴⁵ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 18 Eylül 1338, s. 223

⁴⁶ *Ahenk*, 6 Temmuz 1335, (Yunan Divanı Harp Mahkemesi tütün kaçakçılığı ile suçlanan Hüseyin isimli bir Türk'ü yirmi gün hapse mahkum ediyordu.B. D.)

⁴⁷ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 21

⁴⁸ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 47

⁴⁹ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Vaziyet ve Manzarai Umumiye*, Milliyet Yayınları (Baha Matbaası), Mart 1971, s. 24

⁵⁰ a.g.e., s. 20

⁵¹ a.g.e., s. 23; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 74, mevcut toprakların

"Kullanım yüzdesi yaklaşık olarak şu şekildedir:

Bölgeler	Tahıllar %	Sebzeler %	Bitkiler %	Bağlar %
Batı Anadol ve Ege	77	4	4	15

Türkiye'nin ekili ve dikili alanlarının %22'sini teşkil eden Batı Anadolu toprakları⁵² içindeki İzmir'in topraklarının % olarak dağılımı şöyledir;

Ekili-Dikili topraklar	: % 35
Nadas Toprakları	: % 3
Ormanlar	: % 20
Çayırlar ve Otlar	: % 14
Ürün Vermeyen Yerler	: % 28" ⁵³

Batı Anadolu'da İncir ve Üzüm Üretilen Araziler Şöyledir,⁵⁴

Ürün Mıntıka	Üzüm (dönüm)	İncir (dönüm)
Aydın	49250	410732
İzmir	425464	54703
Manisa	274450	5600
Muğla	18450	18870

⁵² *Türk İstiklal Harbi II / 1*, s. 34

⁵³ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 40

⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, s. 43 - 44

Bölgelere Göre İncir ve Üzüm Üretimi Şu Şekildedir:⁵⁵

Yıl	Aydın Vilayeti	Ege Bölgesi
	İncir (kıyyei atık)*	İncir (100 ton)** Üzüm (100 ton)**
1918	12450000	18 26
1919	11285000	16 30
1920	17593000	21 18
1921	16092000	21 34
1922	-	28 37
1923	-	20 37

1922 yılında İzmir’de 12 bin kilometrekare alan üzerinden İzmir’de (on üç kazası ile) üretilmiş olan bazı tarım ürünlerinin toplamı tablo A’da gösterilmişken bu üretimdeki bazı kazaların payı tablo B’de gösterilmiştir⁵⁶.

Tablo-A

Cinsi	Miktarı (kıyye)
Hububat	54466286
Zeytin Tanesi	37221256
Kuru Üzüm	8185280
Tütün	4357217
Kuru İncir	2681136
Pamuk Kozası	999816
Palamut	683790
Meyan Kökü	398224
Pamuk	512
Yekün	108993517

⁵⁵ * *Türkiye İktisad Mecmuası*, Mayıs 1922, s.134; Tür- Dav, *Osmanlıca - Türkçe Lügat*’da bir kıyyenin 1282 gr.’a eşit olduğu belirtilmektedir, ** Hamit Sadi Selen, *İktisadi Türkiye*, Ekler, *İstatistik Yıllığı, 1930* İstanbul, s. 182; “Ege bölgesi incir ve üzüm üretimini” Şevket Süreyya Aydemir, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, s. 44’de Türkiye üretimi olarak değerlendirmektedir.

⁵⁶ İbn Cemal M. Ragıb, “İzmir Livasının Zirai istihsalatı”, *Türkiye İktisat Mecmuası*, 12 Temmuz 1923, s. 118 - 119

1922 Yılı Genel Üretiminin İlçelere Dağılımı

Tablo- B

\Ürün İlçe	Kuru Üzüm (kıyye)	Zeytin Tanesi (kıyye)	Hububat (kıyye)
İzmir	2346856	6960000	3572972
Nif	2427200	1358000	1423440
Karaburun	438000	1532000	559776
Bergama	23304	11524000	13510432
Menemen	841376	688000	11031168
Foça	168600	924000	825936
Çeşme	205104	584000	496272
Urla	1305160	1952000	681936
Seferihisar	409328	1297600	646656
Kuşadası	14944	284360	753984
Yekün	8179872	27103960	33502572

1919 yılında bir kantar palamut (40 kıyye) 360 lira 140 kuruştan işlem görüyordu⁵⁷.

Kıyaslanabilmesi için Türkiye'nin genel bazı üretimleri verilirse, Birinci Dünya Savaşı başında yıllık 800.000 ton üzüm, 70.000 ton incir, 131.400 ton zeytin üretildiğini belirtmek gerekir⁵⁸.

⁵⁷ Türkiye İktisad Mecmuası, 6 Temmuz 1338, s. 165

⁵⁸ Tevfik Çavdar, Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye, s. 28; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 76

Bazı Ürünlerin Türkiye Geneli Toplam Üretimi (1000 ton)⁵⁹

Yıl	Ürün	Buğday	Arpa	Mısır	Bakliyat	Toplam	Tütün
	Harpden önce	3903	1700	325	264	6192	18,5(1918)
	1919	2154	1284	280	150	3868	19,6
	1920	-	-	-	-	-	29
	1921	2042	980	295	132	3449	15,5
	1922	-	-	-	-	-	20,5

Başlıca İhraç Ürünlerinin Durumu ise şu şekildedir (1000 ton olarak)⁶⁰ :

Yıl	Kuru			Fındık	Afyon (bin sandık)	Pamuk (Adana) (bin balya)	Palamut	Yaş Koza
	Tütün	Üzüm	İncir					
1919	19,66	25,2	15,4	16	4	20	15	2
1920	19,14	29,8	20,9	15	3,7	-	25	0,5
1921	15,58	33,9	21,3	21,8	3,2	15	18	0,1
1922	20,54	37,4	17,6	10	3,5	30	29	0,9
1923	26,09	36	28,2	23,1	2,2	80	32	1,4

Ahenk gazetesinden öğrendiğimize göre 1919 yılında istifa eden İzmir Merkez kazası çekirge mücadele muakkibi Ali Rıza Efendi'nin yerine Cemalettin Efendi atanmıştır⁶¹. Buradan o dönemde çekirgelerin tarımsal üretime zarar verdikleri ve bu nedenle çekirge ile mücadele için kuruluşlar olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bu kuruluşların o dönemdeki faaliyetleriyle ilgili olarak bilgiye rastlayamadık.

⁵⁹ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 385; Hububat toplamını kendimiz hesaplarken, tütün değerlerini Hamit Sadi Selen, *İktisadi Türkiye*, Ekler'den aldık.

⁶⁰ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 386

⁶¹ *Ahenk*, 5 Şubat 1919

İngiliz uyrukluların çiftliklerindeki üretim teknikleri bölgenin üretim teknolojisinde bir dönüşüm başlatmıştır⁶² . “...Ama 1920’lerin başında Türkiye’nin bir çok bölgesinde üretim hala tarih öncesinden kalma teknikler, saraç ve gereçlere yapılmaktaydı. İç bölgelerde kullanılan saban, neolitik çağlardaki gibi, ucuna çakmaktaşı cinsinden sert sivri taş takılmış kanca biçimli bir odun parçasıydı. Yapay gübre kullanımı bilinmiyordu. Bir tarlaya birbirini izleyen yıllarda farklı ürünler ekerek verimliliği arttıran ürün rotasyonu başlamamıştı. Tohum ekme işi ve hasat elle yapılıyor, altı taşlı ilkel bir döven kullanılıyor, tanenin sapından ayrılması için, binlerce yıl öncesinde olduğu gibi rüzgardan yararlanılıyordu...”⁶³ Sulama şebekesi ve drenaj sistemi bulunmuyordu⁶⁴ .

Yunan idaresinin gelmesi çoğunlukla Yunanistan’dan göç eden Rum çiftçilere olmak üzere tüm çiftçilere kredi imkanı sağlamıştı⁶⁵ . Rum göçmenlere dağıtılan krediler şu şekildedir⁶⁶ :

⁶² Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 18

⁶³ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 102

⁶⁴ a.g.e. , s. 106

⁶⁵ Engin Berber, a.g.e. , s. 225 - 227

⁶⁶ a.g.e. , s. 226

Numara	Kaza	Kredi Miktarı	Kaç Kişiyeye Verildiği
1	Bergama	2899350	1491
2	İzmir+Urla	813265	993
3	Çeşme	3889650	4957
4	Menemen	798950	660
5	Karaburun	2899350	2886
6	Foça	1687350	1838
7	Ayvalık	3323150	2248
8	Akhisar	1192700	1063
9	Yekun	17503765=2200000 TL.	16136

Ziraat Bankası Türk çiftçisinin kredi ihtiyaçlarına cevap veremiyordu. Bu nedenle satılığa çıkarılmış tarlaların ve çiftliklerin ilanlarını gazetelerde okuyabiliriz⁶⁷. “Yunan idaresinin Türk köylüsüne yardımı, kasabalarda , maliyet fiyatına ucuz ve hafif sabanlar satmak ve Torbalı’da zirai denemeler için bir istasyon açmaktan ileri gitmemiştir.”⁶⁸

Tarımdaki bu duruma karşılık, hayvancılık daha da kötü idi. Lozan’dan sonra Cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte tarımda gözle görülür bir gelişme ve üretim artışı kaydedilirken 1913-1922 yılları arasında % 50 kayba uğramış bulunan hayvancılıkta aynı başarı sağlanamamıştı⁶⁹. İzmir ekonomisi içinde hayvancılık zaten yeterli otlak, çayır ve mera azlığından fazlaca önemli bir seviyeye pek çıkmamış olmakla beraber I. Dünya Savaşı ve onu izleyen Yunan işgali ile hayvancılık yok olmaya yüz tutmuştur⁷⁰. Ahenk gazetelerini taradığımızda incelediğimiz dönem içinde canlı hayvan taşıyan gemilerin periyodik olarak İzmir Limanı’na geldiklerini görmekteyiz. “Yalnız İzmir,

⁶⁷ Ahenk, H.Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, s. 165

⁶⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 166

⁶⁹ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 103

⁷⁰ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 46

Saruhan ve Aydın sancakları, köy ve kasabalarında 65 bin hane tahrip olmuş, 219 bin büyükbaş ve 534 bin küçükbaş hayvan itlaf edilmiştir. Bu üç sancakta iras olunan mecmu zararın tutarı 568 milyon lira olarak tahmin edilmiştir.⁷¹ 1913'te Türkiye genelinde 6,9 milyon olan çekim hayvanı sayısı 1920'de 4,1 milyona düşmüştü⁷². Bu sayının İzmir'e düşen payının Yunanlıların el koyma ve yağması ile daha da düşmesi bölgenin tarımsal üretimine de ait etmişti⁷³.

Kıyaslama yapılabilmesi için Anadolu'nun savaştan önceki ve savaş sonrasındaki hayvan sayısı aşağıda verilmiştir⁷⁴:

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda	1922	1923-1925
Sığır (1)	6938306	4188000		4000000
Atlar	1050580	630000		
Katır	144600	85000		
Merkep	1373700	825000		
Koyun(2)	18721550	11200000	15000000	
Keçi(3)	16463180	2065000		11000000(4)

(1)Bütün manda,boğa vs. dahil

(2)Kuzulardahil

(3)Tiftik keçisi ve adi keçi

(4)1936 öncesi için hayvan vergisine konu olan yetişkin hayvanlarla ilgili sayılar vardır.

Hayvan başına 1,5-3 kuruş arasında alınan vergiler 1919 yılında bütçe gelirlerinin %12-13'ünü oluşturmaktaydı. Av hayvanları derilerinde 12

⁷¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 166

⁷² Çağlar Keyder, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 34

⁷³ F. Rıfki Atay, *(Derleme), İzmir'den Bursa'ya*, Derlemede yazıları bulunanlar: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfki Atay, Mehmet Asım Us, Atlas Kitabevi s. 58

⁷⁴ Savaş öncesi ve sonrası sayılar,T. Çavdar, *Milli Mücadele başlarken sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 28 - 29; 1922 , 1923-25 yıllarının sayıları, Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 101 ve 355'den alındı.

vergi alınırken avlanma tezkeresi olanlardan 10-20 kuruş harç alınmaktaydı. Deniz avı vergisi deniz avlarının değerinin %10 kadardı⁷⁵ .

1919 yılında Türk orman varlığı yabancılara çekici gelmeye başlamıştı. Bu ormanlar içinde en büyük yer kaplayan Bursa ormanlarıdır ki 907.000 hektar olup onu müteakip 829.000 hektarla İzmir ormanları gelmektedir. Bu ormanların %37'sini çamlar, %14'ünü Meşe, %11'ini kayın, %5'ini karaağaç, %23'ünü de diğer ağaçlar oluşturmaktaydı⁷⁶ . İzmir'de ormanlar Kızıldağı, Karacadağ, Yamanlar, Söğütçük ve Somaklık dağlarına yayılmış bulunmaktadır. Ağaçlardan cinslerinin ihtiva ettiği şekilde kereste, odun ve odun kömürü elde etmekte faydalanılıyordu⁷⁷ .

⁷⁵ Alptekin, Mûderrisoğlu, a.g.e. I, s. 112, 122

⁷⁶ Tefik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 29 - 31

⁷⁷ Raziye Kişi, a.g.e. , s. 14

B. SANAYİ SEKTÖRÜ

Her şeyden önce “Milli İktisat” zihniyeti tam olarak Osmanlı Devletinde oluşuncaya kadar fiilen tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğunun yöneticileri fizyokrasinin de etkisiyle dünya iş bölümü ilkesi gereği tarım ülkesi olması gerektiği görüşünde hem fikirdiler. Bu nedenle Osmanlı sanayiinin gelişmesine şaşkırmamak lazımdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son yıllarda gelişen sanayisi, küçük el tezgahları şeklinde idi. Çoğunlukla yakın pazar ihtiyaçlarını dahi tam olarak karşılayamıyordu. Temel sanayi denilen makina üreten makina sanayisi hiç yoktu. İmparatorluktaki sanayi tesislerinde kullanılan makinelerin çoğunluğu 20-25 yıl İngiltere’de kullanıldıktan sonra Osmanlı girişimcilerine satılan eski model, ikinci el, teknolojisi geri kalmış ve bu nedenlerle rekabet gücünü yitirmiş İngiliz makinalarıydı. Özellikle XX. Yüzyılda İmparatorluğun son dönemlerinde Almanya ile yakınlaşılması sonucu fabrikalardaki makineler bu defa Alman yapımına dönüştü. İmalat çoğunlukla montaj şeklindeydi ve sınırlı miktarda makina Türkiye’de üretiliyordu¹.

Osmanlı üretiminin çok küçük bir kısmında motor gücü kullanılıyordu². Bu üretimde kullanılan tekniğin ise son derece sınırlı olan bir kısmı yabancı sermaye tarafından getirildi. Yapılan yatırımlarla İmparatorluğa transfer edilen teknoloji kıyaslandığında oranın çok cüzi olduğu görülecektir³.

Osmanlı sanayisinin %75,3’ü özel sektöre, %24,7’si kamuya aitken⁴ hammadde bolluğu, işçi ve sermaye yeterliliği, pazar imkanlarının yeterliliği ve

¹ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayii 1913-1915 İstatistikleri*, Hil Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul 1984, s. 10-11, 52; Tevfik Çavdar, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul 1982, s. 209; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T. T. K. Yayınları, Ankara 1994, s. 57

² Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 10

³ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, s. 10

⁴ A. Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 65; Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 134

enerji kaynaklarının yatırım alanlarına yakın olması nedeniyle bu yatırımların çoğunlukla İstanbul ve İzmir’de toplandığı görülür⁵. Mevcut Sanayi müesseselerinin %55’i İstanbul’da, %20’si de İzmir’de tesis edilmişti⁶.

Osmanlı sanayisinin toplam üretimin %70’ini gıda maddeleri sektörü oluşturuyordu. Ancak bu sanayinin temeli olan şeker de yurt dışından ithal ediliyordu. Pamuk kırı olarak dışarıya satılıyor ve iplik olarak pahalı bir şekilde ithal ediliyordu. Bu şekilde yapılan ithalatın toplam ithalatın parasal değeri içindeki payı %19’u bulmaktaydı. Kısacası zaten azınlıkların elindeki sanayi temelde yurt dışına bağımlıydı⁷.

Sanayi de kullanılan yakıtların başında Ereğli’den çıkarılan yerli maden kömürü gelmekteydi. Kok kömürü ve petrol ürünleri ise ithal edilmekteydi⁸. I. Dünya Savaşı esnasında yakıt yetersizliği ve kıtlığı nedeniyle pek çok fabrika çalışmamıştır⁹. Maden kömürü üretimi savaş öncesi 900.000 tondan 1923 yılında 600.000’a gerilemişti¹⁰.

Elektriğe ilk olarak 1925 yılında kavuşan İzmir¹¹ evlerinde doğal enerji kaynağı olarak tezek, kömür, odun, odun kömürü kullanılırken, aydınlatmada gaz yağı kullanılmış, fakat bunun temininde de sıkıntıya düşülmesiyle halk çaresizlik içinde çeşitli arayışlara yönelmiştir. 1923 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun toplam elektrik üretimi 45 milyon kw. saattir¹².

⁵ Hamit Sadi Selen, *İktisadi Türkiye*, s. 121 - 122

⁶ Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. I, s. 64

⁷ a.g.e. I, s. 70-71

⁸ Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 30

⁹ a.g.e. , s. 76

¹⁰ Yahya Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 107

¹¹ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 53

¹² Yahya Sezai Tezel, a.g.e. , s. 107

İncelediğimiz dönemde bu nedenle İzmir’de elektrik motoru kullanılan fabrika mevcut değildi.

İncelediğimiz güne kadar ve incelediğimiz dönemde İzmir’de yüksek ısı fırınları olmadığı gibi Osmanlı İmparatorluğu’nun hiç bir bölgesinde de yoktu. Metalurji fabrikalarında kullanılan bu fırınların olmaması nedeni ile madenlerin ayrıştırılması yapılamıyordu. İmparatorlukta ya damıtılmış olarak ithal edilen demir ya da hurda demir kullanılıyordu¹³. Madeni imalat sanayi fabrikalarından çoğunluğu İzmir’de bulunuyordu. Buhar makinası, içten yanmalı benzin motorları, çivi ve bazı makina aksamı imalatı ile pirinç, bakır dökme işlemleri yapılmıyordu¹⁴.

İzmir bölgesinde özellikle sınai tarım ürünlerine dayalı zeytinyağı un, sabun ve üzüm ayıklama fabrikaları, dokuma tezgahları, dericilikle uğraşan imalathaneler ve ağaç işleri atelyeleri olduğu görülür¹⁵. Kağıt sanayinin sigara kağıdı ve mukavva kutu imalatı ile sınırlı kalması işgal döneminde İzmir’de kağıt sıkıntısına neden olmuştu¹⁶. İzmir’de her ne kadar dericilik gelişmiş ve yaygın olarak yapılmaktaysa da, Ahenk gazetesinde sıklıkla ayakkabı ve çizme ithal edildiği yolunda haberlerle karşılaşırız¹⁷. Ağaç işlerinde en fazla üretimin semer ve araba yapımının yanında özellikle incir ve üzüm paketlemesinde kullanılan çeşitli büyüklüklerdeki kutu yapımında olduğu görülmektedir.

¹³ Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 76

¹⁴ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 68

¹⁵ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D.* , I/3, s. 45

¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 66; Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan: Zeki Ankan, T. T. K. Yayınları, Ankara 1991, s.-

¹⁷ *Ahenk*, Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 67; H. Sadi Selen, a.g.e. , s. 125

Bütün üretilen kutular, İzmir, Manisa ve Aydın üzüm ve incirlerini paketlemekte kullanılarak tüketiliyordu¹⁸.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Osmanlı Devleti tarafından el koyulan yabancı uyruklulara ait pek çok fabrika savaşın sona ermesiyle yeniden faaliyetlerine başladılar¹⁹. Savaş II. Meşrutiyetle birlikte başlayan sanayileşme hareketlerini frenlemiş ülke çıkaralarını zarara uğratmıştı²⁰. Devlet tarafından el konulmayan veya aracıları sayesinde çalışmalarına yeniden başlayan fabrikalar ise yakıt yetersizliğinden dolayı faaliyetlerini durdurmak zorunda kalıyorlardı²¹. Savaş süresince meydana gelen iş gücü açığını sanayi sektöründe de üretimi düşüren faktörler arasında saymak gerekmektedir²². Savaşın sona ermesi ile fabrikaların pek çoğu yeniden üretime başlamıştır. I. Dünya Savaşı sonlarında 391 sanayi kuruluşu mevcuttu. Bu kuruluşların 344'ünün sahibi Rumdu²³. 1919'da Batı Anadolu'da bulunan 3300 sanayi kuruluşunun % 73'ünü Rumlara ait olan işletmeler oluşturmaktaydı ve toplam olarak çalıştırılan 22.000 işçinin %85' i gayrimüslimlerden teşekkül etmekteydi²⁴. 1921'de yapılan sayım sonuçlarına göre Anadolu'da mevcut 33058 imalathanede 76216 işçi, ortalama olarak işyeri başına 2,3 işçi çalışıyordu. Bu rakam İzmir'de imalat sektöründe ortalama olarak 6,6 işçiydi²⁵.

¹⁸ Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. , s. 66; Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 115

¹⁹ Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 120

²⁰ Vedat Eldem, a.g.e. , s. 236

²¹ Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 172, s. 178'den "2 palamut özü fabrikamız vardır... Hiç biri 1915'te çalışmamıştır. Birincisi halen kapalıdır. İkincisi İzmir valisinin aracılığı ile 1916 başlangıcında işlettilmeye başlanmıştır. .."

²² Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 149

²³ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul 1993, s. 28

²⁴ Yahya Sezai Tezel, a.g.e. , s. 99

²⁵ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 68

Mevcut sanayi işletmelerinin % 25'inin bulunduğu İzmir'de işletme sahiplerinin ve çalışanlarının milliyetlerine göre durumları şöyleydi²⁶.

	<u>Müessese</u>	<u>Çalışanlar</u>
Türk	858	3252
Rum	2425	16912
Sair	32	1750

İşgalden hemen önce Batı Anadolu'da sanayi istatistiği ise şöyledir²⁷:

Sancaklar	Fabrika ve Atelye	Buhar gücü	Altın Türk Lirası olarak değeri
İzmir	2555	8881	2135940
Manisa	1295	1232	528996
Aydın	413	1462	496950
Denizli	345	557	192400
Menteşe	395	189	113145
Ayvalık ve civarı	305	888	387550
Toplam	5308	13209	3854980

“Harp içinde ihracat imkanları zail olunca, bu sanayi ağır bir buhran geçirmiş, imalathanelerin çoğu faaliyetlerini tatil etmek zorunda kalmışlardır. İşgal sırasında, Yunanlıların gayretine rağmen ihracatı canlandırmak mümkün

²⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, T. T. K. Yayınevi, Ankara 1994, s. 167, 171

²⁷ Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, s. 13

olmamış, sanayi, hammadde ve mahrukat yokluğu yüzünden düştüğü mertebeden kurtarılamamıştır.”²⁸

1921 Yılında Türkiye genelindeki işletmelerin dağılımı şöyleydi²⁹:

Sektörler	İşletme Sayısı	İşçi Sayısı
Tekstil Sanayi	20057	35316
Tabakhane	5347	17964
Madencilik	3273	8021
Kereste İşletmeleri	2067	6007
Gıda Sanayi	1263	4493
Seramik ve Çömlekçilik	704	3612
Kimya Sanayi	337	803
Toplam	33058	76216

I. Dünya savaşından önce 19100 işçinin çalıştığı halıcılık bölgenin en önemli üretim kollarından birisini oluşturuyordu. Harpten önce 9100 tezgahta 1834 bin arşın halı dokunmaktaydı. Yunanlıların bölgeyi işgalleri döneminde imalat 4590 tezgahta 1168 bin arşın seviyesine düşmüştür³⁰. Bu imalat seviyesi bölgenin kurtarılışını müteakip Rumların buraları terk etmesiyle 1923 yılında 913 bin arşına düşmüş ancak bir yıl sonra sadece Türk üreticilerle 1646 bin arşın seviyesine çıkarılmıştı. Bölgenin kurtuluşundan sonra sanayinin bütün alanlarında üretim bu şekilde bir düşüş trendi yaşamıştı. Ancak zamanla azınlıkların yerleri Türkler tarafından doldurularak İzmir bugünkü haline büyük emeklerle getirilebilmiştir³¹.

Yunanlıların münferiden yapmış oldukları zararlara ilave olarak İzmir'in kurtuluşunu müteakip şehri terkederken çıkarmış oldukları yangın

²⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 171

²⁹ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, s. 41

³⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 171

³¹ a.g.e. , s. 172

neticesinde mevcut 40.000 liradan 18865'i yanarak, binalarda 176 milyon liralık, tesisat ve makinalarla, depolardaki emtia ve stokların yanmasıyla 65 milyon liralık hasar vuku bulmuştu³².

Yunanlıların İzmir'i işgaliyle birlikte çoğunluğu Rumlardan oluşan hırsızlık çeteleri İzmir ve çevresindeki fabrika ve ticari kuruluşlarda soygunculuk eylemlerine girişiliyorlardı³³.

Ahenk gazetesinde yaptığımız taramada ise Türk girişimcilerin incelediğimiz dönem içerisindeki küçük el sanayine yönelik olarak işletmeler kurduğunu ve özellikle Avrupa mamülleriyle rekabet edebilmek için çok çaba sarf ettiklerini gözlemledik.

Örneğin, Eyüp Sabri Tuncer Ticarethanelerinde gramafon tamiri yapılyorken³⁴, Hüsnü Usta'nın falçata ve bıçak ürünlerinin "Avrupa mamûlatına her hususta faik olmak ve daha ehven bulunduğunu"³⁵ ilan eden reklamlara rastlanır. Yine yerli malı yangın tulumlarının, Berber Giritli Aşık İsmail Usta'nın Rastık boyalarının³⁶ Abdülkadir kolonyalarının³⁷ Avrupa mamûlatından daha iyi ve ucuz olduğunu iddea eden reklamlar mevcuttur.

Yine gazetelerde küçük imalat yerlerine yönelik torna ve freze makinalarıyla fanila ve çorap makinalarının satış ilanlarına rastlamak mümkündür³⁸.

³²a.g.e. , s. 171

³³ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 1918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989, s. 22 - 23

³⁴ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1336, s. 2

³⁵ *Ahenk*, 16 Teşrinisani 1335, s. 4

³⁶ *Ahenk*, 3 Şubat 1336, s. 4

³⁷ *Ahenk*, 18 Mayıs 1338, s. 2

³⁸ *Ahenk*, 7 Şubat 1338, s. 2; 7 Mart 1338, s. 2

C. ULAŞIM VE HABERLEŞME SEKTÖRÜ

Ulaşım, İmparatorluğun tamamında olduğu gibi İzmir ilinde de imkansızlıklar içinde yapılıyordu. Uluslararası ticaretin önemli noktalarından birisini oluşturan İzmir'in hinterlandı ve Avrupa ile olan bağlantısı yok denecek kadar azdı. Özellikle ürünlerin ülke içindeki nakliyat masraflarının yüksekliği Anadolu'nun kendi pazarı için üretim imkanlarını engelliyordu. Anadolu'dan İstanbul'a buğday sevk etmek New York'tan İstanbul'a buğday sevkiyatından daha pahalıya mal oluyordu¹. Yetersiz ulaşım koşullarına, bir de işgal nedeni ile angarya uygulanması² ve kontrol subaylarının denetimi eklenmişti. Pasaport ve vize işlemleriyle İzmir-Kasaba-Bandırma demiryolları Fransız, telgraf ve kablo muharebatı ile Aydın Demiryolları İngiliz kontrol subaylarının kontrolündeki faaliyetlerine 1 Şubat 1919'da başladı³. Bütün Batı-Anadolu demiryolları Müttefik kontrol subaylarının denetimi altındaydı⁴.

1921 Yılında Batı Anadoludaki üretimin taşıma usulleri aşağıdaki tabloda gösterildiği gibi yapılmaktaydı:

¹ Yılmaz Karakoyunlu, *Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu (Bir İnkılapçı Olarak Atatürk'ün İktisat Politikası)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 54; Kemal Arı, "Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durumu", *Ç. T. T. A. D. I/3*, s. 43

² *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 165

³ *T. İ. H. I*, s. 132

⁴ İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 47

Yerleşim Birimi	Yıllık Üretim (ton)			(Doğu) Taşımacılık Yüzdeleri			
	Hububat	Meyve	Diğerleri	Tren	Kağı	Deve	Gemi
Aydın	15269	400	3844	100%			
Ayvalık		3513	14114				100%
Edremit			Zeytin Yağı				100%
Akhisar	1692	240	2085	100%			
Akşehir	2895	3385	239	100%			
Kasaba	32	14	4295	75%	12,50%	12,50%	
Çeşme		127	269	25%			75%
Ödemiş	3950	2313	7042	100%			
Kırkağaç	367	532	322	100%			
Manisa	2000	4000	3200	90%	10%		
Muradiye	90	641	833	100%			
Salihli	9513	2820	32142	100%			
Tire	5298	1045	8051	100%			
Urla		8974	1089		80%	20%	
Bayındır	2564	423	9035	100%			
Bergama	3705	432	2769	100%			

*Kaynak: E.G. Mears, *Modern Turkey*, s.206

Kapitalist ülkeler özellikle İngiltere-Fransa, Almanya ve Belçika yığınsal tarım ürünlerinin ve Anadolu'nun ham maddelerini İzmir Limanına taşıyarak oradan kendi ülkelerine sevk edilebilmek maksadıyla kılcal damarları andıran bir yapıya benzetebileceğimiz demiryollarını inşaa edebilmek için bir de "kilometre garantisi" olarak bilinen garanti taahhütünü istemişlerdi⁵.

Gerçekten de Batı Anadolu'yu İzmir'e bağlayan İzmir-Aydın Demiryolu (610km.), İzmir-Kasaba Demiryolu (704km.)⁶ İzmir'in

⁵ A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi*, Çeviren: Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara Ekim 1979, s. 13 -14, 48; Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, s. 208

⁶ A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 143; İbrahim Artuç, a.g.e. , s. 212, "İlk kısmı 1860'da hizmete açılan (İzmir-Aydın B.D.) İngiliz demiryolu toplamı 610 km.yi, ilk kısmı 1866'da hizmete giren Fransız demiryolu, (İzmir-Kasaba B.D.) ise 702 km.yi bulmaktaydı.; Marjorie Housepian Dobkin, *İzmir*

ekonomisinin gelişmesinde oldukça etkin birer rol oynamışlardı⁷. Kapitalist ülkelerin birer teknoloji harikası olarak gösterdikleri, geri kalmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na yapmış oldukları bu yatırımların karşılıksız kalması beklenemezdi. İşte İzmir ticaret hacminin emperyalist devletler lehine artışı yapılan yatırımların en güzel şekilde ödenmesini sağlıyordu.

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla demiryollarına el koymuş ve tecrübesizlikten, kalifiye personel yetersizliğinden kaynaklanan sebeplere dayalı aksaklıklarla demiryolu ulaştırmasını sağlamaya çalışmıştı⁸. Harpten evvel çalışanlarının çoğunu yabancıların ve azınlıkların teşkil ettiği demiryollarında Türk işçiler istihdam edilmeye başlanması ile yabancı işçilerin işine son verilmişti⁹. Harp boyunca Türk işçiler fedakarca çalıştılar ancak harbin yenilgiyle sonuçlanması neticesinde Şubat 1919'da işgal kuvvetlerinin komisyonlar görevlendirerek Osmanlı idaresindeki hatları eski sahiplerine devretmesiyle, eski demir yolu personeli olan azınlıklar ve yabancılar tekrar işlerine döndüler¹⁰. Azınlıkların ve yabancıların yeniden istihdamının sağlanabilmesi için Türk çalışanların işlerine son veriliyordu. Bu şekilde işlerini yitiren Türk işçileri seslerini duyurabilmek için bir muhtıra yayınladılar ve muhtıra köylü gazetesinde neşrolunur¹¹.

1922, s. 84; Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 68, "İzmir-Turgutlu Demiryolu:... Başlıca kolları şunlardır: a) İzmir-Alaşehir-Afyon b) Manisa-Soma-Bandırma c) Bornova ve Buca Banlıyo Hatları..." ; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 91

⁷ Raziye Kişi, *II. Meşrutiyet'in İlk Yıllarında İzmir'de İktisadi Hayat*, s. 22

⁸ Zeki Arıkan "İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası ", *Tarih ve Toplum*, Sayı: 49, Ocak 1988, s. 51-56; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 183

⁹ a.g.e. , s. 183

¹⁰ a.g.e. , s. 183; Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 51 - 56

¹¹ Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 51 - 56

Yakıtların yetersizliği demiryolu nakliyatının da aksamasına sebep oluyordu. Buna birde yolların bozukluğu, tek hat olması ve Yunan işgalinin olumsuzlukları da eklenince demiryolu ulaşımı iyiden iyiye sekteye uğruyordu¹².

Terhis edilmesi işlemlerine başlanan Osmanlı Ordusunda trenlerin seyrek işlemesi ve askerlerin bir an evvel evlerine ulaşma isteği nedeniyle trenler, talebe karşılık veremiyorlardı. Bu nedenle kapasitelerinin üstünde yolcu alan trenlerde düşmelere ve donmalara rastlanmaktaydı¹³. Demiryolları işletme kapasitesi malzeme yetersizliği nedeniyle günde beş treni aşamıyordu¹⁴. “Kasaba ve Aydın demiryolları 11 Şubattan geçerli olmak üzere bilet fiyatlarını iki katına çıkardı ve trenlerin savaştan önceki gibi düzene konulacağını ilan etti.”¹⁵ Ancak Yunan işgalinden sonra hatların bir kısmının Milli Hükümet’in kontrolü altında kalmasıyla vadedilen düzenlemenin olduğu söylenemez¹⁶.

Trenle yük taşıma ücretleri, deniz taşımacılığıyla kıyaslandığında çok pahalıydı¹⁷. Bu pahalılıkla beraber Ermeni ve Rum tren yolu memurlarının Türk üreticilere karşı takındıkları olumsuz tutumlardan dolayı demiryolu

¹² DH- KMS, Dosya 50 / 2, Belge no. 33; İbrahim Artuç, a.g.e. , s. 37; Engin Berber, a.g.e. ; T. İ. H. , I, s. 185

¹³ Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 51-56

¹⁴ T. İ. H. II, s. 34

¹⁵ Zeki Arıkan, a.g.m. , s. 51-56

¹⁶ Vedat Eldem, a.g.e. , s. 183

¹⁷ E. G. Mears, *Modern Turkey*, s. 223

işletmecilerine ve yönetimine, yük taşımada indirim yapılması ve işletmelerde Müslüman memur çalıştırılması yolunda şikayet ve dilekler iletilmişti¹⁸.

Taşıma ücretlerindeki fiyat artışı nedeni ile bazı bölgelerdeki mahsül depolarda çürüyordu¹⁹.

Mears, Türkiye’de sınırlı olarak yayılmış olan demiryollarının iyi bir şekilde inşa edildiğini ve yeterli hizmet verdiğini, söylerken²⁰ Ahenk gazetesinde yağışlar nedeni ile demiryollarının bozulduğuna ilişkin haberler yer almaktadır²¹.

Batı-Anadolu’daki demiryolu hatlarının düğüm noktası olan İzmir ve daha sonra bütün Batı Anadolu Yunan ordusunun işgaline uğrayacaktır. Memurlarını Rumların oluşturduğu demiryolu hatları Yunan Ordusunun geri bölge hareketına ve lojistiğine takdire şayan bir destek vermiştir²². Bu hatlarda çalışan yerli Rumlar memuriyetlerini sürekli olarak Yunan Ordusu lehine kullanmışlar, istasyonlara Yunan bayrağı çekmiş ve Yunan ordusunun gelişini coşkuyla karşılamışlardı²³.

¹⁸ Selahattin Tansel, *Mondros’dan Mudanya’ya Kadar II*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973, s. 65; Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Ç. T. T. A. D.*, II / 3, s. 44

¹⁹ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 167, “Nazilli, Salihli, Uşak, Gördes gibi mevki ve havalı-i sairede mevcut palamutlar hakkında malumat alınamaması ve nakliye fiyatlarının terfi etmesi sebebiyle bir kısım mallar mütehtir bulundukları yerlerde çürümeye mahkum kalma ve Nazilli’deki malların ne olduğu el’an bile meçhuldür...”

²⁰ E. G. Mears, a.g.e., s. 205

²¹ *Ahenk*, 25 Teşrisani 1335, “İki günden beri şehrimizde yağmakta olan yağmur, mülhakat vilayete dahi yağmış olduğundan Ödemiş Şimendifer hattıyla Alaşehir Şimendifer hattının bozulduğu ve bu sebeple pazar günü sabahleyin Alaşehir’e giden postanın Kasaba’dan geri geldiği işitilmiştir.” s. 1

²² Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. I, s. 95 - 96

²³ Kamil Su, *Manisa ve Yöresi İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kültür Eserleri Dizisi, İkinci Baskı, Ankara Ağustos 1986, s. 13

Punta'dan (Alsancak) Torbalı-Tepeköye sabah ve akşam olmak üzere işleyen banliyo treni bu güzergahı oldukça hızlı kabul edilebilecek bir süratle alıyordu. Bu güzergahı bir saat kırk beş dakikada alıyordu²⁴.

Başka bir alternatif bulunmadığı için bölgenin karayolu ulaşım ilkel hayvan taşımacılığına dayanıyordu. Atlar otomobile karşılık olarak kullanılırken develerde tren yolu ulaşımına karşılık olarak gösteriliyordu²⁵. “İzmir’de demiryolu örgütlenmiş deve kervanları ile yaptığı işbirliği sonucu bölgenin dışarıya dönüklüğünü ve dışa bağımlılığını maksimize” ediyordu²⁶. Yük hayvanları yerel tüccarın ve çiftçinin kontrolü altındaydı²⁷. Anadoluda yörükler tarafından yetiştirilen tek hörküçlü 5-20 yaşları arasında develer 7 hayvanın oluşturduğu kervanlarda yük taşıyordu. Bir devenin savaştan önceki günlük masrafı 5 centdi. Türkiyede deve kullanımı Arabistanın deve kullanımından biraz daha az yaygındı²⁸.

Karayollarının şose ve toprak yol olmakla birlikte kağnılar ve at arabalarınca kullanılıyordu²⁹. Mevcut karayolları içerisinde Batı Anadoludaki bulunan yol şebekeleri diğer yollarla kıyaslandığında daha iyi durumdaydılar; Bu yollardan doğu-batı güzargahında olup

“1. İzmir (veya Kuşadası-Aydın-Nazilli-Sarayköy-Dinar-Afyonkarahisar

²⁴ Ahenk, 7 Haziran 1338, s. 2

²⁵ E. G. Mears, a.g.e., s. 205

²⁶ Tülay Alim, *Balkan Harplerinin Bitimi İle Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir*, s. 119

²⁷ E. G. Mears, a.g.e., s. 220

²⁸ a.g.e., s. 221; Raziye Kişi, a.g.e., s. 15

²⁹ Ergün Aybars, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, s. 545; T. İ. H. II/1, s. 28

2. İzmir-Manisa-Salihli-Uşak-Afyonkarahisar ve Uşak-Kütahya

3. Ayvalık (Dikili) - Balıkesir-Bursa-Eskişehir

İstikametlerinden geçen yollar iyi yollardı.”³⁰

Batı -Anadolu’yu Kuzey-Güney istikametinde kesen

“1) İzmir-Bergama-Ayvalık-Edremit-Çanakkale

2) İzmir-Manisa-Balıkesir-Bandırma

3) Denizli-Uşak-Kütahya”

yolları mevcuttu³¹.

Demir yollarında ve limanlarda olduğu gibi Padişah hükümeti şose yolları yapacak durumda değildi³². Batı Anadolu’da bulunan toplam yol uzunluğu 3.000 km.ydi³³. Mevcut yollar 3-5 m. genişliğe sahipti. “...Yol yapımında mükellefiyet esasının egemen olması, merkezi bir örgütün (bugünkü karayollarına benzer) bulunmaması, yol yapımını, kara sınırları içerisinde gayri muntazam ve belirli bir projeden uzak, kaba inşaatlar haline dönüştürmüştür. Çoğu hallerde kervanların, yaylı arabaların sık sık geçtiği dere boylarında, vadilerde uzanan düzlükler bu gidiş gelişlerden ötürü kendiliğinden yol haline gelmiştir.”³⁴ Taşımacılık yollarda çoğunlukla hayvanların çektiği arabalarla yapılyordu. Tek öküzün çektiği kağnılar 1600

³⁰ T.İ.H. II/1, s. 33

³¹ T.İ.H. II/1, s. 33

³² A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 18

³³ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 187

³⁴ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 81

kg. yük taşıırken, 1000 kg. yük taşıyan at arabaları hızlı bir şekilde, tren istasyonlarından kısa bir mesafeye kadar olan yükleri taşıyorlardı. Bir tek deve 300 kg. yük taşıyabiliyordu³⁵. "...Kağrı, iki veya dört tekerlekli atlı arabalar, deve ve eşekle taşımacılık yapıyordu. Bunlar durumlarına göre 100-140 km. arası yük taşıyabiliyorlar ve günde (kağrı 15-20 km.) 15-40 km. arası gidebiliyorlardı. Kamyon ve benzeri motorlu araçlar yok denecek kadar azdı..."³⁶. 1914 yılında İzmir'de motorlu araç sayısı 22 iken I'nci Dünya Savaşı'ndan sonra İmparatorluk içindeki otomobiller ve kamyonlar öncelikle Almanların ve daha sonra İttifak kuvvetlerinin kalıntılarıydı. Kamyonlar artık kullanılmaz durumdaydı. 1919 yılına gelindeğinde İzmir'de 100 adet otomobil mevcuttur³⁷. O döneme ait gazetelerde otomobil satışı ilanlarına rastlamak mümkündür³⁸. 1919 yılında Amerikalıların kurmuş oldukları yardım örgütünün Ermenilerin yetimhanelerine Kayseri ile Sivas arasındaki taşınmalarını sağlayan otobüslerin haricinde Anadolu'da otobüs işletilmiyordu³⁹. Ancak 2 Nisan 1922'de Ahenk gazetesinin verdiği ilanda Manisa-İzmir arasında otobüs servislerinin başladığına dair haberler yer almaktaydı⁴⁰.

³⁵ E. G. Mears, a.g.e. , s. 219; Vedat Eldem, *Harp ve Müttareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 188 "...1923'te Müdafai Milliye Vekaleti'nin Bir Tahmine göre, Anadolu'da 300 bin kadar araba ile 350 bin civarında kağrı mevcuttu..."

³⁶ Ergün Aybars, a.g.e. , s. 545

³⁷ E. G. Mears, a.g.e. , s. 219; Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları hakkında Bir Tetkik*, s. 96; Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 84; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 89 "Mevcut 1000 adede yakın otomobilin 800 adedi İstanbul'dadır. İzmir'dekilerin dışında Anadolu illerindeki otomobil sayısı 100 civarındadır."

³⁸ *Ahenk*, 14 Haziran 1337, s. 2, "Bu otomobil müşterisinin aradığı bütün vasfa maliktir. 34 beygir kuvvetinde açık ve kapalı ehven fiyatlarla satılmaktadır."

³⁹ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 89

⁴⁰ *Ahenk*, 2 Nisan 1338, s. 2

Şehir içi ulaşımda atlı tramvaylar söz sahibiydi. Şehir içi ulaşımda en etkin vasıta olduklarından çok kalabalık oluyorlar bu da sorunlara neden oluyordu⁴¹. Yunan işgali ile birlikte şehirde bulunan ve şehir içi yük taşımacılığı yapan yük arabalarına Yunanca tarifeler asılmıştı⁴².

Ulaşımın yetersiz olması nedeni ile üretilen malların üretiminin yapıldığı bölgenin dışına sevkiyatı yapılamıyordu. Bazı bölgelerde tahıl ürünleri çürürken 100 km. ötede açlık çeken insanlar mevcuttu. Bu durum zengin iş yeri pozisyonunda olan İzmir ve İstanbul'da dahi aynıydı⁴³.

Osmanlı İmparatorluğu kabotaj hakkına sahip olmadığı için deniz ticaretinde de son derece yetersizdi. Deniz ticaret filosunu savunacak bir donanmanın da bulunmayışı bu zafiyeti arttırıyordu. I'nci Dünya Savaşı'nın sonunda 110.000 tonluk buharlı gemi kapasitesi 50.000 tona düşerek iyiden iyiye güdükleşmişti. Kapasitesi 3000 ton olan sadece 6 adet gemi kalmıştı⁴⁴. Kabotaj hakkı bütün milletlere açık durumdaydı ve bu durumdan en fazla yararlananlar Yunanlılardı⁴⁵. İzmir'de bulunan vapur acentaları arasında Türk acentası mevcut değildi⁴⁶. İzmir'in kapitalist pazarlara açılmasını sağlayan güvenli ve bu nedenle cezbedici olan körfezindeki deniz yolu ulaşımında

⁴¹ Tülay Alim, a.g.e. , s. 119 - 121 "İzmir'den Manisa'ya, Manisa'dan İzmir'e saametli manifatura mağazası sahibi Hacı Hafız Mehmet Efendi'nin Avrupa'da iken mubayam ettiği ve yolcuların her hususta istirahatlerini düşünerek birinci mevkii şimendifer salonlarından daha mefruş, gayet kuvvetli makineyi havi (benz) markalı 18 kişilik otobüs İzmir'e vurud ettiğinden her gün zevalden sonra Piyaleoğlu hanından ve Manisa'dan zevalden evvel Yemişçi hanından hareket edeceğinden..."

⁴² Engin Berber, a.g.e. , s. 216

⁴³ E. G. Mears, a.g.e. , s. 204

⁴⁴ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 85

⁴⁵ E. G. Mears, a.g.e. , s. 215

⁴⁶ Tülay Alim, a.g.e. , s. 128 - 129

tamamen yabancılar söz sahibiydi⁴⁷. İzmir Limanı Batı Anadolu'nun sömürüsüne kolaylık sağlaması için 1867-1880 yılları arasında bir Fransız ailesince yaptırılarak demiryollarına bağlanmıştır. Liman ancak 1933 yılında millileştirilebilmişti⁴⁸.

1883 yılında İzmir Körfez vapurları A.Ş. kurulmuştu⁴⁹. “İzmir’de, Konak’la Karşıyaka arasında yolcu nakliyatı harpten evvel 5 milyon civarında iken, 1919 ile 1921 yılları arasında bu miktar muhafaza edilmiş fakat istirdattan sonra Rum halkının şehri terk etmesiyle 2 milyona kadar gerilemiştir.”⁵⁰

İşgal yıllarında İzmir limanının görüntüsü savaştan önceki işlerliğini anımsatıyordu. Yabancı bandıralı posta ve yük gemileri sık sık ve rahatlıkla limanı ziyaret edebiliyorlardı⁵¹. Limanda sırasıyla en çok Yunan, İngiliz, İtalyan ve Fransız bandıraları görülüyordu. Bu gemilerle Liverpool, Rodos, Marsilya, Atina, Pire, Selanik, İstanbul limanlarına seferler düzenleniyordu⁵². Olivya isimli Fransız şirketi İzmir-Antalya arasında düzenli vapur seferleri tertip etmişti⁵³. İşgal öncesinde körfez vapurları fiyatlarını üç misli arttırmıştı⁵⁴.

⁴⁷ Y. S. Tezel, a.g.e. , s. 106; E. G. Mears, a.g.e. , s. 211 -212; A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 59

⁴⁸ Kazım Çavdar, a.g.e. , s. 69

⁴⁹ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları hakkında Bir Tetkik*, s. 107

⁵⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 187

⁵¹ *Ahenk*, 26 Kanun-i Evvel 1336, s. 2

⁵² *Ahenk*, 16 Teşrinisani 1335, s. 1

⁵³ *Ahenk*, 19 Şubat 1338, s. 2

⁵⁴ *Ahenk*, 14 Şubat 1335, s. 2, . “Körfez vapurları ücretinin körfez dahilinde bulunanları üç misline iblağ edildiğinden Foça’ya ait nakliye ücretleri de esra ve siviller için kırkbeş ve askerler için yirmi iki buçuk kuruş iblağı meclis idare-i vilayetçe karargir olmuştur.”

Her şeye rağmen yine de deniz yolu ulaşımının yetersiz kaldığını söyleyebiliriz. Çünkü İzmir'in işgalini müteakip Yunanistan'dan Anadolu'ya geçirilmek istenen Rum göçmenleri üç ay kendilerini taşıyacak gemi bekledikleri gibi⁵⁵ limanda yüklü olarak sevk edilmeyi bekleyen tekneler batıyorlar ve yükler ameleler tarafından toplatılıyorlardı⁵⁶.

Yunan askeri doktorlarının İzmir limanına gelen gemilerle burada çalışan işçileri muayene ettikleri ve aşı yaptıkları görülmektedir⁵⁷. “Limanımıza gelen vapurla limanda bulunan sandalcı ve liman ameleleri dün sabahleyin Yunan askeri doktorları tarafından veba aşısıyla aşılanmıştır.” Bununla birlikte Yunan gemileri Kızılhaç'a yardım adıyla İzmir şehrine Yunan vatandaşlarını, askerlerini ve cephaneyi sevk ediyorlardı⁵⁸.

Özellikle işgalin son dönemlerinde navlumlarda bir artış olmuştu. Zonguldak'tan İstanbul'a kömür nakliyatı 3,5 liradan 4 liraya çıkmıştı⁵⁹. Hele ki istirdat günü rıhtımda bekleyen Rum kayıkçıları tam bir vurgun yapmışlardı. Parayı peşin almadan kayıklarına kimseyi bindirmeyen bu kayıkçılar adam başına 10 liradan aşağı almıyorlardı⁶⁰.

⁵⁵ Engin Berber, a.g.e. , s. 221

⁵⁶ *Ahenk*, 25 Teşrinisani 1335, s. 1

⁵⁷ *Ahenk*, 16 Teşrinisani 1335, s. 3

⁵⁸ *Ahenk*, 17 Mart 1922; s. 2; *T. İ. H.* , s. 133-134

⁵⁹ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 27 Mayıs 1922, s. 149

⁶⁰ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, Ankara Haziran 1974, s. 329, Dipnot “Bu 1922 yılının 10 Türk lirasıdır, o miktarın 1973'deki karşılığı 3000 Türk lirası ya da 250 Amerikan doları kadardır.”

İzmir bölgesinde de Türkiye'nin genelinde olduğu gibi nehir yataklarının topoğrafyası ve su akış debilerinin düzensizliği nehir taşımacılığını imkansız kılmaktadır⁶¹.

Haberleşmedeki yetersizlik bu dönemin en önemli sorunlarının başında yer almaktaydı. Vilayetler arasındaki irtibat 1913 yılından itibaren telsiz telgraflarla yapılmaya başlanmış olmakla birlikte 1914-1923 yılları arasında Anadolu'ya yayılmıştı⁶². Demiryolu istasyonlarındaki telgraflar da bu dönemde faydalı bir biçimde kullanılıyordu⁶³. Yazışmalarda çoğunlukla haberci kullanılıyordu⁶⁴. İzmir'in işgali ile ulaşım el koyan itilaf devletleri ve Yunanistan aynı uygulamaya iletişim araçlarının kullanımı için de başvurdu⁶⁵. Özellikle işgalin ilk zamanlarında İzmir'in çevresi ile olan telefon ve telgraf haberleşme hatları hatları Yunanlılar tarafından kesildi⁶⁶. Ancak 1920 yılında telgraf ve telefon hatlarının yeniden tamir edilerek kullanıma sunulduğunu söyleyebiliriz⁶⁷. Bunu müteakip yeni telgraf istasyonları tesis edilmiştir⁶⁸.

1914'de ülkede her 1000 kişiye 6 postahane düştüğü dönemde A.B.D.'de her 1000 kişiye 40 postahane düşüyordu. Bu yetersiz posta

⁶¹ Y. S. Tezel, a.g.e., s. 108

⁶² E. G. Mears, a.g.e., s. 207, 233

⁶³ a.g.e., s. 207, T. İ. H. II/1, s. 34

⁶⁴ T. İ. H. II/1, s. 34

⁶⁵ T. İ. H. II/1, s. 132

⁶⁶ DH- KMS, Dosya 50 / 2, Belge no. 33; Kazım Özalp, *Milli Mücadele (1919-1922) I*, T. T. K. Yayınevi, 2'nci Baskı, Ankara 1985, s. 8; Kamil Su, a.g.e., s. 38

⁶⁷ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1336, s. 2, "Dersaadet: Anadolu ile muhaberatın tesisi için telgraf hatlarında icra edilmekte olan tağmirat hitam bulmuştur."

⁶⁸ *Ahenk*, 7 Şubat 1338, s. 2

işletmeciliği kapitülasyonların kaldırılmasıyla kontrol altına alınmaya çalışıldı. Ancak I. Dünya Savaşının kaybedilmesi neticesinde imzalanan mütarekeyle posta işletmelerinin tamamının kontrolü İtilaf Devletlerinin elline geçti⁶⁹. Osmanlı posta idaresi yabancıların rekabeti neticesinde çaresiz duruma düşmüştü. Türkler dahi posta ihtiyaçlarını yabancı posta servislerini tercih ederek gideriyorlardı. Osmanlı Posta İdaresi kendilerine havale edilmek için yatırılan paraları memurlarının maaşlarını tahakkuk ettirmekte kullanıyordu. Böyle bir kurumunun kar edemeyeceği ve bütçeye gelir sağlayamayacağı açıkta⁷⁰. “Yabancı postahaneler ise herhangi bir vergi veya pay ödemeksizin kendi ülkelerinin pullarını kullanıyorlardı⁷¹.

Bu dönemde pek çok gemide Avrupa’dan direkt olarak mesaj alabilecek alet ve ekipman mevcuttu. Oysa Türkiye’den mesajı göndermek sorun teşkil ediyordu. Türkiye’de telsiz mesajı gönderilebilecek dörtten (4) az merkez mevcuttu⁷². Bu nedenle ticari mesajlar İzmir körfezinde İtilaf Devletleri’nin destroyerlerinden gecikmeksizin gönderiliyordu⁷³.

Sansür, keyfi tutuklamalar, mali buhranlar, kağıt sıkıntısı ise işgal döneminde İzmir basınına yıldırان ve basın olmanın gereklerini yerine getirmesini engelleyen etkenlerdi⁷⁴.

⁶⁹ E. G. Mears, a.g.e. , s. 231; Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 38, 58

⁷⁰ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 58; Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 128, 291

⁷¹ a.g.e. , s. 128

⁷² E. G. Mears, a.g.e. , s. 233

⁷³ M. H. Dobkin, a.g.e. , s. 78 - 79

⁷⁴ H. Rüştü Öktem, a.g.e. , s. 52; Zeki Arkan, *İşgal Yıllarında İzmir Basını*, ; Engin Berber, a.g.e. , s. 275 - 276

D. MADENCİLİK SEKTÖRÜ

Osmanlı İmparatorluğu maden varlıkları merkantilist¹ bir anlayış içindeki İngiltere ve diğer Avrupalı sanayileşmiş ülkelerin hammadde ihtiyaçlarını karşılamak üzere talan ediliyordu². Bu talandan İzmir ve art bölgesi de nasibini alıyordu. Madenleri işletme imtiyazlarının dağılımı incelendiğinde yabancıların maden işletmeciliğindeki fazlalığı hemen göze çarpmaktadır. 1902 yılında maden yasalarında yapılan değişiklik maden işletmeciliğini yabancıların tekelinden kurtarıyordu, ancak çıkarılan madenlerin pazarını değiştiremiyordu³. Batı Anadolu madenlerinin imtiyazlarının I'nci Dünya Savaşından önceki dağılımı aşağıda sunulmuştur.

Maden İmtiyazlarının Dağılımı ⁴

Yıllar	Türkler	Azınlıklar	Yabancılar	Toplam
1870-1881	8	18	25	51
1882-1891	9	7	34	50
1892-1901	14	13	18	45
1902-1911	76	29	32	137
Toplam	107	67	109	283

Madenleri yukarıda belirttiğimiz gibi sömürülen Osmanlı İmparatorluğu'nda etkin bir oranda bulunan kömür, linyit, krom, boraks, gümüşlü kurşun, manganez yatakları dünya maden üretimi göz önüne alındığında tekелci bir üretim ortaya koyamıyordu⁵. Batı Anadolu'nun kuzey-

¹ H. Karakayalı, *Ekonomi Kuramı*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1989, s. 27, "Merkantilizm (Fransızca Merkantilisme): Kök anlamı kafalı bir anlayışla ve amansız bir kazanç tutkusuyla ticaret yapma eylemidir. Ekonomi politik bakımındansa, parayı ve değerli madenleri tek zenginlik olarak göz önüne alanların; dolayısıyla da, bir devletin zenginliğinin, her şeyden önce değerli madenlere sahip olmaya dayandığını ileri sürüp bu madenleri elde etme yollarını araştıranların öğretisine bu ad verilmiştir."

² Orhan Kurmuş, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, s. 127

³ a.g.e. , s. 144

⁴ a.g.e. , s. 129

⁵ Y. S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, s. 108

doğusunda 19. Yüzyılın ortalarında bulunan krom madenleri sayesinde Osmanlı İmparatorluğu dünyanın krom üreten tek ülkesi haline geldi⁶.

J.W. Wilkonson adlı İngiliz Batı Anadolu’da antimuan yatakları olduğunu ilk tesbit eden ve çıkartmaya başlayan kişiydi. Wilkonson’un imtiyazını önce bir İngiliz-İsviçre ortaklığı olan Sturzenegger şirketi satın aldı. 1913 yılında Londra’da kurulmuş olan, İzmir Antimuan Şirketi (Smyra Antimony Company) bütün antimuan çıkarma hakkını eline geçirdi. Bu şirket faaliyetine 1931 yılına kadar devam etti⁷. İzmir’de 1908-1911 yılları arasında beş maden işletmesi bulunuyordu. Bunların üçü imtiyaz belgeli, iki ruhsatnameli idi. Bunlar Azıdağında ve Gümüldere’deki simli kurşun ve çinko: Ilıca’da simli kurşun; Karşıyaka’da iki adet antimuan madenidir⁸.

İzmir’in ekonomisinde I. Dünya Savaşı öncesinde önemli bir yere sahip bulunan zımpara taşının incelediğimiz dönemdeki durumunu ortaya koyacak nitelikte bilgi bulamadık⁹.

1914 yılında I. Dünya Savaşının başlamasıyla ülkeden bazı madenlerin ihracatı yasaklandı. Bu da doğal olarak İzmir şehrinin ekonomik yaşantısına yansdı. Dönemin İzmir Valisi olan Rahmi Bey’in pek çok diğer

⁶ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 141

⁷ a.g.e. , s. 133

⁸ Raziye Kişi, *II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat*, s. 14

⁹ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 139, (İzmir’in dünya savaşı öncesinde yaptığı ihracatda zımpara tozu büyük bir yer tutmaktadır. B. D.), İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919-Temmuz 1921) “ Türkiye ile İlgili Dış Haberler ve Bunların İç Basındaki Tepkileri ”*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 1981, s. 59

konuda olduğu gibi bu konuda da olumsuz etkileri en aza indirmeye gayret ettiği, ihracat ve ithalat konularında hassas davradığını görüyoruz¹⁰.

Savaşın sona ermesini izleyen yıllarda ise özellikle 1920 ile 1930 yılları arasında yapılan yabancı sermaye yatırımlarının üçte ikisini maden çıkartmaya yönelik yapılan yatırımlar oluşturmuyordu¹¹. Demiryollarının kömür ihtiyacı I. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalıların eline geçen ve üretimi hızlı bir artış gösteren linyit yataklarınca karşılanıyordu. İzmir'deki bazı fabrikalar da bu yataklardan faydalanıyorlardı. "Akdeniz Buhar, Kömür ve Demir Şirketi, İzmir'in güneydoğusunda Karamos yakınlarında, 2560 dönümlük bir alanı kaplayan kömür madenlerini işletme hakkına sahipti."¹² Aynı dönemde "İzmir ve Çanakkale dolaylarındaki altın madenleri işletilmemek"teydi¹³. 1921 yılında İzmir'deki toplam 278 maden işletmesinin 60'ı devlete ait bulunmaktaydı¹⁴. Bu madenlerin işletilmesinde karşılaşılan en büyük güçlüklerin başında ulaşım hizmetlerinin yetersizliği geliyordu. Her ne kadar demiryolları bunu nisbi bir oranda karşılıyor idiyse de ihtiyaca tam bir karşılık verdiği söylenemez¹⁵.

Karşılaşılan diğer güçlük ise kalifiye işçi bulmakta ortaya çıkıyordu. Köylülük eğilimlerini koruyan maden işçileri madenlerde çalışırken elde ettikleri kazanca bir ek gelir gözüyle bakıyorlardı. Bu nedenle tarlalarındaki ürünlerini kaldırmaları gerektiğinde çiftliklere emek transferi olmaktaydı.

¹⁰ Tülay Alim, *Balkan Harplerinin Bitimi İle Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir*, s. 176

¹¹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 81

¹² Orhan Kurmuş, a.g.e. , s.131

¹³ İzzet Öztoprak, a.g.e. , s. 58

¹⁴ Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, s. 42

¹⁵ İzzet Öztoprak, a.g.e. , s. 58; Raziye Kişi, a.g.e. , s. 17

Ücret yönünden önemli sonuçlar doğuran bu yaklaşım üretim miktarında olumsuzluklara neden oluyordu¹⁶. I. Dünya Savaşı'nın da eklendiği savaşlar silsilesi artık işçi bulmayı iyiden iyiye zorlaştırmaktaydı. "İzmir Antimuan Şirketi" bulunması çok güç olan galeri işçilerini elinden kaçırmamak için yatakhane yaptırmış ve işçilerin ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla iki adet dükkan açtırmıştı¹⁷.

1921 yılında Türkiye genelindeki madenlerde çalışan işçilerin gündelikleri şu seviyedeydi:¹⁸

Ereğli Kömürleri : 10,1 kuruş

Balya Karaaydın : 10,2 kuruş

Ergani Bakır : 6,5 kuruş

Boraks Madeni : 11,0 kuruş

Devlet Madenleri : 9,8 kuruş

¹⁶ Donald Quataert, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908)* , Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987, s. 61

¹⁷ Orhan Kurmuş, a.g.e. , s. 133

¹⁸ Tevfik Çavdar, a.g.e. , s. 43

E. MALİ DURUM VE BANKACILIK

I'nci Dünya Savaşı süresince ve Mütareke döneminde dünya ekonomisi gelişmesini sürdürmüştü. "...Bu genişleme dünya ekonomisinin bir önceki döneme ait birikim tarzınca koşullanmıştır."¹ Böyle bir birikim savaş esnasında kaldırılmış bulunan kapitülasyonları kabul edemezdi. Savaşın sonunda kapitülasyonlar yeniden yürürlüğe girdi. İşgal kuvvetleri savaş masraflarını ve tazminatını mazeret göstererek Osmanlı Devletinin gelirlerine el koydular. Gelirler işgalci devletlerin oluşturacağı bir komisyon tarafından idare edilecekti². Savaşı sona erdiren Mondros Mütarekesinin İmparatorluğun ekonomik yapısını etkileyen maddelerini Vedat Eklem şöyle sıralıyor:

"Madde 1- Karadeniz'e serbest geçişi sağlamak üzere Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılacak ve geçiş güvenliği için bu boğazlardaki istihkamlar müttefiklerce işgal edilecektir.

Madde 4- İtilaf devletleri uyruklu harp esirleri ile gözaltında veya esarette bulunan Ermeniler, İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf Devletlerine teslim edilecektir.

Madde 7- Güvenlik tedbiri olarak itilaf Devletleri lüzum görecekları herhangi stratejik bir noktayı işgal edebilecektir.

Madde 8- Halen Türklerin işgalinde bulunan bütün liman ve barınaklar İtilaf devletleri gemilerinin istifadesine açık bulundurulacaktır.

¹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 5

² Nihat S. Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, s. 291

Madde 9-İtilaf devletleri gemilerine bütün Türk liman ve tersanelerinde kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 13- Askeri veya ticari kara ve deniz araç ve malzemesinin tahribi men edilmiştir.

Madde 14- Kömür, petrol ve sair mahrakat ihraç edilmeyecek ve memleket ihtiyacından fazlasının satın alınmasında itilaf devletlerine kolaylıklar sağlanacaktır.

Madde 15- Bütün demiryolları itilaf devletleri memurları marifetiyle denetlenecek, Türkiye'nin elinde bulunan Kafkas Demiryolları ise itilaf devletleri makamlarına devredilecek ve Batum ile Bakü'nün itilaf Devletlerince işgaline mani olunmayacaktır.

Madde 18- Mısır dahil, Trablusgarp ve Bingazi'de işgal edilmiş bulunan limanlar itilaf devletlerinin en yakın garnizonuna teslim edilecektir.

Madde 19- Alman ve Avusturya uyruklu bütün sivil ve askerler bir ay içinde memleketi terke mecbur edilecektir.

Madde 21- Menfaatlerini korumak gayesiyle itilaf devletleri İaşe Nezareti Teşkilatı nezdinde mümessiller bulundurulacaktır; bu mevzuda lüzümlü görülecek her türlü malûmat kendilerine verilecektir.”³

Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda görmüş olduğu çıkarlarının başında ülkesinin banker ve yatırımcılarının Ortadoğu'ya açılırken Osmanlı topraklarının bir sıçrama tahtası görevini üstlenmesini sağlamaktı. Savaşı itilaf

³ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 133-134

devletlerinin kazanması neticesinde sadece Ortadoğu değil Anadolu'nun kendisi de itilaf devletlerinin çıkar alanı haline almıştı⁴. 1920 yılında yapılan Sevres Andlaşması gereğince alınan kararla Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisini kontrol altına alacak olan "Uluslararası Mali Kontrol İdaresi" kuruldu. Düyun-u Umumiye meclisinde Almanya ve Avusturya'nın daha önce mevcut olan alacaklı vekilleri çıkarılmıştı. Düyun-u Umumiye meclisinde sadece İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri kalmıştı⁵.

1919-1922 yılları arasında geçen süre zarfında Osmanlı Devleti'nin bir bütçesi olmadı. En son olarak 1919 yılında iki aylık tahsisat Osmanlı Ayan ve Mebusan Meclislerince onaylanmıştı. Daha sonra İmparatorluğun hemen her yerinin işgal edilmesi ve Uluslararası Mali Kontrol Komisyonu kanalıyla mali kontrolün tamamen itilaf devletlerinin eline geçmesiyle bu devletlerin onayı olmaksızın harcama yapılmasına engel olunması gibi nedenler ile yeni bütçeler hazırlanamamıştır⁶. Dış borçlanma daha önce de gördüğümüz gibi savaş süresince %100 artarak 303.7 milyon liraya ulaşmıştı. 1919 Mayıs ayına kadar dış borç ödemeleri yapılmamıştı. Aynı tarihte bu borçların %57'si İngiliz, Fransız ve İtalyan uyruklu şahıslara aitti. Borçlar şahıslara ait olduğu için devletlerle anlaşma olanağı yoktu(!). Ve Anadolu bu devletlerin işgali altındaydı⁷.

⁴ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 12

⁵ Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 291

⁶ DÜİT, Dosya 66-1, Belge no. 1-31; Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinleri/Araştırmalar*, s. 399; Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 291- 293 "1918 yılında tedavüldeki miktarın yüzotuzdokuzmilyon küstür lira olan dış borçlarla 1911-1913 yıllarında çıkarılıp en geç 1918'de ödenmesi gereken on milyon iki yüz yetmiş dokuz bin liralık hazine tahvilleri, çeşitli banka ve şirketlerden alınan bir milyon beşyüz altmış bir bin liralık devlet borçları da ödenememiştir.", Mustafa A. Aysan, *100. Doğum Yıldönümünde Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, İkinci Baskı, İstanbul 1980, s. 24

⁷ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 145 - 164; Richard Reinhardt, *İzmir'in Külleri*, s. 355; Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 291

1919-1922 yıllarında ise vadeleri gelen borç kuponlarının tahsilatı borç verenlere Düyunu Umumiye İdaresince yapılıyordu. Milli Mücadele sürecinde ele geçirilen yerlerin gelirlerine Büyük Millet Meclisi Hükümeti el koyuyordu. Düyun-u Umumiye idaresi doğal olarak bu durumu Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti nezdinde protesto ediyordu⁸.

Ahenk gazetesinin çeşitli sayılarında İzmir ve çevresindeki bölgelerin aşarlarının toplatılmasının ihaleye verildiğini görürüz⁹. Tuz üretiminin de 1919-1922 yıllarında düşük olduğunu biliyoruz. 1913 yılında 330 bin ton olan tuz üretimi mütareke ve Milli Mücadele döneminde 100 bin tona bile ulaşamamıştır. Tuz üretiminden elde edilen gelir ise 1913/14 döneminde 114, 1914/15 döneminde 100 bin tona bile ulaşamamıştır. Tuz üretiminden elde edilen vergi geliri ise 1913/14 döneminde 86, 1915/16'da 80, 1916/1917'de 75, 1917/18 döneminde 97, 1918/19'da 150 (Tahmini) ve 1920/21 dönemindedeki 350 (tahmini) kuruluşu. Tuz fiatları ise:

“1912-1917 yılları arasında	30 para
24 Aralık 1917	1 kuruş
23 Eylül 1920	3 kuruş” şekliydi. ¹⁰

Aşar olarak toplanan ürünler başta ulaşım olmak üzere çeşitli nedenlerle depolarda çürümeye bırakılıyordu¹¹. Aşar tahsilatının yıllara göre durumu ise aşağıda gösterildiği gibiydi.¹²

⁸ Nihat S. Sayar, a.g.e. , s. 291 - 293

⁹ *Ahenk*, 17 Kanuni Evvel 1336, s. 2, “Düyun-u Umumiye Baş Müdüriyetinden: 148; Kasaba kazasının senei haliye zeytin aşarına bin iki yüz lira bedel ile 12 Kanunuevvel 1336 tarihinde karar keşide ederek aşar nizamnamesinin....”

¹⁰ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 91

Ait Olduğu Dönem	Aşar Tahsilatı (milyon kuruş)	Hububat Mahsûlünün Değeri (milyon kuruş)	%
1913/14	730	5078	14,3
1914/15	374	7743	4,8
1915/16	420	6200	6,8
1916/17	424	8500	5
1917/18	(Tahmini) 410	-	
1918/19	(Tahmini) 883	-	
1919/20	(Tahmini) 1100	-	

Ağnam vergisinin toplam hasılatı da mütarekeden sonra artmıştır. Bu verginin Osmanlı İmparatorluğu için genel görüntüsü şöyledir¹³ :

Ait Olduğu Dönem	Hasılat (milyon kuruş)	Ağnam Mevcudu (milyon)
1913/14	162,5	36,5
1914/15	213,7	37,2
1915/16	162,1	30,3
1916/17	132,5	27,4
1917/18	123,3	23,5
1918/19	(Tahmini) 250	22,2
1919/20	(Tahmini) 500	-

Yukarıda da belirtildiği gibi vergilendirme çeşitliliği ve bu vergilerin toplanması hususunda Düyun-u Umumiye İdaresi ile “Uluslararası Mali

¹¹ Y. Özkaya, *Milli Mücadele’de Ege Çevresi*, s. 92- 93; Aşarın kaldırılmasıyla ilgili olarak bkz. , Kenan Kırkpınar, “Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, *Ç. T. T. A. D. I/2*, İzmir 1992; s. 105-125

¹² Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 89

¹³ a.g.e. , s. 90

Kontrol İdare”lerinin hassaslıkları neticesinde refah seviyesi savaşlar sonucunda düşmüş olan halkdan büyük miktarlarda hasılat toplanabilmişti¹⁴.

Bütçe yapılamamıştı ancak İzmir ili valiliğinin ihtiyacı olan ödeneğin belirli zaman fasıllarıyla havaleler şeklinde gönderildiğini Ahenk gazetesinin çeşitli sayılarında gözlemleyebiliyoruz¹⁵. Valilik masraflarının bir kısmını böylelikle karşılayabiliyorken belediye’nin kendisine ait emlakları kiraya verdiğini ve bazılarını satılığa çıkardığına rastlanmaktadır¹⁶.

Bir merkez bankası olmadığı için denetlenemeyen para durumuna gelince; Osmanlı İmparatorluğu’nun bir para politikası uygulayabilecek gücü ve imkanı yoktu¹⁷.

Emisyon Hacminin yıllara göre aldığı durum şu şekildedir:¹⁸

Yıllar	Emisyon Hacmi (milyon lira)
1915	1,50
1919	124,10
1920	161,00

¹⁴ Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. I, s. 125, “Damga Vergisi”, s. 114-116, “Patent Vergisi”, II, s. 527, “Su ve Kara Av Vergisi.....”

¹⁵ *Ahenk*, 19 Teşrinisani 1335, s. 3 “Merkez Defter Hakanı memur ve müstahdeminin Eylül ayı Teşrinisani 1335 ekiminin bedeli ile bahalılık zamlarına tasviye edilmek üzere defter hakanı emanetinden yüz yirmi üç bin otuz dört kuruş otuz paralık bir...havale...; *Ahenk*, 14 Şubat 1335, s.3; “Vilayet Polis müdüriyeti için tenvir ve teshin masrafı olarak kırk bin, kırtasiye yirmi bin, yem bedeli yirmi bir bin altı yüz yetmiş iki, müteferrikadan iki bin beş yüz ve bin beş yüz kuruş havalename gelmiştir.”

¹⁶ *Ahenk*, 3 Şubat 1336, s. 3

¹⁷ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 134

¹⁸ Kaynak, Stefanos Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye I*, s. 109

Almanya ve Avusturya'nın bankalarındaki Osmanlı lirasına teminat olarak gösterilen altınların I. Dünya Savaşı sonrasındaki antlaşmalarla İtilaf Devletleri'ne tazminat olarak transferi Türk lirasının değerini altın karşısında düşürmüştü¹⁹. Altının değerinin artmasının nedenlerine savaş yıllarında fazla miktarda altın çeken eyaletlerin - Suriye, Bağdat, Filistin - İmparatorluktan ayrılmasını; İstanbul ve İzmir'de altınları spekülatif olarak toplayan ve yurt dışına çıkaran tüccar ve ithalatçının faaliyetlerini²⁰ de eklemeliyiz. Tedavüldeki kağıt paraların otuz milyon liralık bir bölümü imparatorluğun ekonomisinde can damarlarından birisi olan İzmir'in 1922 yılında yanmasıyla birlikte yok olmuştur. Yabancı paralar mütarekeyi müteakip işgallerle yeniden tedavüle çıkmışlardı²¹. İzmir'i işgal eden Yunan İşgal Ordusu Komutanlığı ise drahminin değerini dikte ederken tedavülünü de mecburi kılıyordu²².

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan mütarekeyi müteakip İzmir'in işgaliyle Levantenler ve diğer azınlıklar, ticari faaliyet alanındaki durumlarını işgal ordularının ve gemilerinin korunmasında hissediyorlardı. "Milli Mücadele boyunca, askeri ve siyasi durumlara göre özellikle sterlin kurlarında iniş çıkışlar olmuştur. Kuva-yı Milliye'nin zaferleri, memleketten döviz çıkışlarını yoğunlaştırmıştır. Düşmanın ümitli olduğu günlerde ise kambiyo piyasasında

¹⁹ Stefanos Yerasimos, a.g.e. , s. 109

²⁰ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 400

²¹ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 135

²² *Ahenk*, 22 Kanuni Evvel 1336, s. 2, "Drahminin Fiyatı; Emri Umumi; 220 numaralı ve 12-25.7.1920 tarihli, 3393 numaralı ve 3-12.8.1920...karargah umumiyenin ...drahminin İzmir ili ve mülahakatında ve işgali askeri tahtında bulunana Asya Sefirinin bilumum mahallerini mecburi tedavüllerini 12 kuruş on paradan (12,10) olmak üzere temin ediyoruz. Asya Sefira İşgal Ordusu Komutanı"

Türk lirası değer kazanmıştır.”²³ 1918 yılında altın lira 458 kuruş, Dolar 107 kuruş, 1919 yılında sterlin 374 kuruşdu²⁴.

1919-1922 yılları arasında tedavüldeki banknotlar ve 1 sterlinin almış olduğu yıllık ortalama değerler ise şöyleydi:²⁵

Yıllar	1 Sterlinin Değeri(kuruş)	Tedavüldeki Banknotlar (milyon lira)
1919	381	159
1920	443	-
1921	605	-
1922	729	-

Ahenk Gazetesinden bulabildiğimiz bazı kambiyo değerleri ise şöyledir:

Tarih	Cinsi	O.L. (Altın)	Sterlin (kağıt)	Fransız Frangı (kağıt)	Romanya Frangı (kağıt)	İtalya Frangı (kağıt)	Drahmi (kağıt)	100 Kuruş (Ruble)
16 Teşrinisani 1335		380	335	9,10	3,00	7,20	13,20	57
19 Teşrinisani 1335		380	340	9,20	3,00	7,20	13,20	57
23 Teşrinisani 1335		388	337	9,10	2,35	7,50	13,25	65
25 Teşrinisani 1335		385	335	9,50	2,32	7,50	13,25	67
26 Teşrinisani 1335		386	343	9,20	2,38	7,10	13,30	60
27 Teşrinisani		385	344	9,20	3,00	7,15	13,30	65

²³ Feridun Ergin, “Birinci Dünya Savaşı’nda ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, III/ 7 (Kasım 1986), s. 65

²⁴ Stefanos Yerasimos, a.g.e. , s. 109; Feridun Ergin, a.g.e. , s. 65, “Reşat altını, Birinci Dünya Savaşı sonunda 472 kuruştı.”

²⁵ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Görüşü” , *Atatürk Yolu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1987, s. 99

1335							
3 Şubat 1336	470	400	10,00	2,20	7,20	13,35	70
14 Haziran 1337	587	549	11,29	-	7,08	8,38	-
15 Haziran 1337	580	538	11,17	-	7,08	8,14	-
16 Şubat 1338	685	665	13,24	-	7,26	6,00	-
13 Mart 1338	669	662	13,26	-	7,30	5,00	-
22 Mart 1338	678	666	13,30	-	7,32	5,15	-

1919-1920 yılları arasında Osmanlı altın lirası ve kağıt para arasındaki % olarak değer farkı ile tedavüldeki toplam kağıt para miktarı şöyledir²⁶

:

Aylar	1919		1920	
	Evrak-ı Nakdiye	%	Evrak-ı Nakdiye	%
Ocak	161,0	393	161,0	383
Şubat	161,0	392	161,0	396
Mart	161,0	401	161,0	396
Nisan	161,0	347	161,0	431
Mayıs	161,0	334	161,0	424
Haziran	161,0	331	161,0	427
Temmuz	161,0	292	161,0	429
Ağustos	161,0	275	161,0	402
Eylül	161,0	285	161,0	428
Ekim	161,0	280	161,0	415
Kasım	161,0	282	161,0	441
Aralık	161,0	340	161,0	490

Kişi başına düşen milli gelir ise Birinci Dünya Savaşı öncesinde düşen gelirden % 39 daha azdı. Yalnız mal ve hizmetlerin fiyatlarının artışı, değerli maden ve dövizlerin değerlerinin artışından fazla olduğu için değerlerin

²⁶ Zafer Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908- 1918*, s. 255

hesaplanmasının neticesinde farklı sonuçlarla karşılaşılılabiliyordu²⁷. Savaştan sonra kişi başına düşen milli gelir olarak İstanbul ve çevresi için 2085 kuruş; Marmara, Ege ve Akdeniz için 1180 kuruş, İç ve Doğu Anadolu için 771 kuruş tahmin edilmektedir²⁸.

Türkiye’de bütün ülkeyi saran kredi ağının başında Avrupalı kapitalister vardı. Bunlar ürettikleri mamül maddeleri yerli aracı azınlıklara kredili olarak veriyorlardı. Yerli toptancı azınlıklar da halka bu mamül maddeleri satacak olan bakkallara aynı krediyi yansıtıyordu. Bakkallar da halka yaptıkları satışları kredilendiriyorlardı. Kimi zaman hasata kadar vadelenirilen borç verme işinde tefeciliğe varan uygulamalara rastlanıyordu²⁹.

1909-1918 yılları arasında Anadolu’yu terk eden yabancı bankalar sayesinde rekabet ortamından uzak bir şekilde Anadolu’da piyasaya giren milli bankaların umudu yabancı alıcılara karşı yerli üreticiyi koruyacak kredi verme imkanıydı. Genel nitelik olarak tüccar örgütlerini andıran bir yapıda teşekkül eden ve bol kazanç sağlayan milli bankalar, bankacılığın bu olmadığını Mütarekenin imzalanmasıyla gördüler. 1920’lere gelindiğinde yabancı sermaye temeline dayalı olarak bankalar bir şirketin uzantısı olmaktan çok bağımsız olarak ticareti finanse ediyorlardı³⁰.

²⁷ Feridun Ergin, *Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler*, s. 70

²⁸ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 99

²⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 161

³⁰ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye*, s. 139

³¹ A. Gündüz Ökçün, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 411- 412

1920’li yıllarda Türkiye’de sayı ve sermaye miktarı yönüyle yoğunlaşarak kurulan bankaların kurucularının iktisadi ve toplumsal arenada gücü eline geçirmiş büyük tüccar ve çiftlik sahibi olduğu gözlenmektedir³¹. Yabancı sermaye aynı dönem içindeki yatırımlarında ise madencilikten sonra bankacılıkta yoğunlaşmıştı³². Aynı dönem içerisinde bir merkez bankasının da bulunmayışı, yabancı bankaların faaliyetlerinin hükümet tarafından kontrolünü engelliyordu³³. Dolayısıyla yabancı bankalar mali yaşamı tamamen kontrolleri altına aldılar³⁴. 1920’lerde toplam 63 milyon sterlin olan yabancı sermaye yatırımlarının ülkelere göre dağılımı “%45’i Alman %26’sı Fransız, %17’si İngiliz, %4’ü Belçikalı ve %2’si Amerikalı” şeklindeyken bu sermayenin sektörel dağılım ise 1923 yılında aşağıdaki gibiydi³⁵:

Ekonominin kesimleri	Kuruluşların Sayısı	Yatırılmış Sermaye (Milyon Sterlin)	Toplam Yabancı Sermayenin % dağılımı
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve ilgili belediye hizmetleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

³² Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 84

³³ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 173

³⁴ A. D. Novıçev, a.g.e. , s. 104

³⁵ Y. S. Tezel, a.g.e. , s. 107’den alınmıştır.

İmparatorluk içinde bu kadar yoğun bir yatırım alanına sahip olan yabancı bankalar özellikle Milli Mücadele'nin başarı kazanmasına kadar geçen süreç içinde büyük paralar kazanmışlardı³⁶. Bu bankaların senetle kredi açımından teminat mektubu düzenlemeye kadar pek çok bankacılık işlemlerini yaptıklarına dair ilanlara Ahenk gazetesi koleksiyonlarında rastlamak mümkündür. 1922 yılında İmparatorluk içinde mevcut bankalar ve şubeleri aşağıda verilmiştir. Ancak İzmir'de şubesi olan yabancı bankalar içinde aktif olarak "Memalik-i Şarkiye Fransız Bankası" ve "Banca di Roma"nın çalışmalarını verdikleri reklamlardan izleyebiliriz³⁷.

1922 Yılında Mevcut Bankalar³⁸

Bankanın Adı	İstanbul'da Teessüs Tarihi	Memleketin Diğer Mahallerinde Şubeler
Alman		
Deutsche Bank	1906	Bağdat
Deutsche Orient Bank	1906	İzmir, Edirne, Bursa, Adana
Fransız		
Credit Lyonnais	1875	İzmir, Yafa, Kudüs
Banque Française des Pays d'Orient	1918	-
Banque de la Seine	1919	-
İngiliz		
National Bank of Turkey	1910	İzmir

³⁶ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 44; Richard Lewinshon, *Esrarengiz Avrupalı Zahoroff*, Çeviren: Cem Muhtaroglu, İletişim Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1991, s. 117 - 118

³⁷ *Ahenk*, 18 Teşrinisani 1336, 27 Şubat 1338, s. 2 ; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 212

³⁸ a.g.e. , s. 212

sAnglo-Levantine Banking	1902	Beyrut, Hayfa, Kudüs
Commercial Bank of the Near East	1922	-
Amerikan		
American Express Co.Inc.	1921	-
Avusturya		
Wiener Bank Verein	1905	-
Union Bank	1909	-
Macar		
Banque Hongorise	1910	-
İtalyan		
Banca di Roma	1909	İzmir(1919)
Banca İtalyana di Santo	1918	-
Banca Commerciale İtaliana	1919	-
Yunan		
Banque d'Athenes **	1904	İzmir, Mersin, Samsun, Trabzon
Hollanda		
Hollandsche Bank voor de Medellandshe Zee	1921	-
Rus		
Banque Russe pour le Commerce Entanger	1909	-
Rumen		
Marmarosh, Blank and Co.	1919	-

**Seine Bankası'nın oniki milyon dolarlık ana parası zaharoff'a aitti.*

Zaharoff ise Anadolu'da yetişen ve suç işleyerek Fransaya kaçan orada silah tüccarlığı yaparak zengin olan Yunan işgalini kısmen finanse eden, Rum asıllı Fransız bir girişimcidir³⁹.

³⁹ DH- KMS, Dosya 55/3, Belge no. 19, Bank-ı Osmani ile bazı tüccarı dolandırıp Amerika'ya firar eden Osmanlı aleyhinde faaliyet gösteren Rum asıllı Vasil Zahroff hakkında yapılan tahkikatdan bir netice alınmamıştır. ; Richard Lewinshon, a.g.e. , s. 117; Kenan Kırkpınar, "Milli Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Türk İmajı", Ç. T. T. A. D. I/3, İzmir 1993, s. 171, "İngiltere'de; maddi destekçisi Sir Basil Zaharoff olan Yunan lobisinin, Yunan sempatizanları kuruluşların, kilisenin yaptığı birçok çalışmanın yanı sıra, basında çıkan yazılarında Yunanistan'a verdiği desteğin oranı hayli yüksekti..."

****“Yunan sermayesi ile L’Mnion Parisienne’nin ortak girişimliydi.”⁴⁰**

I. Dünya Savaşı yıllarında Alman ve Avusturya sermayeli bankalar yoğunlukta ve etkiliyken: savaşın sonunda imzalanan mütarekeyle Alman ve Avusturya sermayesi dışlanarak İtilaf Devletlerine ait bankalar etkinliği ele geçirmişlerdir⁴¹. Özellikle mütakere ortamının getirdiği olağanüstü şartlardan faydalanmak isteyen itilaf devletleri sermayeli bankaların kurulduğu görülmektedir⁴². 1914’de bütün işlemleri durdurulan Osmanlı Bankası ile Mütarekeyle birlikte İngiliz-Fransız çıkarlarını korumaya devam eder⁴³.

İkinci Meşrutiyetle başlayan “Milli İktisat” politikasının etkin olduğu alanlardan bir tanesi de bankacılıktı.” Özellikle Aydın vilayeti bankacılık alanında önemli atılımların gerçekleştirildiği bir yöreydi.”⁴⁴ Aydın vilayetinin merkezi olan İzmir’de yabancı sermayeli bankaların üstünlüğü kırılmaya çalışıldı. Ancak yukarıda ifade ettiğimiz gibi özellikle Mütakerinin imzalanmasıyla bu ortamdan istifade etme fırsatını değerlendirmek isteyen bankaların mantar gibi çoğaldıklarını ve İzmir’i de etki alanları içine aldıklarını görebiliriz.

İncelediğimiz dönem içinde kurulmuş olan milli bankaların amacını çiftçiyi kredilendirmek olarak değerlendirebiliriz. Her ne kadar madencilik, demiryolu, tramvay vs. gibi sektörlerdeki yatırımları destekleyebilecekleri

⁴⁰ Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, s. 16

⁴¹ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 140

⁴² Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, s. 211

⁴³ Tülay Alim, a.g.e. , s. 178 - 179; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler II*, s. 348

⁴⁴ Tülay Alim, a.g.e. , s. 178

düşünülse de uygulamada tarım alanına destek vermesi beklenmekteydi⁴⁵. Milli gelirin büyük bir bölümünün tarımsal artıktan elde edildiği bir tarım ülkesinde bankalardan da başka bir şey beklenemezdi herhalde. Ancak her ne kadar amaç bu idiyse de bölge tarımının 1922 yılı Ağustosuna gelindiğinde hala himaye ve destek beklediği görülmektedir. Bu konuda ihtiyacı dile getiren bir yazıda:

“Tütün zürranın hayat-ı umumiye ve hususiyeleri cidden muhtaç-ı himayedir. Zürranın iktisad-i servet edebilmesi için emniyetli tütün bankasına ihtiyaç vardır. Bu köylerde eshab-ı servetden bir kaç kişi kendi paralarını ve münhasıran (Gavur köyü) ve havalisi zürra’ı bütün mesaisini tütüncülüğe haşır etmiş olduğu halde mesailerinin fevaidini köylerinde mütekalbe eşhasa kaptırmaktadırlar. Adilane bir şekil tediye muntazam ve müterrid bir tarz-ı idare ile ortada bir tütün bankası olsa zürranın perişan-ı hayatını hitama çıkaracağı pek tabidir.” denmektedir⁴⁶.

Yerli sermaye ile kurulan ilk Türk bankası olan Ziraat Bankası çiftçiye desteklemek maksadıyla kurulmakla birlikte devleti finanse etmekten çiftçileri finanse etmeye pek fırsat bulamamıştı. 1888’de kuruluşunda % 1’lik öşür zammını sermaye yapan Ziraat Bankası, Cumhuriyet’e kadar mevduat kabul etmemiştir⁴⁷. I. Dünya Savaşı’nda kaybedilen topraklarda bulunan

⁴⁵ A. Gündüz Ökçün, “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 411 - 412

⁴⁶ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 24 Ağustos 1922, “Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü”, s. 199

⁴⁷ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 139

Ziraat Bankası şubeleri kapanmıştı. 1918'deki 387 şubeden geriye 1920'de 316 şube ve ajans kalmıştı⁴⁸.

Yunan işgal bölgelerindeki şubelerin kontrolü İzmir'de bulunacak olan merkezde ve Yunan İşgal Kuvvetleri Yüksek Komiserliğince seçilecek olan beş kişilik bir meclisin elinde olacaktı. Kadrolar ve memurlar bu meclis tarafından atanacaktı. "Maaşlar drahmi veya frank üzerinden tesbit edilmiş, memur statüsünde bazı değişiklikler yapılmıştır."⁴⁹

Ziraat Bankası'nın incelediğimiz dönem içindeki durumu şöyledir.⁵⁰

Yıl	İtibari	Mali Kaynak				Mevcut ve Kullanılan		Safi
		Tahsil edilen sermaye	İhtiyat Akçesi	Vadeli Tevdiat	Vadesiz Tevdiat	Kasa ve Bankalardaki Miktar	İkrazat	
1918	1500	12835	120	1627	-	9628	4008	393
1919	1500	13213	187	797	-	7222	4359	82
1920	1500	11482	196	89	-	2473	3547	-
1921	1500	12249	151	87	-	2333	4058	-
1922	1500	13380	135	126	-	3627	4390	-
1923	1500	15077	96	700	-	6528	8037	313

1920 yılında bankalara yatırılan toplam mevduat 1.675.000 liraydı⁵¹.
1911-1922 yılları arasında Anadolu'da kurulan Milli Banka sayısı 7'ydı⁵².
1921 yılında Milli Bankalardaki mudi sayısı ise 1560 kişiydi.⁵³

⁴⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 298

⁴⁹ a.g.e. , s. 207

⁵⁰ Kaynak: 1930 İstatistik Yıllığı, s. 259

⁵¹ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, s. 62

1911-1922 yılları arasında yerli özel ve devlet bankalarının durumu şöyleydi⁵⁴ :

	Sayı	İtibari Sermaye	Ödenmiş Sermaye
Yerli-Özel Bankalar	9	3490000	2978673
Devlet Bankaları	2	31047300	25292000

Milli Bankaların 1912-1922 yılları arasındaki gelişimi ise aşağıdaki tablodan takip edebiliriz⁵⁴ .

Yıllar	Toplam Mevduat (milyon lira)	İndex 1920=100	Toplam Mevdu- attaki Payı		Mudi Sayıları (bin kişi)	İndex 1920=100
			Milli B.	Yabancı B.		
1920	1,7	100	32	68	2	100
1921	2,4	144	47	53	3	150
1922	2,7	153	50	50	4	200

⁵² Oya Silier, "1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 490

⁵³ Oya Silier, a.g.m. , s. 508

⁵⁴ Mustafa A. Aysan, a.g.m. , s. 101

F. TİCARET SEKTÖRÜ

Ticaret sektöründe Türklerin mütareke ve işgal döneminde I. Dünya Savaşı öncesine göre nisbeten daha girişgen olduklarını söyleyebiliriz¹ ancak yine de ekonominin genel görünümünde Dünya Savaşı öncesine oranla fazlaca bir farklılık izlenememektedir. Durumun böyle olduğunu 9 Eylül’de Ermeni ve Rum Tüccarların İzmir’i terk etmesiyle bölge ekonomisinde yaşanan boşluktan kolaylıkla anlayabiliriz². Mevcut Türk tüccarının ise üretici ile ihracatçı ilişkilerinde aracılık yaptığını görüyoruz³. İsmail Cem’in “Köylünün ‘devlet kapısındaki’ işini takip eder, onun ilkel güvenliğini sağlar, aç kalmamasına, tohumuz kalmamasına dikkat eder...” diyerek tasvir ettiği “eşraf”ın ticaret içindeki rolü aracılık yapmakla sınırlıdır⁴. Örneğin İzmir’de 1922 yılında palamut işiyle uğraşan toplam otuz ticarethanenin en işlek ve kazançlı olanları, Avrupa ve Amerika ile ticaret yapan yabancı ticarethanelerdir⁵. Zaten I. Dünya Savaşı sırasında büyük bir zarar görmüş olan Türk ticaret filosunun Avrupalı ve Amerikalı rakipleri ile rekabet edecek güçleri de yoktu⁶. Her ne kadar Avrupalı tüccar için ticaret sektörü iştah açıcı idiyse de, bilindiği üzere siyasi istikrar arayan yatırımcı için bölge son derece kaygıya mazhar idi. “Bu kaygıyı duyanlar Türkiye’deki olayların gelişmesine kadar beklemeyi yeğ tutuyorlardı. Bu beklemenin başka nedenleri de vardı: Örneğin fiyatların sürekli artması para değerinin düşmesi sonucu ortaya

¹ Kemal Arı, “Türk Kurtuluş Savaşının Bitiminde İzmir’in Ekonomik Durumu”, *Ç.T.T.A.D.* , I/3, s. 25

² a.g.m. , s. 31-36, Geniş bilgi için bkz., aynı yazar, *Büyük Mücadele (Türkiye’de Zorunlu Göç) 1923-1925*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul Eylül 1995

³ H. Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* , s. 165

⁴ İsmail Cem, *Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi*, s. 299 - 300

⁵ *Türkiye İktisad Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 166

⁶ Hamit Sadi Selen, *İktisadi Türkiye*, s. 154, “1913’te Türk Ticaret Filosu 110.000 tonilato iken 1918’de 50.000 tonilatoya inmiş bulunuyordu”

çıkabilecek fiyat dalgalanmaları, taşıma sorunlarının yarattığı güçlük ile ticari görünen düzensizlik” gibi⁷. Buna rağmen yabancı yayınlarda Türkiye’yle yapılacak ticareti özendirici yazılara rastlanıyordu⁸. Neticede yatırım yapan yabancı sermayenin üçte birinin de ticaret sektöründe yer aldığını görebiliyoruz⁹.

I. Dünya Savaşı esnasında İttihat ve Terakki Partisi’nin “Milli İktisat” uğruna göz yumduğu spekülasyonlardan büyük kazançlar elde etmiş olan Türk girişimcileri Mütareke ve İşgal döneminde “Serseri Sermaye” olarak bulunuyorlardı. Sayıları fazla olmamakla birlikte bu zenginlerin bir kısmı spekülâtiflere açık olup ellerindeki sermayeyi nerede kullanacaklarını bilmezken diğer bir kısmı da akıllı yatırımlarla sahalarında etkin bir hale gelmişlerdi¹⁰.

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemi olan Milli Mücadele yıllarında Anadolu’yu ve Türk insanını sömürme gayretleri içinde bulunan emperyalist güçlerle “paranın milleti olmaz” felsefesi ile anlaşılabileceklerini ve Ermeni, Rum azınlığın, Anadolu’da üstlenmiş oldukları sömürü aracılığı rolünü devr alabileceklerini düşünen, yerli burjuvazi (!) başlangıçta Yunan işgaline tepkisiz kalmıştı. Tevfik Çavdar ifadesinde “....bağımsızlık savaşının hemen arkasından,... emperyalist güçler, Anadolu üzerine pazarlıklarını sürdürmüşler ve bağımsızlık savaşını gerçekleştirmiş bir ülkenin Meclisi içerisinde kendilerine ortaklar bulabilmişlerdi...”¹¹ derken mevcut meclisin içinde bulunduğu genel düşünsel durumu ifade ediyordu. İçeride finansman

⁷ İzzet Öztoprak, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını*, s. 59

⁸ a.g.e.

⁹ Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)*, s. 81

¹⁰ Adnan Bilget, *Son Yüzyılda İzmir Şehri (1849- 1949)*, Meşher Basımevi, İzmir 1949, s. 73

sağlayabilmek için eşrafi yanında görmek isteyen Milli Mücadele kadrolarını¹², yerli tüccar ve “toprak ağa”ları işgal bölgelerinde varlıklarına zaman içerisinde el koyularak özellikle Ermeni ve Yunanlı aracılara peşkeş çekilmesinden duyduğu rahatsızlık neticesinde desteklemeye başlamıştı. Yerli tüccarın “yabancı işgale karşı görevlerini yapmak için dikkatli, özenli ve tutarlı çalışmaları”nın¹³ temelinde yatan en önemli sebep budur. Bu nedenle Milli Mücadele sonrasında yabancı çıkarlarına ait konuların meclis içinde destek bulması yadsınmamalıdır.

İzmir’deki faaliyetlerine 1880 yılında Fransızların öncülüğünde Kordon’da başlayan İzmir Ticaret Odası’nın, yabancı etkisi, hatta yabancı kontrolündeki uygulamaları ancak 1922 yılındaki yangınla birlikte son bulmuştu. Oda yönetimde 1 Kasım 1922 tarihine kadar sürekli yabancılar ve azınlıklar söz sahibi olmuşlardır¹⁴.

İzmir ticaretinin büyüklüğü Bursa tüccarının dahi dikkatini çekmiştir. İşgalden evvel Bursa tüccarının İzmir ticaretinden faydalanmak maksadıyla, Bursa’da her malın çuvalından (alıcı ve satıcıdan ayrı ayrı olmak üzere) birer kuruş alarak bir Bursa dairesi oluşturmak isteklerine dair Vilayet İdare Meclisine onaylanmış olan dilekçelerinin Dahiliye Nezaretine gönderildiği haberini görmekteyiz¹⁵. Ancak daha sonraki nüshalarda konu ile ilgili bir habere rastlayamadık.

¹¹ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı - Sömürge Oluşu*, Ant Yayınları, İstanbul Ocak 1970, s. 156

¹² İsmail Cem, a.g.e. , s. 299

¹³ Yaşar Aksoy, “İzmir’de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odasının Öyküsü”, *Ç. T. T. A. D.* , I/3, s. 55

¹⁴ Tülay Alim, a.g.e. , s. 174; Tevfik Çavdar, a.g.e. , s. 80; Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 216; aynı yazar, “İzmir’de İlk Ulusal Ticaret ve Ticaret Odasının Öyküsü”, *Ç. T. T. A. D.* I/3, s. 56 - 60

¹⁵ *Ahenk*, 14 Şubat 1335

İzmir limanı Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok ihracat yapan limanı idi. 1919 yılında 1916 yılına oranla %5 düşük bir şekilde gümrüklerden tahsil edilen vergiler ¹⁶ "Uluslararası Mali Kontrol Komisyonu" nun atayacağı bir genel müdürün sorumluluğuna verilecekti¹⁷. İzmir Belediyesine bağlı olarak çalışan İzmir Gümrük İdaresine¹⁸ 1919'da işgalle birlikte Yunanlılar el koydular¹⁹. İşgalle birlikte İmparatorluğun en fazla gelir getiren yerlerinden birisi olan İzmir Gümrüğü'nün gelirleri artık İstanbul'a gitmezken,²⁰ işgal günü yapılan talandan, kırım ve hırsızlıktan gümrük idaresi de nasibini almıştı²¹. İzmir gümrüğü Argiroplos tarafından kontrol edilmeye başlarken, çalışmalar işgal öncesindeki gibi devam etmiş, ancak gümrük idaresinden görevli bazı Türk memurlarının işlerine son verilirken, yerlerine Yunanlı ve Rum memurlar alınmıştı. Türk ve Rum memurlar arasında anlaşmazlıkların çıktığı görülmüyordu²². Gümrük gelirlerinin bir kısmı aşağıda gösterildiği gibidir²³:

<i>Bölüm</i> <i>Yıl</i>	<i>İthalat</i> <i>krş</i>	<i>İhracat</i> <i>krş</i>	<i>Paket</i> <i>krş</i>
1919	127530965	7472818	3144973
1920	149632792 (on aylık)	156111139 (on aylık)	
1921	134603863	26446324	

¹⁶ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 121; Tevfik Çavdar, a.g.e. , s.93

¹⁷ Nihat S. Sayar, a.g.e. , s.292

¹⁸ Yaşar Aksoy, *Bir Kent, Bir İnsan*, s. 58

¹⁹ Süleyman Vasfi Bey, "Bir gümrükçünün İşgal Yılları Anıları", Haz. Zeki Arkan, *Üç İzmir*, s. 243; Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 123; "İşgal Komutanı Zarifiy, kentte sıkıyönetim ilan etmiş, gümrük dahil birçok idarelere el konmuştu..." ;İbrahim Artuç, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, s. 78

²⁰ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 247

²¹ Süleyman Vasfi , a.g.m. , s. 246

²² a.g.m., s. 249- 251

²³ a.g.m. , s. 251

23 Kasım 1919'da Trakya ile ticareti serbest bırakan Yunan idaresinin²⁴ Mayıs 1921'de Trakya ile yapılacak olan ithalat ve ihracattan gümrük vergisi uygulaması başlattığını görüyoruz²⁵. Anadolu'ya ticari mal gönderilmesinden vergi alınmaya başlanırken Yunanlıların kendi ihtiyaçlarını karşılamak için getirmiş oldukları malları vergiden muaf tuttuklarını, gümrük idaresinin çeşitli etkileriyle gümrük oranları ve uygulanış şekillerini değiştirdiklerini, Türk-Yunanlı memurlar arasındaki koordinasyonsuzluklara neden olan uygulamaların mevcut olduğunu görmekteyiz²⁶. Bu tür uygulamalardan dolayı gümrük memurları görevlerini tam olarak yapamıyorlardı. Fırsatçı bir kısım tüccar da ya malı daha gemilerdeyken alıyor ya da bu koordinasyonsuzluğu değerlendirerek malların Yunanlılara ait olduğunu beyan etmek suretiyle gümrük vergisinden muafiyet yollarını kolluyor ve kazançlarını arttırıyorlardı²⁷.

Vergilendirme ve vergi toplama işlemleri İzmir'de işgalden önce yapıldığı şekliyle devam ediyordu. İşgalden evvel toplanan vergilerin fazlalıkları tahsilatında eksiklik olan bölgelerin bu açığını kapatmakda kullanılıyorken, işgal döneminde Yunan makamlarının bu konudaki uygulamaları ile ilgili açıklayıcı bir bilgi mevcut değildir²⁸.

²⁴ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1335

²⁵ Süleyman Vasfi, a.g.m. , s. 253

²⁶ Süleyman Vasfi, a.g.m. , s. 243 -254

²⁷ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 400

²⁸ a.g.m. , s. 401

I. Dünya Savaşı boyunca, onu izleyen mütareke ve Milli Mücadele döneminde İstanbul Hükümeti halkın ihtiyacı olan gıda maddelerine cevap verebilmek için ve fiyatları kontrol altında bulundurabilmek için ihracatı sınırlayıcı, ithalatı teşvik edici bir iktisadi politika izlemişti. İzlenen bu politikanın sonucunda ise kısmen kredilerle, işgal kuvvetlerinin bıraktığı dövizlerle, altınla ve İzmir'in ihracat fazlasıyla kapatılabilen 312 milyon (60 milyon altın) liralık bir açıkla karşılanmıştı²⁹. Bunca pahalıya mal olan bu politikanın uygulamada aynı oranda başarılı olduğunu söylemeliyiz³⁰.

İşgalin etkilerini fiilen yaşayan Ege bölgesi üreticilerinin bundan etkilenmemesi söz konusu olamazdı. Doğal olarak bundan ticaret de payını alıyordu. Nitekim I. Dünya Savaşı öncesi Ege bölgesinden tütün dahil yapılan ihracat 8 milyon altın civarındayken 1920 yılında reel olarak 2/3 oranında azalarak 3 milyon liraya düşmüştü³¹.

İzmir'in işgal dönemi dış ticareti ise aşağıdaki şekilde cereyan etmiştir³².

Yıllar	İthalat (milyon L.)	İhracat (milyon L.)
1919/20	16,8	31,4
1920/21	19,2	33,4
1921/22	18,4	25,1
1922/23	14,7	28,1

²⁹ a.g.m. , s. 400

³⁰ Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 80

³¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 142

³² a.g.e. , s. 142; "...İzmir'de bulunan Amerikan konsolosluğu İzmir'den Amerika'ya yapılan ihracatın 1921'de 10.406.552 ve 1922'de 9.837.774 dolar olduğunu rapor eder..."; E. G. Mears, "Foreign and Domestic Commerce", *Modern Turkey*, s. 336

Bu dönemde yukarıdaki şekilde gerçekleşen dış ticaretin ülkelere göre genel dağılımı ise şu şekildedir³³ :

Dış Ticaretin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Genel İhracat İçindeki Payı(%)	Genel İthalat İçindeki Payı(%)
İngiltere	35,6	36,8
Fransa	28,7	11,8
Avusturya-Macaristan	9,9	18,4
Rusya	3,1	7,4
İtalya	3,6	4,0
Almanya	2,2	2,3
Yunanistan	2,9	1,6
Romanya	1,5	2,9
Bulgaristan	0,9	3,1
A.B.D.	2,1	0,9
Belçika	0,7	2,1
Hollanda	1,9	0,8
Diğer Ülkeler	6,9	7,9
Toplam	100	100,0

Almanya'nın dış ticari ilişkilerdeki yeri mütarekeyi takip eden dönem içerisinde bir azalma göstermektedir³⁴. Aynı dönem içinde ise Amerikan basınından da takip edilebileceği gibi Amerika'nın Türkiye'den yaptığı ticarete özellikle ithalatda büyük bir artış olmuştur³⁵. İzmir limanına bu dönem içinde en çok uğrayan gemilerin Yunan gemileri olduğu Ahenk gazetesinde yayınlanan haberlerde dikkati çekmektedir³⁶.

³³ *Ahenk*, 16 Mart 1338, Bununla birlikte Ahenk gazetesinde incelediğimiz dönem içinde tabloda belirtilen ülkelere ait gemilerin çeşitli zamanlarda İzmir limanına uğrayarak "emtia-yı ticariye getirdikleri haberlerine rastlanır, Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 83;

³⁴ Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 101

³⁵ *Ahenk*, 5 Mart 1338; Çağlar Keyder, a.g.e. , s. 118

³⁶ *Ahenk*, 19 Teşrinisani 1335; 16 Teşrinisani 1335; 27 Teşrinisani 1335;19 Mayıs1338

I. Dünya Savaşının bitiminde imzalanan mütarekeden sonra Alman, İngiliz ve Fransız tüccarlarının ticari kaygılarına Amerikalı yatırımcıların da katıldığını Anadolu'nun "ticari kaynağı"ndan pay kapma mücadelesine Amerikan girişimcilerin de katıldıklarını görmekteyiz³⁷. Amerikalı yatırımcılar büyük umutlarla³⁸ I. Dünya Savaşından evvel Almanların kullanmış oldukları propagandayı işleyerek, Almanların da söyledikleri gibi "Türk toprağı işgal etmemiş bir ülke"... "Düyunu Umumiye ilgisi yok"...³⁹ diyerek işgal döneminde İzmir'in iktisadi yaşantısında rol almaya çalışıyordu.

Amerika'ya ihraç edilen ürünlerin başında tütün geliyordu⁴⁰. Tütünden sonra üzüm,⁴¹ incir, meyan kökü, tiftik, halı ve kilim geliyordu⁴².

Yunan işgali altında bulunan İzmir ve Ege Bölgesi'nin ihraç için yapmış oldukları üretimin Yunanistan'ın ihraç ürünleriyle hemen hemen aynı olması iki bölgenin arasındaki ticari ilişki düzeyini asgari seviyede tutuyordu. Bununla birlikte İzmir'in incelediğimiz dönem içinde Yunanistanla olan ilişkileri artmıştı. Çoğunlukla göçmen taşımakla birlikte Yunan gemileri silah ve mühimmatın yanı sıra bazı durumlarda bölgenin ihtiyaç duyduğu malzemeyi de getiriyorlardı. Örneğin temelinde yerel basını kontrol alma isteği yatmakla

³⁷ E. G. Mears, "Foreign and Domestic Commerce", *Modern Turkey*, s. 351

³⁸ a.g.m. , s. 354

³⁹ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, s. 154

⁴⁰ *Ahenk*, 19 Şubat 1338; *Türkiye İktisad Mecmuası*, 24 Ağustos 1922, "Aydın Vilayetinde Tütüncülük ve Tütün Mahsulü", s.200, "Avrupalılar, bilhassa Amerikalılar daima Gavur köyü tütününü mazhar olduğu şöhrette arıyorlar ve her vakit bu tütünlere iyi bir fiyat veriyorlar"; E. G. Mears, a.g.m. , s. 336

⁴¹ *Ahenk*, 19 Şubat 1338

⁴² E. G. Mears, a.g.m. , s. 336

birlikte, İzmir gazetelerinin ihtiyacı olan kağıt Yunanistandan getirilebiliyordu⁴³.

İncelediğimiz dönem içerisinde İzmir’e “emtia-yı ticariye” adı altında en çok getirilen malların başında “kasaplık hayvan” geliyordu. Çeşitli ülkelerden getirilen canlı hayvan ihtiyacının aynı dönemde Yunanistan’da da mevcut olduğu görülmektedir⁴⁴. Bunun haricinde yurtdışından ithal edilen malların genellikle son moda ceket, bluz,⁴⁵ şişe, bardak, porselen fincan, alüminyum kaşık, dikiş makinası⁴⁶ vb. gibi lüks tüketim eşyası olduğu görülmektedir.

İncelediğimiz dönem içindeki ticaretin şeklini aşağıdaki alıntı özet olarak anlatmaktadır: “İktisadi faaliyet drahminin tenezzülünden dolayı hemen hiç yok. Bir çok tüccar iflas etmek üzeredir. Bundan dolayı yerli Rum tüccardan pek çokları Yunanlıların gelip bu vaziyete sebebiyet verdiklerinden dolayı gayri memnundurlar ve Türk idaresini istiyorlar. Ziraiyat iyi değildir. İstiryadis yağ ihracının memnu olduğunu ilan etti. Tüccar bundan çok zarar görüyor. Kasaplık hayvanat sair havaliden müsade tahtında geliyor. Bunun için pek çok rüşvet vermek lazımdır.”⁴⁷

I. Dünya Savaşı’nın sonunda tütün ticaretinin de düzeni bozulmuştu. Tütün ticaretinden anlamayan tecrübesiz yerli tüccar Mütareke-nin sonunda doğrudan doğruya Avrupa ve Amerika’ya mal gönderme girişimlerinde

⁴³ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Anıları*, Haz. Zeki Arıkan, s. 53

⁴⁴ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1335; 19 Şubat 1338; 9 Haziran 1338; 16 Mart 1338

⁴⁵ *Ahenk*, 3 Şubat 1336

⁴⁶ *Ahenk*, 23 Teşrinisani 1336

⁴⁷ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Basını*, 3 Haziran 1337 tarihli Akşam gazetesinden alıntı., s. 255

bulundular. Bütün sermayelerini bu işe bağlayan Türk girişimciler, pazarın ihtiyaçlarını bilen ve belirli bir pazar oluşturmuş bulunan yabancı tüccar karşısında çok büyük bir darbe alarak yıkıldılar. Çok az sermaye sahibi bu durumdan kendi varlığını koruyabilecek kadar sağlamlıkla kurtulabildi⁴⁸.

İşgal günü ve takip eden dönemde İzmir'in Türk ve Müslüman küçük esnafının mağaza ve dükkanları başta olmak üzere pek çok mal varlığı talan edilmişti⁴⁹. Dükkanlarda pek çok ihtiyaç maddesine cevap bulunabiliyordu. Yerli ve yabancı üretimi mallar küçük esnafa ait dükkanlarda pazarlanabiliyordu⁵⁰. Kiralık dükkan bulmak da sorun teşkil etmiyordu. Ahenk gazetesinin çeşitli nüshalarında kiralık dükkan ilanlarına rastlamaktayız⁵¹. Ancak tezgahlarında hemen hemen her türlü ürünü bulunduran dükkanların satışlarının pek de fazla olduğu söylenemez. Hemen her dükkan satışlarını arttırabilmek için indirimler, sezon sonu tenzilleri uygularken, bazı dükkanların satışlarını arttırabilmek için piyangolar ve çekilişler⁵² düzenlediklerine bile rastlanmaktadır⁵³. Başta Atina ve Paris olmak Avrupa'da uygulanan ürün fiyatları ve bu fiyatlardaki artış ve eksilişlerin etkileri İzmir'de bulunan "ticaret evlerinde" hissediliyordu. Nitekim Atina ve Paris'teki 1336 Aralığında uygulanan tenzilat neticesinde İzmir'de bulunan pek çok ticarethane zarar etmişti⁵⁴.

⁴⁸ "Aydın Vilayetinde Tütünçülük ve Tütün Mahsülü", *Türkiye İktisat Mecmuası*, s. 199

⁴⁹ Bilge Umar, *İzmir'de Yunanlıların Son Günleri*, s. 177

⁵⁰ *Ahenk*, 19 Mayıs 133

⁵¹ *Ahenk*, 3 Şubat 1336

⁵² *Ahenk*, 13 Mart 1338

⁵³ *Ahenk*, 24 Şubat 1338

⁵⁴ *Ahenk*, 17 Kanunuevvel 1336

1920 yılına kadar Anadolu'da kurulmuş olan şirketlerin 11'i İzmir'de bulunuyordu⁵⁵. "...Savaş yılları olan 1920-1922 arasında, Türkiye'de anonim şirketleşme hareketi, hem sayı, hem de nominal ve ödenen sermayeler bakımından, büyük bir gerileme göstermiştir."⁵⁶ 1920-1930 yılları arasında kurulan A.Ş.'ler İstanbul, Ankara, İzmir ve Adana'da yoğunlaşmakla birlikte, bu dönemde İzmir'de kurulan 10 Anonim şirketten 4'ünü oluşturan yabancı sermayeli A.Ş.'ler toplamı 201 A.Ş. içinde %1,99'luk bir oran teşkil ediyorlardı⁵⁷. 1920-1922 yıllarında anonim şirketleşmenin % 0'a yaklaşık olduğu⁵⁸ dikkate alınacak olursa bu dönem içinde gerek yerli sermayeye, gerekse yabancı sermayeye dayalı anonim şirketin kurulmadığını söyleyebiliriz.

Yüzeysel olarak bakıldığında mevcut anonim şirketlerin yönetim ve işletim faaliyetlerini normal olarak sürdürdüklerini söyleyebilirsek⁵⁹ de, bu şirketlerin büyük çoğunluğunun Türk-Yunan harbinin etkisiyle ticari hacimlerinde bir artış sağlayamayarak ⁶⁰ tasviye edildiğini görüyoruz⁶¹.

1333 (1917) Nisanında bilançosu tutulmaya başlayan tutulmaya başlayan Türk Palamutçuları Anonim Şirketi işgal döneminde İzmir'de bulunan Anonim şirketlerin durumu için ilginç bir örnek teşkil etmektedir. Bu

⁵⁵ Zafer Toprak, a.g.e. , s. 62

⁵⁶ A. Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Sevinç Matbaası, Ankara 1971, s. 122

⁵⁷ A. Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 116-126

⁵⁸ A. Gündüz Ökçün, a.g.e. , s. 130, "...Savaş yılları içinde (1920-1922) yılları arasında, yabancı sermayeli Türk Anonim şirketleri gerek sayı, gerek nominal ve ödenen sermayeler bakımından devamlı bir düşme göstermiştir. Bu düşüşün 1922 yılında sifıra yaklaştığını görüyoruz: sayı: %50 nominal sermaye: %27 ve ödenen sermaye: %0,02"

⁵⁹ *Ahenk*, 22 Mart 1338

⁶⁰ Kemal Arı, a.g.m. , s. 42

⁶¹ *Ahenk*, 24 Teşrinisani 1336

şirket işgal altındaki ülkenin uğramış olduğu bütün zararlardan dolayı olarak etkilenmiş ayrıca ulaşımındaki yetersizlikler nedeniyle malları depolarda çürümüştü. İktisadi buhranlar ve üretici üzerinde bulunan kredilerin toplanamaması gibi sebeplere, başlangıçta 600.000 liraya ulaşılması hedeflenen sermayeye Yunan işgali nedeni ile ulaşamaması, faaliyet alanlarının dağıtılarak olayların akışına kendisini kaptırması buhranlarının arttırmasına neden olmuş ve bunlara işletme yönetiminin hataları da ilave edilince şirket zarar etmişti. Şirketin dört yıllık bilançosu şu şekilde gösterilmiştir⁶².

Ait Olduğu Dönem	Sermaye lira	Sermaye Arttırımı lira	Kar/Zarar lira
1 Haziran 1333- 1 Haziran 1334	80792	-	37029(kar)
1 Haziran 1334- 31 Mayıs 1335	131195	50403	29670(kar)
1 Haziran 1335- 31 Mayıs 1336	136628	5433	25488(kar)
Ara Toplam			92187
1 Haziran 1336- 31 Mayıs 1337	138432	1804	51905(zarar)

Bu dönem içerisinde sigorta şirketlerine de rastlanmaktadır⁶³. Ancak sigorta şirketlerinin durumu, kazanç ve işlevleri hakkında teferruatlı bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte sigortacılığın İzmir'in işgal döneminde bir

⁶² "Türkiye Palamutçular Anonim Şirketi", *Türkiye İktisat Mecmuası*, 6 Temmuz 1338, s. 167-168

⁶³ *Ahenk*, 24 Nisan 1338

belirsizlik ve güvensizlik ortamı içindeki ticaret hayatına güven telkin ederek canlılık getirdiğini söyleyemeyiz.

İzmir bölgesinde ve çevresindeki muhasipliklere bağlı olan hesaplar İzmir'in kurtuluşuyla Büyük Millet Meclisi hükümeti hesaplarına aktararak bütçeye dahil edilmiştir⁶⁴.

⁶⁴ Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal Savaşının Ekonomik Sorunları", *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/Araştırmalar*, s. 402

III. SOSYAL DURUM

Bu bölümde insanların gelirlerini, alım güçlerini, aradıklarını, ihtiyaçlarını karşılayıp karşılayamadıklarını; işgalin özellikle Türk unsurun günlük iktisadi hayatında yapmış olduğu etkileri sergilemeye çalışacağız.

İşgal günlerinin başlangıcıyla; I. Dünya Savaşı müddetince yeterince karışmış olan hayat iyiden iyiye karmaşık bir hale büründü. Bir taraftan Türkler şehiri terkederken diğer taraftan Yunanlı göçmenler Türklerin boşaltıkları meskenlere yerleşiyorlardı. Yunanlı memurlar asayişi sağlamak için işgal ettikleri İzmir'in her yerini kontrol altına almışlardı. İşgalden sonra ilan edilen sıkı yönetimle birlikte şehirden ayrılma yasağı getirildi. Yasakla birlikte halk tarlasına, bağına bahçesine gidebilmek için izin almak zorunda kalıyordu¹. Köylüler ise kasaba ve şehirlerindeki pazarlarına da gidemiyorlardı. İzin sorununun yanında bir de yerli Rumların ve Yunan askerlerinin köylülerin yollarını keserek kıymetli eşyalarını gasp etmeleri gibi de bir ihtimal mevcuttu. Bu ihtimali ortadan kaldırmak için ahali topluca yola çıkıyordu ancak bu da sonuca müsbet bir etki yapmıyordu². Yunanlıların yerli Rum ve Ermenilerle başladıkları bu soygunculuk, yağmacılık, gasp ve tecavüz

¹ Kamil Su, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, s. 29

² H. Edip Adivar, *İzmir'den Bursa'ya*, s. 122

olayları işgalin son gününe kadar azalmadan, hatta şiddetlenerek devam etti³. Bir başka azınlık olan “Yahudiler ise durumdan maddi bakımdan faydalanmaya çalışıyorlardı.”⁴ Yunanlılar ve Rumlar bu yağmacılık⁵ ve asimilasyon faaliyetlerini geceyi bile beklemeden, gün ışığında İtilaf Devletleri temsilcilerinin gözü önünde ve en ortalık yerde yapılabiliyordu⁶. Sadece Kemeraltı’ndaki değil İzmir’in çeşitli bölgelerindeki Türklere ait ticarethane ve dükkanlar Yerli Rumların mihmardarlığındaki Yunan askerleri tarafından tek tek seçilerek talan ediliyor, buralarda kıymete değer ne mevcutsa gasp ediliyordu⁷. Aynı olaylar devlet dairelerine, Yunan makamlarınca el koyulması

³ H. E. Adıvar, a.g.e. , s. 20; Süleyman Vasfi Bey, “Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları”, *Üç İzmir*, s. 238; Kamil Su, a.g.e. , s. 40, 67, “...bilgiyi getiren askeri komutan Filipos az kalsın öldürecekti. “Alçaklar! Gözünüz hep malda, hep malda” diye bağırdı. “Cebiniz doldumu gerisine bakmıyorsunuz.”; T. İ. H. , I, s. 134; Kadir Mısıroğlu, *Yunan Mezalimi*, s. 168 - 179; Kazım Özalp, *Milli Mücadele I*, s. 8; Selahattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya II* , s. 198; Marjorie Housepian Dobkin, *Smyrna 1922*, s. 65 - 67; Hayri Mutlucağ, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Terör*, Belge Yayınları, İstanbul 1986, s. 15; T.İ.H. II/2, s.142; T.İ.H. II/1, s. 57; Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I*, s. 287

⁴ T. İ. H. I, s. 134

⁵ Selahattin Tansel, a.g.e. II, s. 182, “...Mektubunda yağmacıların da bulunduğunu itiraf eden Venizelos, bunların yakalandığını ve mahkemeye verildiğini bildirmekte idi.”

⁶ Bayram Bayraktar, “Mütareke’de Yunanistan’ın Ayvalık Politikası”, *Ç. T. T. A. D. I/2*, İzmir 1992, s. 88; Kadir Mısıroğlu, a.g.e. , s. 173

⁷ a.g.e. , s. 177, “Hükümet caddesinde mevcut bütün müslüman ticarethane ve dükkanları, ez cümle Parme kıraathanesi, askeri acel ve kıraathane, Uluyazade Hanı Bolulu Mehmet Lokantası, Ahmet ve Ragıp kardeşlerin kütüphanesi, muhallebici ve tatlıcı İbrahim Hakkı Usta dükkanı şifa eczanesi, Emekçi başı Hanından Hukuk Yurdu eşya, evrak ve kitapları, Kunduracı Saadettin Efendi mağazası, Beylerbaşı sokağında Selanikliler Kütüphanesi, Manifaturacı Hacı Hafız Mustafa Efendi ve kardeşinin tuhafiye mağazası, Lokantacı İsmail Efendinin Karataş üzerindeki evi ve kıymetli eşyaları, Boşdurakta taşçı Osman efendizade Hafız Fikri efendi ile kunduracı Selanikli Hafız Hüsnü Efendi’nin dükkanları, Alayşehir Pazar, Selanikli Hakkı Usta’nın kunduracı dükkanı, Hisar ve Bölükbaşı camilerinin seccade ve halıları, pasport dairesinin karşısında Yedek Subaylar Yardımlaşma Cemiyeti gazinosu, Odun pazarından saatçi Mehmet Tevfik Efendi Ticarethanesi, Arastada ve eski mahkeme önünde 120’den fazla müslüman dükkanı, keresteciler içinde Cihan Bey’in mağazası, Kılıcı Mescid mahallesinde Komiser Mehmet Efendi’nin evi, Karantinada eski mektupçu Ahmet Bey’in evi, Akarcılızade Hacı Bekir Efendi’nin evi ve dükkanı, karantinada bakkal kosti sokağında hapishane müdürü Nuri Bey’in evi, tüccardan ve muharrinlerden Hacızade Hüseyin Rıfat Bey’in Bozyakadaki evi ve eşyası ve hanımına ait mücevherat tamamen silah aramak bahanesiyle Eşref Paşa ve civarındaki evler kamilen soyulmuştur. Ermeni pasajında Dişçi Mehmet Ali ve Operatör Esat, Doktor Nazifi Şerif ve Doktor Fuat Cevat Bey’lerin klinikleri de tamamen yapma edilmiştir.” ; Bayram Bayraktar, a.g.m. , s. 89, “Çeteler halinde Ege kıyı bölgelerine baskınlar yaptılar ve halkı korku ve panik içinde bıraktılar.

esnasında da sahnelendiler⁸. Kargaşayı çıkaranların ve talan yapanların Rumlar olduğunu Venizelos dahi kabul etmek zorunda kalmıştı. Venizelos bir taraftan propaganda amaçlı para dağıtırken⁹ Aydın ve Nazilli’de zarar görenlerin zararlarını tazmin etmek için 250.000 T. L. göndermişti¹⁰. Konsolos Horton’un Yunanlıların işledikleri cinayeti mazur gösteren yorumundan bahsetmeden geçemiyeceğim:

“Benim için aşikar olan şuydu Yunanlıların çıkarmanın hemen akabinde uyguladıkları vahşet ve şiddet oldukça doğaldı ki insan doğasına aşina olanlar bunu daha önceden tahmin edebilirlerdi...Yunanlıların son dönemde katlandıkları eziyetler göz önüne getirildiğinde durumun eski halini alması mucizeden daha az birşey değildi.”¹¹

Rumların yağma, hırsızlık ve talanından tarihi eserler dahi nasibini almışlardı. Örneğin Sard harabelerinde taşınması zor olan sanduka ve kırık testilerin dışındaki bütün değerli parçalar götürülmüştü¹². Yunanlıların işgal dönemlerinde bölgede meydana getirdikleri zararlar şöyledir: (Kaynak: Vedat Eldem,

Harp ve Mütareke..., s.218-219)

Söke’nin Kelih köyünü basarak zahire yağmaladılar, üçyüzün üzerinde Yunanistan askeri üniformalarını giymiş grupla Tomatça köyünü bastılar. Ayvalık’ta, Urla’da ve İzmir yöresinde birçok ‘cinayetler’ işlediler.”

⁸ Kadir Mısıroğlu, a.g.e. , s. 176; T. İ. H. II/1, s. 57

⁹ DH-KMS, Dosya 54/2, Belge no. 35

¹⁰ Selahattin Tansel, a.g.e. II, s. 186; “...Yunan makamları çalınan malların büyük kısmını ödemeye zorlandı, “Vali” nin tutukluluk halinin tazmini için 1000 Osmanlı altını ödemeyi önerdiler. (Valinin kızgınlıkla toplamı reddettiği söylenir)....” Marjorie Housepian Dobkin, a.g.e. , s. 67

¹¹ a.g.e. , s. 66

¹² Yücel Özkaya, *Milli Mücadele’de Ege Çevresi*, s. 5

<i>Gayri Menkul Hasarlar</i>	<i>Adedi (bin)</i>	<i>Tutarı (milyon lira)</i>
İzmir Şehrinde	19	176
Diğer Şehirlerde	54	305
Kasaba ve Köylerde	87	177
Toplam	160	658
<i>Menkul Değerler Hasarı</i>		
Mefruşat ,Ticari Emtia, Nukut, Ziraat Aletleri,Hububat, vs.	-	567
<i>Hayvanlar ve Nakil Vasıtaları</i>		
Büyükbaş Hayvanlar	695	65
Küçükbaş Hayvanlar	2592	44
Nakil Vasıtaları	25	3
Toplam		112

Zararın Sancaklara Dağılımı Şöyledir: (Kaynak: Vedat Eldem, Harp ve Mütareke.....,

s. 219)

Cinsi Sancak	Gayrimenkul (milyon TL)	Menkul (milyon TL)	Hayvan	Toplam
İzmir	230	65	20	315
Saruhan	132	112	11	255
Aydın	59	111	4	174
Bursa ve Kütahya	44	43	14	101
Ertuğrul	22	4	7	50
İzmit	37	98	10	145
Eskişehir	60	23	37	120
Karesi	70	90	2	162
Sair	8	5	7	20
Toplam	662	567	112	1342

Zarar ve ziyan Yunan işgali altındaki bütün bölgelerde mevcuttur. Yunan işgalinin diğer bölgelere oranla en fazla sürdüğü yer olan İzmir’de ise zararın nisbeten daha çok tutması doğaldır¹³.

Özellikle işgalin ilk yıllarında yerli Rumların ve Yunanlıların arazi ve emlak satın almak için, Türklerin topraklarının tapularını alabilmek için fırsat kolladıkları bilinmektedir. Bundaki amaç son derece aşırıdır. Nitekim Yunanlıların topraklar alarak buradaki bölgede yasal bir sahiplik hakkı iddia etmek yolundaki planını Osmanlı hükümeti de görmüş ve buna kısmen de olsa Ziraat Bankası yoluyla açacağı kredilerle engel olmaya çalışmıştı. Yunanlılar da boş durmuyorlardı. Spekülatif haberler yayarak halkı baskı altına almaya çalışıyor yaptıkları eziyet ile de kaçırmaya uğraşıyorlardı¹⁴.

I. Dünya Savaşı ve onun da öncesindeki savaşların etkisi ile sefalet içine düşmüş bulunan Türk insanı Yunanlı ve yerli Rum azınlıkların, işgal

¹³ a.g.e. , s. 38, “... (Salihli) ve merkezinde zarar hasarat yoktur. Yalnız (Kestelli) den (2.360.500), (Kayacı)dan (670.000), (Dilbekdere)den (10.000), (Yarışlı)dan (1.511.000), (Yarışlı Çiftliğin)den (702.000), (Kendirlik)den (43.600), (Mersindere)den (73.000), (Sarı Mustafa Bey) karyelerinden (32.500) kurus zarar ve ziyanları olmuş...”; Süleyman Vasfi, a.g.m. , s. 248, “...Sona kalan gasıplar, kirli mendillerimize kadar tenezzül ettiler. Bu zaiyat için bir liste tanzim edilmişti.

O Listeye Göre:

Kuruş					
291.175				Başmüdürlük ve Muhafaza Teşkilatı	
235.277				İthalat Gümrüğü Memurları	
120.119				İhracat Gümrüğü Memurları	
36.971				Paket Gümrüğü Memurları	
Toplam					
684042					
Baş	Müdürlük	Memurları	Arasında	Benim	Zaiyatım
Lira					
36 Nakit					
36 Sair Eşyamn Bedeli					
72 Toplam					

¹⁴ Selahattin Tansel, a.g.e. II. , s. 198

dönemi boyunca uyguladıkları politika ile tamamen bir yokluk içine sürükendiler. “Yüzlerce liralık varlığı olan adamlar bir lokmaya muhtaç” hale geldiler¹⁵. Fatih Rıfki Atay’ın karşılaştığı şu olay durumu sergilemesi açısından ilginç bir örnek oluşturmaktadır:

“-Ahali parasız, yiyeceksiz ve hayvansızdır. İlk geldiğim gün sokakta bir adamın dilsiz gibi bana işaret ettiğini gördüm. Meğer açlık ve susuzluktan sesi çıkmıyordu. Bu adam emekli bir Miralaydı...”¹⁶

Bu perişanlık şehir-kasaba demeksizin bütün işgal alanındaki halkta mevcuttu. Halk kendisini savunmak için üretimi bırakmak zorunda kalmıştı. Kendi geçimliği için bile üretim yapamaz hale gelen halk bunun neticesinde aç kalıyordu. Açlıktan ve fena koşullardan meydana gelen hastalıklar tuz, biber oluyordu¹⁷.

Yunanlıların gözetim altına aldıkları Türklerin pek çoğu sorgulama sırasında hayatını kaybetmişti. Gözetim altında tutuldukları ortamlar sağlık ve hijyen koşullarından uzak olduğu gibi yapılan muameleler de insani değildi. Yapılan işkencelerin yanında yiyecek olarak “bir peksimet, bir kutu sardalya balığı-konserve- ve bir miktar kuru incir”¹⁸ gibi gıda maddeleri veriliyordu.

Diğer bir husus da, incelediğimiz dönem içinde İzmir’de bilinen gasp olaylarının yanında yaptığımız gazete taramasında karşımıza en çok çıkan

¹⁵ Kamil Su, a.g.e. , s. 87

¹⁶ H. Edip Adivar, a.g.e. , s. 67, bu olay 28 Eylül 1922’de Turgutlu’da cereyan etmiştir.

¹⁷ Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 13, 25

¹⁸ Süleyman Vasfi Bey, a.g.m. , s. 242

haberler arasında kapkaçılık, dükkan ve ev hırsızlığı gibi olaylar yeralmaktadır¹⁹.

Bir kısım Rumlar bile mevcut ortamdan rahatsızlık duymaktaydılar²⁰. Yunanlıların yaptıkları vahşet ve zulüm kontrolün dışına çıkmıştı. Öyle ki Türklere yapılan vahşetin yanında “Manisa, Menemen ve diğer yerlerde üçyüzden fazla Rum kızına tecavüz etmişlerdir.”²¹

Bir kısım Rumlar ise I. Dünya Savaşı süresince Osmanlı padişahlarının koruması altında pek çok paralar kazandıkları halde, bu parayı yine Osmanlı Türkünü öldürmek üzere Yunan ordusuna hibe etmekte hiç bir sakınca görmemişti... “Yani Türkün parası Türkü öldürmek için bomba ve silah oluyor”du²². Bunca şeye rağmen, bunca katlanılmak zorunda kalan ezaya rağmen Türkler yine de bu durumdan ders çıkaramıyorlar, Osmanlı Hükümeti Yunan askerine iase sevkinde hiçbir sakınca görmüyordu²³ ve Türkler, Türk esnaf olduğu halde Rumlardan alışveriş yapmaya devam ediyorlardı²⁴. Nankörce hareket edenler içinde İngilizler de vardı. Örneğin I. Dünya savaşından evvel Anadolu’da meyan kökü ticareti yapmış olan, “İngiliz Subayı Hover” I. Dünya Savaşı’nda Yunan casusluğunu örgütlerken şimdi de bölgede kontrol vazifesiyle görevlendirilmişken,²⁵ Türklere yapılan eziyeti görmemezlikten geliyordu.

¹⁹ *Ahenk*, 5 şubat 1335; 16 Teşrinisani 1335; 27 Teşrinisani 1335

²⁰ Zeki Arıkan, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 254

²¹ Y. Özkaya, a.g.e. , s. 5

²² Zeki Arıkan, a.g.e. , s. 252- 254

²³ *DH- KMS*, Dosya 54/ 1, Belge no. 16

²⁴ Zeki Arıkan, a.g.e. , s. 253

²⁵ *T. İ. H. I*, s. 137

İzmir’de askeri hapishanede bulunan aydınlar²⁶ halk tarafından işgalden evvel kurtarılmışlardı. Ancak genel hapishanede tutuklu bulunanlar ise 15 Mayıs’daki işgalle birlikte kapıları kırarak kaçmışlardı²⁷. Bunlar da Yunan askerleri, Rum çeteleri, asker kaçakları, Yunan askeri kaçakları ve Ermeni çeteleri gibi Türkan Çetin’in “Sosyal Haydut” olarak tanımladığı Efelerle birlikte köylünün ve halkın başına musallat olmuşlardı²⁸.

“Vilayet Orman Mağden Muamelatı Müdüriyeti”nce İzmir odun ve odun kömürü ihtiyacını karşılamak üzere istekli amelelere Karamürsellî Ormanlar’ından istifade etmek üzere ruhsatname veriliyordu²⁹.

A. GELİRLERİN DURUMU

İşgalle birlikte -daha önce de bahsi geçmişti.- pek çok devlete ait işyerlerinde Türk çalışanlar işten çıkarılmış ve yerlerine Yunanlı, Rum, Ermeniler işe alınmışlardı³⁰. Örneğin işgalden evvel İzmir Gümrüklerinde Yunanlı memur bulunmazken, işgalin son günleri olan 1.1.1338’de 128 Türk memura karşılık 78 Yunan memur çalışıyordu³¹. İşgalcilerin yaptıkları işten ayırma uygulamalarının yanında bir kısım memur da kendiliklerinden işlerini

²⁶ Kazım Özalp, a.g.e. , s. 7, “...ittehatçılık, Rumlara saygısızlık, ecnebilere karşı gelme gibi bahanelerle, siyasi görüşten tevkif edilmiş olan münevverler...”

²⁷ Kazım Özalp, a.g.e. , s.7

²⁸ Türkan Çetin, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, Ç. T. T. A. D. I/3, s. 180, “ Ege Bölgesi’nde 19. Y. y.’dan itibaren pazar için üretimin hızlanması toprakların tek elde toplanmaya başlaması ve devletin de büyük toprak sahiplerini desteklemesi sonucu “sosyal haydutluk” oluştu. Ağa, Jandarma, mülki amir üçlüsüne karşı geniş köylü kitlesinin yapabileceği fazla bir şey yoktu. Baş kaldırışı; kendisini askere almaya, ..., vergi toplamaya gelen devlet memuruna, ağasına, jandarmaya. Başkaldıran kişi geniş kitlelerin isteklerini yaptığı için köylüler çeteleri destekliyor ve besliyordu... Varlıklı kesimden alıp yoksullara dağıtan “sosyal haydutluk” Türkiye’de bu şekilde oluştu.”

²⁹ Ahenk, 16 Teşrinisani 1335

³⁰ Ahenk, 14 Şubat 1335

³¹ Süleyman Vasfi Bey, a.g.m. , s. 256; Zeki Arıkan, “ İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası ”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 49, Ocak 1988, s. 51-56

terk ederek Anadolu'nun içine göç ediyorlardı³². Başta öğretmenler olmak üzere Türk memurların pek çoğunun maaşları ödenmiyor, ödenen bazı maaşlar ise ya geç, ya da eksik ödeniyordu.

“13 Ağustos 1920 tarihinde İzmir'deki memurlarına maaş ödemeyi durdurmuş olan hükümet bunun üzerine hazineden onlara yardım etmeyi düşünmüş, tahsis edilecek paranın dağıtımını yapmak ve memurlarının durumlarını anlamak üzere bir komisyonun 9 Ağustos 1921'de İzmir'de göreve başladığı...”³³ bilinmekle birlikte bu da bir sonuç vermiyor, memurlar maaş alamadıkları için maduriyetleri işgal sonuna kadar devam ediyordu³⁴. Yunanlılar Temmuz 1921 yılına ve daha önceki dönemlere ait tüm vergi borçlarını topladıkları halde Türk memurlarının maaşlarının ödenmesi için bir düzenlemeye gitmekten kaçınıyorlardı³⁵. Hayat pahalılığının alıp başını yürüdüğü bu dönem içinde³⁶ memurlar zengin eşrafin yardımlarıyla, borçlanarak veya evindeki eşyasını satarak hayatınlarını idame ettirebiliyordu³⁷.

Yunan uyruklu memurların böyle bir maaş ödenmesi kaygısı bulunmuyordu³⁸. Bu da gösteriyor ki bölgeyi ve İzmir'i tamamen Yunanistan'a dahil etmeye çalışan işgal idaresi Türk unsuru ekonomik bir

³² Alptekin Müderrisoğlu, a.g.e. I, s. 293-294

³³ Engin Berber, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, s. 14

³⁴ Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 14; Engin Berber, a.g.e. , s.214; Kamil Su, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Birinci Baskı, Ankara Mayıs 1981, s. 23

³⁵ Engin Berber, a.g.e. , s. 214

³⁶ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 203

³⁷ Engin Berber, a.g.e. , s. 214, 291

³⁸ a.g.e. , s. 213

baskı altında tutarak yıldırma ve bölgeyi terk etmelerini sağlama politikasını güdüyorlardı.

Bu maaş ve ücret alınmadığı bu ortamda ücret ve maaşlarını seyri ile bunların alım gücü şöyledir³⁹.

Ücretlerin Alım Gücündeki Değişiklikler

	Yıllık Ücretler Ortalama		Hayat Pahalılığı İndeksi	Ücretlerin Alım Gücü
	Lira	1914=100		
1914	72	100	100	100
1921	793	446	1130	40
1922	420	598	999	56
1923	434	608	1104	55

İncelediğimiz dönemlerde çeşitli meslek gruplarına ait ücretlerin bir kısmı ise şöyleydi:

Sınıfı/Branşı/İşkolu	Drahmi	Kuruş	Osmanlı Lirası	Açıklamalar
Öğretmen	-	600	-	- Y.Özkaya, Milli Mücadele'de Ege Çevresi, s.84
Gümrük İdaresi :				
1'nci Sınıf İdare Amiri	800	-	-	- Süleyman Vasfi Bey, " Bir Gümrükçünün...", Üç İzmir, s.251

³⁹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 203; Korkut Boratav, " Devrim ve Savaş Yılları", *Türkiye Tarihi (4) İktisat Tarihi*, s. 277, "...1920-1921 yılında İstanbul'da çeşitli işkollarında mad (en çok rastlanan) aylık ücret 40 lira civarındadır. Bu rakamın aritmetik ortalama eşit olduğunu varsayacak gündelik ortalama ücret 1920'de 133 kuruş olarak tahmin edilebilir...Düyun-u Umumiye idaresince hazırlanan fiyat çıkmıştır. Bu bulgular, reel ücretlerin bu yılda %33 oranında düşmüş olması anlamına gelir..."

2'nci Sınıf İdare Amiri	700	-	-	"
Mümeyyiz	600	-	-	"
1'nci Sınıf Memur	500	-	-	"
2'nci Sınıf Memur	400	-	-	"
2'nci Sınıf Mübeyyiz	300	-	-	"
1'nci Sınıf Muhafaza Memuru	250	-	-	"
3'ncü Sınıf Ketebe ve Muhafaza Memuru, Hademe	200	-	-	"
Başçavuş	-	30	-	Vedat Eldem, "Cihan Harbinin ve İstiklal ...", T. İ. T. S. M. ,s. 396 , Birinci Dünya Savaşı sonu itibarıyla
Çavuş	-	25	-	"
Bölükemini	-	20	-	"
Onbaşı	-	15	-	"
Nefer 2.sene efradı	-	10	-	"
Nefer 1.sene efradı	-	5	-	"
Gazete ve Telgraf Sansür Bürosu				Engin Berber, Mütareke ve Yunan İşgali..., s. 261 - 262 "1919 Aralığında"
Müdür	1000	-	-	"
Basın Bürosu Memuru	400	-	-	"
Basın Bürosu Memuru	250	-	-	"
Gazete Sansürü Memuru	300	-	-	"
Telgraf Sansürü Memuru	250	-	-	"
Kapıcı	100	-	-	"
Toplumsal Örgüt (Kasö)				Engin Berber, s.250, "1922"
Sekreter	-	100	-	"
Kapıcı	-	50	-	"
Tahsildar	-	75	-	"
Muhasebeci	-	50	-	"

Tercüman (Belediyede Yunanlı)	3000	-	-	Engin Berber, s.218
Belediye				
Belediye Başkanı	-	-	200	Engin Berber, s.217, "1922" 1919'da 40 lira Maaş almaktadır.
Şube Müdürü	-	-	75	Engin Berber, s.217,
Baş Muhasebeci	-	-	67,5	"
Sandık Emni ve Doktor	-	-	60	"
1,derece Memeur	-	-	50	"
Baş Tercüman	-	-	50	"
Yardımcı Memur	-	-	40	"
İkinci Tercüman	-	-	40	"
1, derece Yazıcı	-	-	30	"
2, derece Yazıcı	-	-	25	"
1, derece Çavuşlar	-	-	28	"
2, derece Çavuşlar	-	-	24	"
3, derece Çavuşlar	-	-	20	"
4, derece Çavuşlar	-	-	15	"
Müstahdemler	-	-	15	"
Şöför	-	-	80	"
Yüksek Komiserlik				Engin Berber, s.193,
Siyasi Temsilci	700	-	-	"
Sekreter	250- 300	-	-	"
Posta Dağıtıcısı	100	-	-	"
Mübaşir	150- 200	-	-	"
Koruma-Tercüman	350	-	-	"
Tarım Süvarisi	180- 300	-	-	"
Temizlikçi	100	-	-	"
Yüksek Komiser (Steryadis)	Maaş+ 5000	-	-	Engin Berber, s.207
İzmir Sultani Mektebi	-	-	-	Kamil Su, Sevr ve ..., s. 60

Ulumu Rizaye; Mektep Başmuallimi	-	1000	-	"
Muallim	-	400- 500	-	"
Müdür Vekili ve Başkatip	-	600	-	"
Müfettiş	-	500	-	"
Katip	-	350- 400	-	"
Hademe	-	240	-	"
Bandrol Müstahdem Memuru Muavinliği	-	600	-	Ahenk,23 Teşrinisani 1335
Yüksek Komiserlikde Çalışan Türk Memurlar				Engin Berber, s.196
Şöför	400- 500	-	-	"
Tercüman	300	-	-	"
Yazıcı	250	-	-	"
Kapıcı	150- 180	-	-	"
Temizlikçi	50-100	-	-	"
Yunan İdaresi Memurları				Engin Berber, s.212, (1 Ağustos 1921)
Genel Sekreter	2000	-	-	"
Daire Müdürü (1,Derece) Mutasarrıf	1200	-	-	"
Daire Müdürü (2,Derece)	1050	-	-	"
Bölüm Başkanı (1.Derece)	900	-	-	"
Bölüm Başkanı (2.Derece), Siyasi Temsilci, Kaymakam (1.Derece)	750	-	-	"
Danışman, Siyasi Temsilci ve Kaymakam (2.Derece)	675	-	-	"

Sekreter (1.Derece)	600	-	-	"
Sekreter (2.Derece)	475	-	-	"
Koruma	375	-	-	"
Daktilograf (1.Derece)	300	-	-	"
Daktilograf (2.Derece)	250	-	-	"
Tercüman (1.Derece)	600	-	-	"
Tercüman (2.Derece)	475	-	-	"
Birinci Derece Tercüman Yardımcısı	375	-	-	"
İkinci Derece Tercüman Yardımcısı	300	-	-	"
Başkapıcı	250	-	-	"
Kapıcı (1. Derece)	240	-	-	"
Kapıcı (2. Derece)	200	-	-	"
Kapıcı (3. Derece)	150	-	-	"
Temizlikçi	150	-	-	"
İşçi	600	-	-	"
Kuvayı Milliye Örgüt Kadrosu Aylıkları				A.Müderrişoğlu, Kurtuluş Şavaşı Mali Kaynakları, I, s.264 (22 Mart 1920)
Alay Komutanı	-	4000	-	"
Alay Komutanı Muavini	-	3000	-	"
Tabur Komutanı	-	3000	-	"
Tabur Komutanı Muavini	-	2500	-	"
Bölük Komutanı	-	2500	-	"
Bölük Komutanı Muavini	-	2000	-	"
Takım Komutanı (Subay olanlara)	-	1000	-	"

Menzil Müfettişi	-	3000	-	"
Devamlı Hizmette Bulunan Erler	-	900	-	"
Müdafi Hukuk Birlikleri Piyade Erleri	-	2000	-	"
Müdafi Hukuk Birlikleri Süvari Erleri	-	3000	-	"
Merkez Kurulu Süvarileri	-	3500	-	" (İaşe Edilmezler)

Yunan idaresi altında maaş alamayan öğretmenler tarafından yaptırılan eğitimde sevr antlaşmasının uygulamaya başlamasıyla bir de ödenek sıkıntısı yaşamaya başlandı. Yunan idaresi İslam cemaatinin kendi okullarını kendilerinin finanse etmesi gerektiğini bildirerek ödenek vermedi⁴⁰. Daha önce devletin toplamış olduğu "Masarif-i Mecbure"nin toplanması artık okullara kalmıştı. Okullar neredeyse eğitim dönemi sonuna gelindiği halde "Mesarifi Mecbureyi" toplamaya çalışıyorlardı⁴¹. 1920 yılında mahallelere tahsis edilen "masarifi mecburiye" miktarları şu şekildeydi⁴².

<u>Mahalle</u>	<u>Kuruş</u>	<u>Para</u>
Basmane	144.795	---
Eşrefpaşa	93.297	20
Karantina	220.602	20
Mahmudiye	914.229	---

⁴⁰ Kamil Su, a.g.e. , s. 24; Yücel Özkaya , a.g.e. , s. 84

⁴¹ Engin Berber, a.g.e. , s. 279

⁴² Kaynak, a.g.e. , s. 279

Başdurak	815.373	20
Paralı Köprü	92.696	---
Tilkilik	74.109	25
Mecidiye	280.209	---
Katipzade	23487	20
Karşıyaka	136.753	5
Toplam	2.795.534	30

Mesarifi Mecburiye toplanamayınca okulların ihtiyaçları çeşitli yollarla karşılanmaya çalışıldı. Bu usullerin başında varlıklı eşrafın yardımları geliyordu ki bu kısa bir zaman sürebildi⁴³. Daha sonra uygulanan metodlar arasında müsamereler tertip etmek, rozet dağıtılması, film gösterileri,

⁴³ Kamil Su, a.g.e. , s. 25

piyangolar çekilişleri sayılabilir⁴⁴. Bir kısım masraflar ise işgal kuvvetlerinin denetiminden kaçınılan ödeneklerle karşılanmıştı⁴⁵.

Bununla birlikte memurların yaz mesaisi oldukça kısaydı. Özellikle hükümet memurlarının sıcaklar nedeni ile mesaiye sabah sekizde başlayarak , mesaiyi öğlen bir buçukda tamamladıkları bilinmektedir⁴⁶.

B. FİYATLARIN DURUMU

Daha önce sektörel olarak değerlendirdiğimiz yerel üretiminin toplam hasıla olarak hesaplandığında %33 oranında düştüğünü bilmekteyiz⁴⁷. Üretimin düşüklüğü, arzın azalmasına neden olmaktaydı. Nüfusun incelediğimiz dönemdeki hareketliliği belirsizlik ortamı ile birleşince mala olan talebi artırıyor bu nedenle fiyatlar artarak geçinme indeksinin rakamlarını yukarıya doğru çekiordu. Türkiye geneli için Düyun-u Umumiyece tesbit edilmiş olan geçinme indeksi değerleri incelediğimiz dönem için şu şekilde cereyan ediyordu⁴⁸.

⁴⁴ Engin Berber, a.g.e. , s. 293, "...Karşıyaka Türk okulları için rozet dağıtılmasıydı ki, bundan 20392,5 kuruş toplanmıştı. Eşref paşa mahallesi maarifi islamiye komisyonunun yaptığı bir anlaşmaya göre ise, 1922 yılının ilk günlerinde iki çeşmelik sinemasında düzenlenen mûsamerede 811,5 lira hasılat sağlanmış olup bu sayede gayret erkek ve laz ve Bozyaka okulları öğretmenlerinin 1921 senesi Ekim maaşları ödenmişti. Değirmen dağı bölgesi Türk okulları yararına 16 Şubat 1922 günü Beyler sokağında ki Milli Sinemada gündüz kadınlara akşam erkeklere gösterilen filmlerden 24.440 kuruş Karantina bölgesi Türk ilkokulu yararına çekilen piyangodan ise 46.310 kuruş gelir sağlanmış, bunun 25.940 kuruşu öğretmenlerin şubat (1922) maaşı, 17.955 kuruşu ise okulun onarımı için sarf edilmiş olup geri kalan 2415 kuruş'un ise okulun pencere pancurlarının tamiri için harcanması düşünülmüştü."

⁴⁵ Kamil Su, a.g.e. , s. 25, "...Milli Eğitim akarları icap bedellerinden Özel İdare adına Ziraat Bankası'na yatırılmış, her nasılsa işgal makamları tarafından el koyulmamış bulunan paradan, Yunan Fevkalade Komiserliği'ne bilgi vermeden bu iki okula yardım yapıldı."

⁴⁶ Ahenk, 4 Temmuz 1335,

⁴⁷ Korkut Boratav, a.g.m. , s. 297

⁴⁸ Vedat Eldem, *Harp ve Müttareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, s. 146, değerler buradan alınmıştır.

1914 (Temmuz)	=	100
1919	=	1402
1920	=	1406
1921	=	1130
1922	=	999

Merkezi İstatik Umumiyesi değerlerine göre Türkiye genelinde 26 çeşit mala göre hesaplanmış bulunan geçinme indeksi şu şekildeydi⁴⁹.

1914	=	100
1922	=	1256
1923	=	1279

İstatistiğin yapıldığı yirmi il içerisinde en pahalı kentler arasında İzmir yer almaktadır⁵⁰.

1914	=	69
1922	=	1234
1923	=	1331

⁴⁹ Kaynak, 1930 İstatistik Yıllığı, s. 253

⁵⁰ a.g.e.

1923 yılı hayat pahalılığı endeksine göre kıyaslama yapabilmek açısından en pahalı illerden bir kaçı ve hayat pahalılığı indeks değerleri şöyledir⁵¹:

Elazığ 1688

Zonguldak 1666

Mersin 1587

Ankara 1315

İzmir 1331

Bu durumun toptan fiyatlara yansımaları ise aşağıdaki gibidir: ⁵²

Toptan Fiyat İndeksleri

(Altın Esasına Göre)

<u>Yıllar</u>	<u>İthalat Emtiası</u>	<u>İhracat Emtiası</u>
1913-1914	100	100
1927	175	125

İncelediğimiz dönem içindeki bazı mal ve hizmetlerin bulabildiğimiz fiyatları şu şekildedir.

⁵¹ Feridun Ergin, "Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler", s. 68

Mal/Hizmet	Fiyat (kuruş)	Tarih	Açıklamalar
1.Dereceden Ekmeklik Un	5	20 Şubat 1338	Ahenk
2.Dereceden Ekmeklik Un	2,5	"	"
Ahenk Gazetesi Nüshası	40(para)	5 Şubat 1339	"
Sigara Kağıdı (Küçük Kutu)	100	4 Ağustos 1337	50 Kutu alanlara %3, 100 kutu alanlara %5 ikramiye verilir.
Sigara Kağıdı (Büyük Kutu)	105	"	Türkiye İktisat Mecmuası, 6 Temmuz 1338, s. 165
Palamut (Kırk Kıyyesi Bir Kantar)	28-55	1331	"
"	40-85	1332	"
"	60-140	1333-13334	"
"	140-360	1335	"
Bakır (Kıyyesi)	115	14 Haziran 1337	Ahenk (Toptan alanlara %10 tenzilat)
Ekmeğin Kıyyesi (Birinci Sınıf)	18	04.Haz.22	Engin Berber, s. 216
Kömür (1 Kantar = 132 Kıyye)	132	25 Teşrinisani 1335	Ahenk
Mısır Pirinci	37,5	18.Kas.19	Tevfik Çavdar, Yüzyıllık Pahalılık, s. 64, "İleri Gazetesi"
Karolin Amerikan Pirinci	49	"	"
Konya Yemeklik Yağı	160	"	"
Gaz Yağı	25	"	"
Küp Şeker	72	"	"
Toz Şeker	49	"	"
Orta Çalı Fasülye	33	"	"

⁵² Kaynak, İsmail Cem, a.g.e. , s. 439

İkinci Nevi Yerli Soğan	60	"	"
Birinci Sabun (Külçe)	66	"	"
Beyaz Makarna	49	"	"
Esmer Makarna	35	"	"
Trabzon Yemeklik Yağı	153	"	"
Yulaf	7,5-8	23 Teşrinisani 1335	Ahenk (1 Kıyyesi B. D.)
Bakla	7-8,5	"	"
Akdarı	7-8,5	"	"
Sarı Darı	7,0-9,0	"	"
Burçak	8,0-9,0	"	"
Nohut	8,0-15	"	"
Börülce	24-26	"	"
Karagöz	18-19	"	"
Kenevir Tohumu	12,-16	"	"
Susam	35-37	"	"
Beyaz Susam	37-40	"	"
Pamuk Tohumu	7-7,5	"	"
Pamuk	72,5-75	"	"
Siyah Üzüm	27-30	"	"
İncir Hurdası	10-12,	"	"
Buğday (Yerli)	15-18,5	"	"
			Haftalık 5750 Çuval Satılmıştır.
Arpa (Yerli)	8,5-10,5	"	"
			Haftalık 5000 Çuval Satılmıştır.
10 Defa Traş	40	16 Teşrinisani 1336	Ahenk
Koyun Eti (1 Kıyye)	180	3 Şubat 1336	"
Deniz Hamaları İçin Ücretler	-	19 Mayıs 1338	"
Sabahları (Büyükler)	15	"	"
			Abonman kartı yoktur.
Sabahları (Çocuklar)	7,5	"	"

Yaz Saati 2'den Sonra (Büyükler)	10	"	"
Yaz Saati 2'den Sonra (Çocuklar)	5	"	"
Rus Batum Gazi (Kıyyesi)	15,2	2 Nisan 1338	Ahenk
Romanya Rafine Gazi (Tenekesi)	200	"	"
Buğday (Yerli)	11-13,20	13 Mart 1338	Ahenk (Haftalık 1900 Çuval Satılmıştır.)
Arpa (Yerli)	6-7,20	"	Ahenk (Haftalık 1500 Çuval Satılmıştır.)
Yulaf	5,20-6	"	Ahenk Aynı tarihte altın 675, Drahmi 5,37 kuruştur.
Akdarı	9,20- 10,10	"	Ahenk
Sarı Darı	7,10-7,20	"	"
Kırım Darı(Beyaz)	10,20 -11	"	"
Kırım Darı(Sarı)	6-6,20	"	"
Burçak	7,20-8	"	"
Börülce (Beyaz)	19,20-20	"	"
Börülce (Karagöz)	14-15	"	"
Nohut	8,-14	"	"
Kenevir Tohumu	12-12,20	"	"
Susam (Sarı)	26-28	"	"
Pamuk Çekirdeği	4,20-5	"	"
Pamuk (Yerli)	26,20-29	"	"
Çekirdeksiz Üzüm	60-70	"	"
Siyah Üzüm	20-28	"	"
İncir	38-55	"	"
Fındık	23,20- 24,20	"	"
Fıstık	38-40	"	"

Kabuklu Badem (acı)	30	"	"
Patates	10,20-15,20	"	"
Yumurta	300	"	"
Küp Şeker (Sandık)	42	"	"
Küp Şeker (Varil)	41	"	"
Şeker (ince) Amerikan	33	"	"
Şeker (ince) civar Belçika	33,2	"	"
Kahve Riva, Santo	73-85	"	"
Kahve Lave	95-100	"	"
Pirinç İngiliz Rangon	15,2	"	"
Pirinç Saygon	15	"	"
Sabun	32-36,20	"	"
Zeytin Yağı	44-60	"	"
Kibrit Film Marka 5000'li	44	"	"
Tabancalı 5000'li Kibrit	48-48,20	"	"
Gül Yağı	84	"	"
Yapağı (Yerli)	35-40	"	"
Yapağı (Karahisar)	47-50	"	"
Balmumu	60-65	"	"
Hurma	28-29	"	"

Satılık ve kiralık emlak bulmakta zorluk çekilmemekteydi. Ahenk gazetelerinde yaptığımız taramalarda Belediye alanları dahil olmak üzere pek çok ev ve dükkanın kiralık olduğuna ve bazılarının satılık olduğuna dair haberlere sıklıkla rastladık⁵³. Ancak kiralara fiyatlarını yüksekliğinden

⁵³ Ahenk, Çeşitli Nüshalar

yakınlar çoktur⁵⁴. Yunanlılar işgal esnasında Türklere ait binaların tahliye edilmemesine ve el koyulmamasına dikkat etmişlerdi. Bu dönemde yunanlıların yaptıkları resmi kiralamalar için vermiş oldukları kira bedelleri şöyledir⁵⁵:

Bina Sahibinin Adı	Binanın Bulunduğu Kaza	Aylık Kirası (Drahmi) (1919 Kasım)
Ali Süleyman	Menemen	145
Ramiz Bey	Tire	70
Yorgos Mihailidis	Urla	250

Pek çok malın satışı ile ilgili reklamlar mevcuttur. Sabundan çoraba, Avrupa malı ayakkabılardan Amerikan gaz lambasına, (6 ayda fiyatını amorte ettiği söyleniyor.) şekerden her türlü bakkaliyata kadar her cins mal için ilan edilen reklamlarla karşılaşılmalıdır⁵⁶. Bu reklamlar bizde incelediğimiz dönem içinde İzmir ilinde ihtiyaç maddeleri sıkıntısı olmadığı kanaatini uyandırdı. Buna neden olarak işgal dönemi boyunca İzmir'e ticari mal getiren gemilerin sayılarında bir düşüş olmaması ve böylece İzmir'in ihtiyacının karşılanabilmesi gösterilebiliriz⁵⁷.

Her ne kadar ihtiyaç duyulan tüketim maddeleri mevcutsa da özellikle Türk unsurunun alım gücü (küçük bir kısmın hariç olmak üzere)

⁵⁴ Ahenk, 19 Teşrinisani 1335, "bugün bilumum mağazalar münecerleri akar sahiplerinden bizar haldedir. Mesela: Ben yazıhaneme yirmi lira verirken bir sene zarfında yüze çıkarıldı. Kontratiye rabt etmeseydim beş yüz olacaktı..."

⁵⁵ Kaynak ,Engin Berber, a.g.e. , s. 194, Aynı eserin 165-166 s.'lerinden "İşgal Yıllarında İzmir'de meskene olan aşırı talep, bina sahipleri ile kiracılar arasında büyük anlaşmazlıklara neden olmuştu. Mevcut kira kanununun... tarafların ihtiyacını karşılayamamasından kaynaklanan anlaşmazlığı, yüksek komiserlik 1920 ... 1921 yılında... çıkardığı kira kanunları ile çözümlemeye çalışılmıştı."

⁵⁶ Ahenk, 23 Teşrinisani 1336; 17 Kanunuevvel 1336, 27 Şubat 1338, 24 Nisan 1338, 18 Mayıs 1338; 22 Mayıs 1338

⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler II*, s. XX-XXI

son derece kısıtlıydı. Bu nedenle Türk unsurun, özellikle bu unsur içinde göç edenlerin ihtiyaçlarını karşılayabildiklerini söyleyemeyiz⁵⁸. 1913 yılında Avrupa’da kişi başına düşen 20 kg. undan daha fazla olarak 21 kg. un üretebilen İzmir değirmenleri⁵⁹ bu dönem içinde öğütecek buğday bulamıyorlardı, ihtiyaç duyulan miktar İzmir’e ancak ithal edilebiliyordu. Halkın alım gücü böylesine düşüken ve halk açlıktan perişan bir haldeyken Osmanlı hükümetinin bir kısım ambarlarındaki hububatlar çeşitli sebeplerden dolayı çürüyordu⁶⁰.

C. GENEL DURUM

Daha önce bahsettiğimiz şekilde İzmir’e göçe eden Rum muhacirlerin ve İzmir’den Anadolu’ya göç eden Türk muhacirlerin hayat standartları pek çok Türk, Yunanlı, İtilaf Devleti kökenli kurum ve kuruluşların yardım ve çabalarına rağmen bu dönem içinde hiç bir şekilde insani yaşam koşulları seviyesine ulaşamamıştır⁶¹. Bu dönemde çeşitli ülke uyruklularının kontrolündeki hastanelerin yanında Türkler’in iyi bir şekilde yönettikleri,

⁵⁸ Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 27, Kinin’in (kilosu) 35 lira,

⁵⁹ Gündüz Ökçün, *Osmanlı Sanayi 1913-1915 İstatistikleri*, s. 57

⁶⁰ Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 85, 95

⁶¹ *Ahenk*, 16 Teşrinisani 1335; *Şark*, 25 Şubat 138; Zeki Arıkan, “ İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası ”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 49, Ocak 1988, s. 51-56 ; Engin Berber, a.g.e. , s. 160 - 165, 222 - 229; Alptekin Mütterisoğlu, a.g.e. I, s. 34; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili Belgeler*, Çeviren: Cemal Köprülü, T. T. K. Yayınevi, Ankara 1971, s. 47- 48; Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 9 - 31, s. 128-129; *1930 İstatistik Yılı*, s. 100, İzmir’e gelen ve iskan edilen göçmenlerin durumu şöyledir:

Vilayet	1921	1922	1923	1924
İzmir	1682	4644	2301	4653

modern donatımlı bir hastaneleri mevcuttu.Tabi ihtiyacı karşılamak üzere yeni hastanelerin inşası gerekiyordu⁶².

İzmir'in sıhhiye dairesinin bu dönemde şehrin sağlık durumunu yakından takip ettiğini ve çeşitli durumlar karşısında gerekli hassasiyeti gösterdiğini söyleyebiliriz⁶³.

Beslenme yetersizliklerinin de etkisiyle salgın hastalıkların⁶⁴ yaygın olduğu ve çok kimseyi etkilediği bu dönem içinde Dünya Sağlık Örgütü ile koordineli olarak çalışan sancak, vilayet ve belediyelerde bulunan birer yerel görevli hükümet adına bakteriyolajik ve kimyasal laboratuvarları işletiyordu⁶⁵. zellikle son zamanlarda bölgesel salgın hastalıklardan muzdarip olan İzmir'in sağlık organizasyonu, Osmanlı İmparatorluğu'nun üstün Fransız sisteminden uyarlanmış bulunan yapısının bir parçasıydı. Ancak uygulamada yetişmiş personel, hastahane ve laboratuvar yetersizliği nedeni ile Fransızların elde etmiş oldukları başarıya ulaşamamıştı. Yetkililerin genel bir bilgi yetersizliğinin yanında göçmenlere uygulanması gereken karantina faaliyetlerinde de bir dikkatsizlik ve ihmal söz konusuydu⁶⁶. Yaygın olarak karşılaşılan salgınların

⁶² E. G. Mears, a.g.e. , s.176; Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 50; Kamil Su, *Sevr Antlaşması Ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, s. 44, "İzmir Gureba Hastahanesi'nin yatak sayısı evvelce seksene indirilmişti.Bu kez bu sayı kırka indirilmiş, hasta kabulü işi de belediyeye verilmiştir. Ayrıca bu kuruluşun, yiyecek ve ilaçları askeri bölümden verilmek suretiyle vilayet özel idaresiyle bağları tamamıyla koparılmıştır."

⁶³ *Ahenk*, 25 Teşrinisani 1335, "Sıhhiye Dairesinden; Bir müddetten beri İzmir'de müteferrik bir suretle devam ve şu günlerde teğsir etmeye başlayan çiçek, on beş günden beri istilayı bir şekil almaya yüz tutmuş ve mesab ve vefat adedi gittikçe teraid(?) ve tesir etmektedir. Sıhhiye dairesi kendisine düşen vazifeyi sual ile onikisi sabit ve üçü seyyar olmak üzere on beş aşı memuru ile..." aşılama kampanyasına başlamıştır.

⁶⁴ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 107

⁶⁵ *Ahenk*, 25 Teşrinisani 1335; E. G. Mears, a.g.e. , s. 156-166

⁶⁶ a.g.e. , s. 156; Engin Berber, a.g.e. , s. 165 -166, "...Batı Anadolu'da yapılan askeri harekte sonucu da bölge hakkının iltica ettiği: İzmir'de, iskana yetecek bina bulunmadığından, şehrin öteden beri içinde olduğu ekonomik zorluğun çoğalması asayiş ve genel emniyetin ihlal edilebileceği, evlerde iskan olunmadıklar için genel sağlık kurallarına uygun bir hayat sürmeyen

arasında sıtma, çiçek, frengi, lekeli humuma gibi hastalıklar ilk sıraları almaktaydı⁶⁷. Hastahanelerin yetersizliğini bir miktar ilaç ve tedavi yardımları ile Hilal-i Ahmer (Kızılay) cemiyeti gidermeye çalışıyordu⁶⁸. Ancak bu çabalar da işgalin etkisiyle kötüleşen yaşam koşullarının neden olduğu⁶⁹ salgın hastalıklarla mücadelede tamamen başarı sağlanmasına yeterli olmamıştır. “Osmanlı İmparatorluğu’nun son zamanlarında kontrol edilemez hale⁷⁰ gelmiş bulunan salgın hastalıklar İzmir insanını da büyük ölçüde etkilemişti⁷¹.”

Türk göçmenlerin çeşitli ihtiyaçlarının giderilmesi konusundaki zengin eşrafın münferit yardımlarının yanında⁷² Yunanlılar bir dispanser açmış, “civardaki cami ve medreselerde yerleşmiş Türk göçmenlerin tıbbi ve ecza ihtiyaçlarını ücretsiz karşılamaya başlamıştı.”⁷³ Dispansere gelemeyecek durumda olan hastaları doktorlar evlerinde muayene ediyorlardı. Yunanlılar Türklere sağlık yardımının yanında⁷⁴ yine bu amaca yönelik maddi yardımda bulunuyorlardı⁷⁵. Ancak bütün bu çabalar işgalin en büyük ölçüde etkisinin yansıdığı Türk unsurunun maduriyetine bir çözüm değildi.

göçmenlerin bulaşıcı hastalıklara yakalanmasının an meselesi olduğu...” Göçlerle ilgili olarak Bkz. Kemal Arı, *Büyük Mübadele*, s. 9

⁶⁷ *Ahenk*, 27 Teşrinisani 1335; E. G. Mear, a.g.e. , s. 155; Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 13, 26, 85

⁶⁸ Yücel Özkaya, a.g.e. , s. 9-10; Engin Berber, a.g.e. , s. 230

⁶⁹ Selahattin Tansel, a.g.e. II, s. 147; “...İzmir ve civarının Yunanlılar tarafından işgali üzerine yerlerin yurtlarını terk eden on binlerce Türk’ün, yaklaşmakta olan kış mevsimi yüzünden yok olacaklar açıklanmış, işgalin kaldırılması ve zararların ödenmesi istenmiştir.”

⁷⁰ Kazım Çavdar, *İzmir*, s. 55

⁷¹ a.g.e. , s. 56

⁷² *Ahenk*, 20 Şubat 1338

⁷³ Engin Berber, a.g.e. , s. 165

⁷⁴ Marjorie Housepian Dobkin, a.g.e. , s. 68 -70

⁷⁵ Engin Berber, a.g.e. , s. 165

“Söke havalisinde bulunan 10.000 göçmenin 500’den fazlası açlık ve mahrumiyetten öldü. Kalanlar da camilerde, karakollarda ve viranelerde barınmaya çalışarak ölüm ızdırabı içinde kıvrandılar. Yiyecek bulamayan bu zavallılar yabancı ot yediler. Bu elim manzara içinde Türk Subaylar, Kızılhaçın yardım işinde kendiliklerinden vazife aldılar. Bazı Avrupa milletlerinin yardım işlerinde gönüllü çalıştılar. Buna rağmen açlık ve sefalet içinde kıvranan halkın ızdırabı günden güne artmaktaydı.”⁷⁶

Bunun yanında gündelik hayat devam etmekteydi. Sinemalar tiyatrolar çeşitli propagandalara hizmet etmek ve değişik maksatlarda maddi kaynak sağlamak gibi nedenlerle de olsa faaliyetlerine devam etmişlerdi. Tiyatro seyircisinde eskilye nazaran bir azalmayla karşılaşılırken, sinemaya olan rağbet de bir değişiklik olmadığı bilinmektedir⁷⁷.

Steryadis’in göreve başlar başlamaz büyük bir azinle kumarı yasaklaması ve yerli müslüman halka şirin gözükmek için ilk işlerinden birisi olarak da genelevleri kapatması dahi yerli halkın kendisini sevmesini sağlamamıştı⁷⁸. Sağlık ve eğitim hizmetlerinde de müslümanlar lehine bir takım uygulamalarda⁷⁹ bulununan, Steryadis’in İzmir’de yapmaya çalıştığı şey oluşturulacak bir Yunan-Türk İmparatorluğu için zemin hazırlamaktı.

Sosyal yaşantı Yunan işgal kuvvetlerinin güdümündeydi. İşgal kuvvetleri komutanlığı ilan ettikleri sıkı yönetimle yaşantıyı sınırlandırırken

⁷⁶ T.İ.H. II/2, s. 143

⁷⁷ Ahenk, hemen her nüshasında sinema reklamlarına rastlanmaktadır. B.D.; Oğuz Makal, “İzmir Sinemaları”, *Üç İzmir*, s. 387-394;“İşgal Yıllarından Cumhuriyet’e İzmir’de Tiyatro”, *Üç İzmir*, s. 379 -381; Oğuz Makal, “Tarih İçinde İzmir’de Sinema Yaşantısı”, *Ç. T. T. A. D. I/3*, s. 206

⁷⁸ Marjorie Housepian Dobkin, a.g.e. , s. 68

⁷⁹ a.g.e.

günlük emirlerle hayatın akışına müdahale ediyordu. Herhangi bir nedenle izinsiz birikmek yasak olduğu gibi kasabalara gidebilmek için mevki komutanlığından izin almak gerekiyordu⁸⁰.

Bunun dışında özellikle yabancılar, azınlıklar ve Yunanlılar için İzmir geceleri son derece renkli geçiyordu. Kordon sahilinde bulunan kafe, klüp ve gazinolar gece boyunca şaşalı ışıklarla müşterilerini eğlendirmek için hizmet veriyordular⁸¹.

Aydınlatma nadiren elektrikle, kısmen hava gazı lambaları , kısmen lüks lambaları ile temin edilirken, bu iş için çoklukla kandiller kullanılıyordu⁸². Elektrik ve telefon hatları döşeyebilecek kapasitede sanatkarların bulunduğunu o günlerde yayınlanan gazetelerde çıkan reklamlarda görebiliriz⁸³. Sokakların aydınlatmalarının gaz lambalarıyla yapıldığını ve incelediğimiz dönemde sağlam olduğunu söyleyebiliriz:

“Memleketin yüzü ışıldadı. Çoktan beri yanmamakta bulunan gece fenerleri çok şükür dün akşamdan itibaren yanmaya başlamış, geceleri memlekette hüküm sürmekte bulunan zulmet (karanlık) kısmen olsun zail (geçmiş) olmuştur. Ancak gaz borularının içinde rüzgar çok bulunduğu için fenerler güzelce yanmadığı gibi bazı hususi mağaza ve evlerde yanmak da kabil olamamıştır. Gaz kumpanyasının bir kaç gün içinde bu mahzuru ortadan kaldıracığım ümit ederiz.”⁸⁴

⁸⁰ Zeki Arıkan, *İşgal Dönemi İzmir Basını*, s. 82

⁸¹ Haydar Rüştü Öktem, *Mütareke ve İşgal Yılları (Anıları)*, Haz. Zeki Arıkan, s. 99

⁸² *Ahenk*, 12 Şubat 1338; 2 Haziran 1938

⁸³ *Şark*, 25 Şubat 1338

⁸⁴ *Ahenk*, 14 Şubat 1335

Türk Ordusunun ilerlemesi ile İzmir'e çekilen Rumlar şehrin ekonomik ve günlük yaşantısında doğal olarak menfi bir etki yapmıştı⁸⁵. "Ardı arkası kesilmeyen göçmen kalabalığı nedeniyle, 5 Eylülde şehirde ekmek kıtlığı başlamıştı."⁸⁶ Yunan ordusunun geri çekilmesi daha sonra panik içinde bir kaçışa dönüşmüştür. Bu kaçışa bütün yerli Rum ve Ermeniler de katılmışlardı⁸⁷. Kaçarlarken sahip oldukları pek çok ticari ve iktisadi varlığı atıl bir halde geride bırakan bu unsurların bıraktıklarını işletebilecek insan kaynağı maalesef mevcut değildi⁸⁸. Bu büyük kaçış esnasında Rumları, zenginlerin varlıklarını yağmalarıldıklarını görmekteyiz⁸⁹. Yunanlıların bu kaçış esnasında geçtikleri her yeri yakıp yıktıkları da maalesef herkes tarafından bilinen acı bir gerçektir⁹⁰. Neredeyse bütün Egeyi yakarak İzmir'e çekilen Yunanlılar İzmir'i tahliye ederken 2600 dönümlük bir araziye kül haline getirecek bir yangın çıkartarak İzmir'in ekonomisini felç ettiler⁹¹. İzmir'de o dönemde ticaret yapan yabancı firmalar yangın sonrasında, sigorta

⁸⁵ Kemal Arı, a.g.e. , s. 7; Richard Reinhardt, *İzmir'in Külleri*, s. 384; Eric Ambler *İzmir'li Dimitrios'a Bir Tabut*, Çeviren: Rıdvan Ramanlı, Milliyet Yayınları, Birinci Baskı, Mart 1973, s. 24

⁸⁶ Engin Berber, a.g.e. , s. 317

⁸⁷ Kemal Arı, a.g.e. , s. 8, "Türkiye'den Yunanistan'a mübadele edilmeyi beklemeden kaçan Rumların sayısı 1.000.000'dan fazla olduğu bilinmektedir."; aynı yazar, "Türk Kurtuluş Savaşı'nın Bitiminde İzmir'in Genel Ekonomik Durum", *Ç. T. T. A. D. I/3*, s. 33; Eric Ambler, a.g.e., s. 26, "1922'de mi? Oho...O yıl buradan kaçan Rumların haddi hesabı yok."

⁸⁸ Kemal Arı, a.g.e. , s. 10-14; s. 12'den alıntı: "Maliye Vekili Hasan Fehmi Bey , İzmir'de Rumlardan 10678 ev, 2173 dükkan ve mağaza 79 fabrika, 2 hamam, 1 hastane; Ermeni ve Musevilerden de 1600 ev, 2821 dükkan ve mağaza, 89 fabrika, 2 hamam, 1 hastane kaldığını belirtmişti."

⁸⁹ Eric Ambler, a.g.e. , s. 15

⁹⁰ Eric Ambler, a.g.e. , s. 24

⁹¹ Yaşar Aksoy, a.g.e. , s. 187-188; Süleyman Vasfi Bey , a.g.m. , s. 262; Selahattin Tansel, a.g.e. II, s. 205-206; Kadir Mısıroğlu, a.g.e. , s. 181-184; Kamil Su, *Manisa Yöresinde İşgal Acıları*, s. 53-84

şirketlerinden 100000000 doları bulan zararlarının tazmin edilmesini istiyorlardı⁹².

⁹² Marjorie Housepian Dobkin, a.g.e. , s. 230

SONUÇ

Dünya Savaşı süresince sömürülerine ara veren Avrupalı emperyalist devletler Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun tümünde olduğu gibi İzmir'de ve Batı Anadolu'da da yeniden emperyalist amaçlı çalışmalarına başladılar. I. Dünya Savaşı'nda İmparatorluğun ekonomisinde de büyük bir etkiye sahip olan Almanya'yı dışlayan İtilaf Devletleri kendi menfaatlerini en üst seviyede koruyacak bir düzen oluşturmaya çalışmışlardı.

Aynı çalışmaların İzmir'de de yapıldığını görmekteyiz. İtilaf Devletleri özellikle İngiltere İzmir üs tutularak Batı Anadolu'dan yapılan sömürüde aracı rolünü üstlenmiş bulunan azınlıklar içindeki Rumları kendilerinin maşası olarak kullanma çabasını sarf ederken Venizelos yönetimindeki Yunanistan'a Bizans İmparatorluğu'nu yeniden canlandırma hayallerini gerçeğe dönüştürmelerinde destek sözü veriyorlardı.

Bölgedeki İngiliz menfaalarına zararı dokunacağı değerlendirilen İtalya ise İzmir daha evvel kendisine vaad edildiği halde çeşitli nedenler mazeret gösterilerek İzmir'den uzak tutulmaya çalışıyordu.

Yunanlıların İzmir'i işgali ile rahata kavuşacaklarını düşünen İzmir Rumları için durum hiç de umdukları gibi olmadı.

“ Anadolu’da şehirler yanar ve köyler ezilirken İzmir’in vaziyeti iktisadiyesi sükuta uğruyordu.Yunanlıların Anadolu’da ilerye doğru attıkları her adım İzmir’in faaliyeti iktisadiyesine bir kör düğüm örüyordu.

“Asya Seferi ” Rumları Yunan Ordusu’nun kendilerine refah ve sağdet bahsedeceğini umut ederlerken şevket (baht açıklığı) ve ikbalden (talih) yuvarlandılar. Eski sağdetlerini de kaybettiler... ”¹

İş gücü açığı, ulaşım yetersizliği, sürekli göçler, teknik yersizlik ve belirsizlik ortamının yanında işgalle birlikte gelen savaş şartlarının nisbi devamlığı, üretimin % 40 fazlasının yok olmasına neden olmuştur².

Üretimdeki bu azalmaya karşılık her türlü mal ve hizmetin piyasadan karşılanabildiğini ve bunların mevcudiyetini çeşitli Ahenk gazetesi nüshalarındaki reklamlarda görebiliyoruz. Özellikle lüks mallarda olan bu mevcudiyetin sebebini, yukarıdaki böümlerde yurt dışından yapılan ithalatı göstermiştik. Ancak üretimin düşük olması, kambiyo kurlarının belirsiz olmakla birlikte Türk- Yunan muharebelerine endeksli olması, tüketim mallarının yurt dışından ithal edilmesi gibi sebepler hayatı yaşanamayacak kadar pahalı bir hale getiriyordu³.

Maaşlarının ödenmesinde her hangi bir sıkıntı ile karşılaşmayan Yunanlı memurların yanı sıra ticarete de Türklerle kıyasla son derece üstün bir konumda bulunan ve para kazanma konusunda pek sıkıntı ile

¹ İbn’ül Cemal M. Ragıb, “Güzel İzmir’de Vaziyeti İktisadiye”, *Türkiye İktisad Mecmuası*, Mart 1922, I/3, s.75-76

² a.g.m. , s. 75

³ a.g.m. , s. 76, “İzmir istihalat yüzünden dert ve elem içinde çırpınıyorken, kambiyo buhranları, ithalat fiyatlarının yükselmesi vaziyeti büsbütün alt üst etmiştir....İzmir’de hayat ... fevkalade pahalılaşmıştır...”

karşılaşmayan azınlıklar, yabancılar ve levantenler Türklere nazaran hayat pahalılığından daha az etkileniyorlardı. Bununla birlikte işgal altındaki İzmir'in ekonomisinin ve ticaretinin durumu şehirde yaşayan bütün kesimleri etkileyecek kadar kötü bir durumdaydı.

İşgal altında bulundurdıkları süreç boyunca İzmir'in iktisadi yaşantısına katkısı olmayan Yunanlıların İzmir'i terk ederken meydana getirdikleri zarar çıkarmış oldukları yangının hasarıyla kalmıyordu. İzmir'i terk eden Rumların yanlarında götürdükleri ve toprağa gömdükleri altınlar ve kıymetli eşyalar ülkenin genel ekonomisine darbe vururken, “ Büyük Mübadele ” öncesinde ve sonrasında yaşanan çeşitli olaylar⁴ neticesinde İzmir büyük boyutlarda zararlar görüyordu.

⁴ Teferruatlı bilgi için bakınız: Kemal Arı, *Büyük Mübadele Türkiye'de Zorunlu Göç (1923- 1925)*

KISALTMALAR

A.g.e.	: Adı Geçen Eser
A.g.m.	: Adı Geçen Makale
A. A. M. D.	: Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
Bel. No.	:Belge numarası
Ç. T. T. A. D.	: Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
DH/İ- UM	:Dahiliye İdareyi Umumiye
DH - KMS	: Dahiliye Kalemi Mahsus
D.	:Dolap
Ds.	:Dosya
DUİT	: Dosya Usulü İradeler Tasnifi
İ. T.	: İttehat ve Terakki
M. Ö.	: Milattan Önce
M. S.	: Milattan Sonra
T. T.	: Tarih ve Toplum

BIBLIYOĞRAFYA

I. ARŞİV KAYNAKLARI

A. Başbakanlık (Osmanlı) Arşivi

1) Dahiliye Kalemi Mahsus (DH- KMS) Katalođu

Dosya 50/ 2, Dosya 54/1, Dosya 54/2, Dosya 55/3

2) Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT)

Dosya 66/1

II. GAZETE VE DERGİLER

Ahenk (İzmir) Gazetesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, III/ 7 (Kasım 1986)

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VIII/ 22 (Kasım 1991)

Şark Gazetesi

Türkiye İktisad Mecmuası

III. KİTAP VE MAKALELER

ADIVAR, Halide Edip; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Falih Rıfkı Atay, Mehmet Asım Us, *İzmir' den Bursa' ya*, Atlas Kitapevi 3. Baskı, İstanbul -

(ADİYAMAN), Süleyman Vasfi, “ Bir Gümrükçünün İşgal Yılları Anıları ”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 237- 263

AFETİNAN, A. , *İzmir İktisat Kongresi(17 Şubat- 4 Mart 1923)*, TTK. Basımevi, 2. Baskı Ankara 1989

AKSOY, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan*, İstanbul Haziran 1986

_____, “İzmir’de İlk Ulusal Tüccarlar Ticaret Odası’nın Öyküsü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 47-65

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele*, İstanbul 1983

_____, Mete Tuncay, Cemil Koçak, Hikmet Özdemir, Korkut Boratav, Selahattin Hilav, Murat Katoglu, Ayla Ödekan, *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908- 1980)*, İstanbul 1989

Ali Çetinkaya’nın Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1993

ALİM, Tülay, *Balkan Harplerinin Bitimi ile Birinci Dünya Savaşı Arasında Yerel Basına Göre İzmir*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1988

AMBLER, Eric, *İzmir’li Dimitros’a Bir Tabut*, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, -Mart 1973

APAK, Rahmi, Reşat Hall, Kadri Coşkuner, *Türk İstiklal Harbi II / 2.Kısım*, Genel Kurmay Basımevi Ankara 1965

ARI, Kemal, *Büyük Mücadele (Türkiye’ye Zorunlu Göç) (1923- 1925)*, İstanbul 1995

_____, “Türk Kurtuluş Savaşı’nın Bitiminde İzmir’in Genel Ekonomik Durumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 29-46

ARI, Oğuz, *İzmir’de Kitle Haberleşmesi*, Sosyal Bilimler Demeği Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1972

ARIKAN, Zeki, *Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını (30 Ekim 11918- 8 Eylül 1922)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989

_____, “‘Milli İktisat’a İlişkin Bir Belge”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s.165- 169

_____, “XV. - XVI. Yüzyıllarda İzmir”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 59- 69

_____, “II. Meşrutiyet Döneminde İzmir”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 219- 225

_____, “ İzmir- Kasaba- Aydın Demiryolu İşçilerinin Bir Muhtırası ”, *Tarih ve Toplum*, Sayı:49, Ocak 1988, s. 51-56

ARTUÇ, İbrahim, *Kurtuluş Savaşı Başlarken*, İstanbul Nisan 1987

AYBARS, Ergün, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I*, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 4. Bası, Ankara 1995

_____, “Türk- Yunan İlişkileri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 3-8

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Cihan İktisadiyatında Türkiye*, Ankara 1931

AYSAN, Mustafa A. , *Atatürk'ün Ekonomi Politikası*, 2. Baskı, İstanbul 1980

BAYAR, Celal, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul 1955

BAYRAKTAR, Bayram, “Mütareke’de Yunanistan’ın Ayvalık Politikası”, *Ç. T. T. A. D. I/2*, İzmir 1992, s. 87- 103

BERBER, Engin, *Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 1993

BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul (önsöz tarihi 1978)

BEYRU, Rauf, “ 19. Yüzyılın İlk Yarısında İzmir’de Sosyal Yaşam ”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 145- 195

BIYIKLIOĞLU, Tefik, *Türk İstiklal Harbi I (Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı)* , Gen.Kur. Basımevi, Ankara 1962

BİLGET, Adnan, *Son Yüzyılda İzmir (1849- 1949)*, İzmir 1949

BORA, H. Siren, “ Alliance Israélite Universelle’nin Osmanlı Yahudi Cemaatini Tanım Sektöründe Kalkındırma Çalışmaları ve İzmir Yakınlarında Kurulan Bir Çiftlik Okul: Or Yehuda ”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 387- 400

BORATAV, Korkut, “Devrim ve Savaş Yılları: 1908-1922”, *Türkiye Tarihi 4 (Çağdaş Türkiye 1908-1980)*, Cem Yayınevi, İstanbul 1989

BRIDGE, Ann, *İzmir Ateşler İçinde*, Milliyet Yayınları, 1. Baskı, Tercüme Eden- Emel Bilge Azizoğlu, Haziran 1972

BULUTOĞLU, Kenan, *100 Soruda Türkiye’de Yabancı Sermaye*, 1. Baskı, İstanbul Ocak 1970

ÇAVDAR, Kazım, *İzmir*, Bilgehan Matbaası, İzmir 1986

ÇAVDAR, Tevfik, *Türkiye’de Liberalizmin Doğuşu*, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul 1982

ÇAVDAR, Tevfik, *Milli Mücadele Başlarken Vaziyet ve Manzarai Umumiye*, Milliyet Yayınları, Mart 1971

—————, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul Ocak 1970

—————, *Yüz Yıllık Pahallılık*, 1. Baskı, Ankara Nisan 1983

ÇETİN, Türkan, “Kurtuluş Savaşı Yıllarında İşgal Bölgesi Köy ve Köylüsü”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1/3, s. 175- 190

DEANE, Phyllis, *İlk Sancıyı İnkılabı*, T. T. K. Basımevi, 2. Baskı, Tercüme Eden: Tevfik Güran, Ankara 1974

DOBKIN, Marjorie Housepian, *Smyrna 1922 (The Destruction of a City)*, The Kent State University Press, Kent, Ohio and London, England 1988

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1994

—————, *Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1994

—————, “Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomisi ”, Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan Bildiri, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar, 8- 10 Haziran 1973*, Editör Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975

EMİRHAN, Sami, *Fener Rum Patrikhanesinin Dünü- Bugünü- Yarını*, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul Şubat 1995

EREN, Bilal, *Osmanlıca- Türkçe Lügat, Tıckav*, Nisan 1994

ERGİN, Feridun, *Birinci Dünya Savaşında ve Atatürk Döneminde Fiyatlar ve Gelirler*,

FEYZİOĞLU, Turhan, Mustafa A. Aysan, Hamza Eroğlu, İsmet Giritli, Mehmet Gönübol, *Atatürk Yolu*, 2. Baskı, T. T. K. Basımevi, Ankara 1987

GOFFMAN, Daniel, "17. Yüzyıl Öncesi İzmir", *Üç İzmir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 71- 82

GÖNLÜBOL, Mehmet, Cem Sar, Ahmet Şükrü Esmer, A. Haluk Ülman, A. Suat Bilge, Duygu Sezer, Ömer Kürkçüoğlu, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)*, Siyasal Kitabevi, 8. Baskı, Ankara 1993

GÜNDÜZ, Aslan, *Türk Yunan Uyuşmazlığı (Limni Adasının Hukuki Statüsü Üzerinde)*, İstanbul Ekim 1985

GÜVENDİK, Hakkı, *Türk İskidat Harbi II (Batı Cephesi I' nci Kısım) (15 Mayıs - 4 Eylül 1919)*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1963

İBN'ÜL Cemal M. Ragıb, "Güzel İzmir'de Vaziyeti İktisadiye ", *Türkiye İktisad Mecmuası*, Mart 1922, I/3, s. 75-76

İPEK, Çiğdem Erkal, "Tarih İçinde İzmir'de Sinema Yaşantısı", *Ç. T. T. A. D. I/3*

İZMİR TİCARET ODASI, *1885-1985 Türkiye Ekonomisinin 100 Yılı ve İzmir ve İzmir Ticaret Odası Sempozyumu*, İzmir 21-23 Kasım 1985

JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Tercüme Eden: Cemal Köprülü, T. T. K. Basımevi, Ankara 1971

KARAKAYALI, Hüseyin, *Ekonomi Kuramı*, İzmir 1989

KARAKAYALI, Hüseyin, *Makroekonomik Çözümleme*, İzmir 1988

KARAKOYUNLU, Yılmaz, *Türk Çağdaşlaşma Sürecinin Ekonomik Boyutu (Bir İnkılapçı Olarak Atatürk'ün İktisat Politikası)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1996

KESKİN, Mehmet Ali, *İzmi Valileri*, İzmir 1989

KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923- 1929)*, İstanbul 1993

—————, *Emperyalizm, Azgelişmişlik ve Türkiye*, İstanbul 1976

KIRKPINAR, Kenan, “Aşar Vergi Sisteminin Kaldırılışı”, *Ç. T. T. A. D.* I/2, İzmir 1992; s. 105-125

_____, “Millî Mücadele Döneminde İngiliz Basını ve Kamuoyunda Türk İmajı”, *Ç. T. T. A. D.* I/3; İzmir 1993, s. 159-174

KIŞI, Raziye, *II. Meşrutiyetin İlk Yıllarında İzmir’de İktisadi Hayat (1908-1911)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1990

KİTSİKİS, Dimitri, *Türk- Yunan İmparatorluğu*, Tercüme Eden: Volkan Aytar, 1. Baskı, İstanbul 1996

_____, *Yunan Propogandası*, Tercüme Eden: Hakkı Devrim, 2. Baskı, İstanbul 1974

_____, “20. Asırda Karşılaştırmalı Türk Yunan Tarihi”, Tercüme Eden: Abdürrahim Dede, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2/8, Ekim 1980

KOÇMAN, Asaf, “İzmir’in Kentsel Gelişimi ve Bunu Etkileyen Faktörler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 267-271

KURAT, Yuluğ Tekin, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması*, 2. Baskı, Ankara 1986

KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi*, 3. Baskı, Ankara 1982

KUTAY, Cemal, *Ege’nin Kurtuluşu*, İstanbul 1981

LEWINSOHN, Richard, *Esrarengiz Avrupalı Zoharoff*, Tercüme Eden: Cem Muhtaroglu, 1. Baskı, İstanbul 1991

MAKAL, Oğuz, “Tarih İçinde İzmir’de Sinema Yaşantısı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 201-208

_____, “İzmir Sinemaları”, *Üç İzmir*, Yapı Kredi Bankası Yayınları, İstanbul Aralık 1992, s. 387-394

MARTAL, Apdullah, “XIX. Yüzyıl’ın İkinci Yansında İzmir’in Sosyo- Ekonomik Durumunda Gerçekleşen Değişimler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 117-131

_____, “Batı Anadolu’da Pamuk Tanımında Kooperatifleşme Süreci”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s. 95-101

MEARS, Eliot Grinnell, *Modern Turkey*, The MacMillian Company, New York December 1924

MISIROĞLU, Kadir, *Yunan Mezalimi*, 5. Baskı, İstanbul 1973

MORALI, Nail, *Miitäreke İzmir Olayları*, T. T. K. Basımevi, Ankara 1973

MUTLUÇAĞ, Hayri, *İzmir Ermeni İhtilal Komitesi ve Tërör*, İstanbul 1986

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları I, II*, Kastaş A. Ş. Yayınları, 1. Baskı, İstanbul Nisan 1988

NADİR, Cemal, *Ticari ve İktisadi İzmir Rehberi*, İstanbul 1926

NEBİOĞLU, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara 1986

NOVİÇEV, A. D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yan Sömürgeleşmesi*, Tercüme Eden: Nabi Dinçer, Ankara 1979

ÖKÇÜN, Gündüz, *1920- 1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara 1971

_____, *Osmanlı Sanayii 1913- 9115 İstatistikleri*, 3. Baskı, İstanbul 1984

_____, *Tarımda Çalışma ve Ekme Yükümlülüğü (Mükellefiyet-i Ziraiyye)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1983

_____, " 1909- 1930 Yılları Arasında Türkiye Bankacılık Alanında Kurulan Anonim Şirketler", Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan Bildiri, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar*, 8- 10 Haziran 1973, Editör Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975

ÖKTEM, Haydar Rüştü, *Miitäreke ve İşgal Anıları*, Hazırlayan Zeki Arkan, T. T. K. Basımevi, Ankara 1991

ÖZALP, Kazım, *Milli Mücadele (1919- 1922)*, I, T. T. K. Basımevi, 2. Baskı, Ankara 1985

ÖZGİRAY, Ahmet, " P. Hadkinson'un Yunan İşgali Altında Bulunan Yerler Hakkındaki Gözlemleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 149- 158

ÖZKAYA, Yücel, *Milli Mücadele'de Atatürk ve Basın (1919- 1921)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1989

_____, *Milli Mücadele'de Ege Çevresi*, T. C. Kültür Bakanlığı, Ankara 1994

_____, “ Ulusal Bağımsızlık Savaşı Boyunca Yararlı ve Zararlı Dernekler”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi IV/10, s. 139- 186, Kasım 1987

ÖZTOPRAK, İzzet, *Kurtuluş Savaşında Türk Basını (Mayıs 1919- Temmuz 1921)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1981

PAMUK, Şevket, *Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820- 1913)*, Yurt Yayınları, Ankara 1984

_____, *Zafer Toprak, Türkiye'de Tarımsal Yapılar*, Yurt Yayınları 18/ Türk Sosyal Bilimler Demeği, Ankara Ağustos 1987

QUATAERT, Donald, *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881- 1908)*, Tercüme Eder: Sabri Tekay, Yurt Yayınları 14, Ankara Şubat 1987

REINHARDT, Richard, *İzmir'in Külleri*, Tercüme Eder: Semih Yazıcıoğlu, Neşe Olcaytu, Hüriyet Yayınları, İstanbul Ekim 1973

SAĞLAM, Dündar, *Türkiye Ekonomisi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 2. Baskı, Ankara

SAYAR, Nihad S. , *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, 2. Baskı, İstanbul 1977

(SELEN), Hamit Sadi, *İktisadi Türkiye*, 3. Baskı, İstanbul 1937

SİLİER, Oya, “ 1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü”, Türkiye İktisat Tarihi Seminerine sunulan Bildiri, *Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler, Tartışmalar*, 8- 10 Haziran 1973, Editör Osman Okyar, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara 1975

SOFUOĞLU, Adnan, *Kuvayı Milliye Döneminde Kuzeybatı Anadolu (1919- 1921)*, Gen. Kur. Basımevi, Ankara 1994

SONYEL, Salahi R. , *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I*, 2. Baskı, T. T. K. Basımevi, Ankara 1987

_____, *Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II*, 2. Baskı, T. T. K. Basımevi, Ankara 1991

SOYSAL, İlhami, *Kurtuluş Savaşı'nda İşbirlikçiler*, İstanbul Aralık 1985

SU, Kamil, *Manisa ve Yöresinde İşgal Acıları*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara Ağustos 1986

_____, *Sevr Antlaşması ve Aydın (İzmir) Vilayeti*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara Mayıs 1981

SÜRGEVİL, Sabri, “İzmir’de Fiyat Hareketleri ve Nari” , Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi, III, s. 79- 113, İzmir 1987

_____, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Aydın Vilayetinde Fiyat Hareketleri”, ???, s. 123-128

ŞAHİN, M. Süreyya, *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1980

ŞİMŞİR, N. Bilal, *İngiliz Belgeleriyle Sakarya’dan İzmir’e (1919-1922)*, Milliyet Yayınları, Ağustos 1972

TANILLI, Server, *Uygurluk Tarihi*, Cem Yayınevi, 9. Baskı, İstanbul Mayıs 1996

TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1973

TEZEL, Yahya Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Kasım 1994

TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara 1982

TÖKİN, İsmail Hüsrev, *Türkiye’de Köy İktisadiyatı*, 2. Baskı, İstanbul 1990

TUNAYA, Tank Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler II*, Hüriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986

_____, *Türkiye’de Siyasal Partiler III*, Hüriyet Vakfı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1989

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi I*, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, İstanbul Kasım 1991

UMAR, Bilge, *İzmir’de Yunanlıların Son Günleri*, Bilgi Yayınevi, 1. Baskı, Ankara Haziran 1974

UŞAKLIGİL, Halit Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul 1987

“Venizelos’un Hatıraları ve Gizli Mektupları”, *Hayat*, Ocak- Şubat 1974

YAZICI, Nuri, *Milli Mücadele’de (Canik Sarıcağı’nda) Pontusçu Faaliyetler (1918- 1922)*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1989

YAZMAN, M. Ögüt, *Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi*, 2. Baskı, Ankara 1974

YERASIMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye I*, Tercüme Eden: Babür Kuzucu, Gözlem Yayınları, 3. Baskı, İstanbul Ocak 1977

_____, *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye III*, Tercüme Eden: Babür Kuzucu, Belge Yayınları, 6. Baskı, İstanbul Kasım 1992

YETKİN, Sabri, “ Ege Bölgesi’nde İlk İncirçiler (Ziraat) Kongresi ve Tarım Satış Kooperatifleri’nin Doğuşu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s. 111- 119

YILDIRIR, Özlem, “ Cumhuriyetin İlk Yıllarında Aydın İncir Müstahsilleri Kooperatifi’nin Durumu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s. 103- 109

YORULMAZ, Şerife, “XIX. Yüzyıl’da Kozmopolit Bir Ticaret Kenti: İzmir”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, I/3, s. 133- 148

_____, “ Tarih Sürecinde Bir Zümre: Levantenler ”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, II/4, s. 129-136